A

BÁNI MÉLTÓSÁG

'I'EKTNTETTEL·

Á HORVÁT-, DALMÁT ÉS TÓTORSZÁGI

NEM KÜLÖNBEN A

SZÖRÉNYI, BOSNYÁKORSZÁGI, MACSÓI, SÓI, OZORAI, BRONCHI, KRÜCHOI, BOLGÁRORSZÁGI, NÁNDORFEHÉRVÁRI, ZREBERNIK1, JAJCZAI, SZABÁCSI ÉS SZERÉMI BÁNSÁGOK

TÖRTÉNELMI S KÖZJOGI VISZONYAIRA.

KOSZORÚZOTT PÁLYAMŰ.

ÍRTA

KORBULY IMRE.

PEST, 1868.
KIADJA KORBULY TGN.WZ.

Pest,. 1868. Nyomatott Panda és Frohna könyvnyomdájában.

KORBULY LÁZÁR

SZERETETT NAGYBÁTYÁMNAK

ÖRÖK HÁLÁM JELÉÜL.

Szeretett Nagybátyám!

Engedd meg, hogy, midőn első nagyobb terjedelmű és önálló művemmel az irodalom terére kilépek, azt a Te neved aegise alatt tehessem, ki zsenge korom első éveitől kezdve minden jóra és nemesre buzdítád keblemet, ki pártfogásod és önfeláldozó szereteted által anyagilag is elősegítve, egyedül tetted lehetségessé, egykor virágzó családunknak a közelmúlt zavarai által tönkre jutott reménye dacára is, hogy e családnak elhagyott sarjai újból viruló fává nőjjék ki magukat.

A hála az emberi SZÍV legnemesebb érzelme.

Ez érzelemnek hódolok én is, midőn igénytelen művemet Neked ajánlom.

Magas műveltséged, nemes érzelmeid buzdítottak, példád lelkesített, anyagi segélyed gyámolított; míg az általad kitűzött célt megközelíthetém: hogy a hazának és társadalomnak hasznos tagja lehessek.

Nem boszulhattad volna meg méltóbban magadat a reményeidet és anyagi javaidat annyiszor tönkre tett sorson, minthogy, nemes szived sugallatát követve, szakadatlan jótéteményekben örökítéd meg nevedet; melyek között bizonyára a legnagyobbszerüek az irántam és testvéreim iránt tanúsítottak.

Őrangyala valál Te családunknak —- a közelmúlt viharaiból, melyek úgyis mindenedet hullámaikkal sodorták, egyedül azért tartva meg: hogy a hazának a harc mezéjen tett szolgálataidat még nagyobbakkal váltsd fel akkor, midőn a hazafiul érzelmeket a családi szentély körén kívül nyilvánítani nem lehetett. E korszakban neveltél engem is testvéreimmel együtt, és önfeláldozó szeretet- és áldozattal neveltél, hogy a hazának hasznos és hü fiai legyünk.

Az Eg jutalmazza meg jóságodat és fáradalmaidat!

Legmélyebb hálám jeléül pedig fogadd ezúttal — a legbecsesebbet, mit nyújthatok: igénytelen müvemet.

Pesten, 1868. augusztus havában.

Hálás öcséd

a szerző.

Előszó a kiadótól.

Λ jelen viszonyok között, a horvátországi kérdés megoldásának stádiumában, alig lehetne korszerűbb valami, mint az általam jelenleg kiadott mű.

Hasznos szolgálatot véltem tenni nemcsak közjogi irodalmunknak, midőn e műnek —-melyet, azonkívül hogy bírálói nagy mérvben kiemelték, egyik legszakavatottabb közjogi tudósunk „valódi irodalmi nyereségnek“ nevezett — mielőbbi kiadását eszközöltem; hanem mindazoknak, kik a napi kérdésekkel foglalkozni hivatva vannak. E kérdések között pedig jelenleg méltán a legfontosabb: a horvátországgali kiegyezkedés kérdése.

A jelen mű tárgyánál fogva az összes horvátországi viszonyokat érinti, s azoknak, Horvátország legrégibb történetétől kezdve egésza jelenkorig, hű képét állítja élőnkbe; s egyszersmint a legújabban készült egyezmény!javaslatot is magában foglalja, mint amelynek méltatása és megítélésére nézve e mű a legjobb eszközt — a történelmi alapot nyújtja.

Ezeken kívül magában foglalja még a magyar szent korona területén egykor létezett végtartományi s végvári bánságoknak történetét, s közjogi állásának előadását is, melyekkel cddigelé irodalmunkban tüzetesen

senki sem foglalkozott. S így történelmi múltúnk ezen egykor nagy fontossággal bíró intézményének megismertetése által irodalmunk gyarapodik.

Ennyit tájékozásul s a mű becsének méltatására megjegyezni jónak láttam.

Pesten, augusztus havában, 1868.

Korbuly Ignácz,
köz- és váltó ügyvéd, mint kiadó.

I. RÉSZ.

I.

Közjogi irodalmunk, újabb virágzása és tudományos müveltetése dacára is, még számos parlagon hagyott tért mutat fel; s igen sok nagybecsű és páratlan szorgalommal összegyűjtött adataink még mindig munkás kezekre várnak a feldolgozást és rendszeres összeállítást illetőleg.

Szent kötelességnek tartottam mindig, hogy kiki tehetségéhez képest igyekezzék résztvenni a hazai tudományosság és műveltség nagy épületének előállításában különösen azon a téren, melyen leginkább érez hivatást hasznos szolgálatokat tehetni. E kötelesség tudatában, mint a közügy leendő igénytelen napszámosa, már rég az ifjú kor lelkesült hevével de csendben fogtam a közjog tanulmányozásához; s midőn e tanulmányaim körébe eső kérdés megoldása tűzetett ki: nem kételkedtem, csekély tehetségem érzetében is, a kitűzött kérdés megoldásához fogva, közjogi irodalmunk egy eddigelé még kevésbbé művelt részének beültetésére, nem annyira gyenge erőim-, mint a meglevő nagybecsű adatokra támaszkodva, vállalkozni.

Fontosnak és nagyhorderejűnek, amint valóban az is, tekintettem c kérdést, s annak helyes és a tárgyilagos igazság szempontjából való megoldása főleg napjainkban igen nagy szolgálatot tehet, midőn horvát atyánkfiái közöl sokan, a balul felfogott nemzetiségi eszme által elvakíttatva, *a* múltban igyekeznének alapot keresni a jövőben elérni szándékolt álmaik megvalósítására. Ők a bánban, mint ezt az ismeretes 1861-ki zágrábi körlevélben olvas-

hatni, a magyar királytól függetlenül intézkedő nemzeti fejedelmet látnak a múltban is; pedig abban azt soha sem fogják feltalálhatni.

Eddigelé nem ismerek művet, mely a báni méltóságot, tekintve annak eredetét s történeti kifejlődését, tüzetesen és rendszeresen tárgyalta volna, némely tökéletlen kísérletek s egyes apró de néha jeles értekezések kivételével. A kitűzött kérdés megfejtése tehát ennél nehezebb és súlyosabb volt rám nézve, ki nem csupán értekezést, hanem, amint valóban mégis érdemli, egy rendszercsb müvet akartam e tárgyról készíteni. Arról, hogy e kitűzött feladatomnak miként igyekeztem megfelelni, szóljon helyettem a magy. kir. tudomány-egyetem jogtudományi kara által kiküldött bírálóknak — Dr. Pauler Tivadar és Dr. Kautz Gy. — következő véleménye: *„Szerzője a források és irodalmi segédszerek gondos felhasználásával legelőször is a dalmát-, horvát-, tótországi báni méltóságról értekezik, eredetét, fejlődését történelmünk mind három korszakán át és annak mindegyikében a bánok törvényes hatáskörét részletesen tárgyalja, majd a szent korona területén létezett többi bánságok történetét s közjogi állását fejtegeti és a bánok kiigazított névsorát adja. — Minden tárgy körül az ismeretesebb különböző vélemények kellő méltatására akadunk, némelyekben a szerző a közönségesen elfogadott nézettől eltérvén,saját kutatásai eredményét azon szerény tartózkodással mutatja be, mely minden, de főkép kezdő Írónak különös ajánlásra szolgál. Egyáltalában pedig a kitűzött kérdést minden részletében oly alaposan és kimerítően tárgyalja, hogy munkálatának mielőbbi kiadatását nyomtatásban igen kívánatosnak tartanoké*

Es most mielőtt tárgyam irodalmáról s az általam használt források és segédeszközökről szólanék, előadom röviden a rendszert is, melyet müvem megírásában követtem.

Λ báni méltóság nem lévén nemzeti ősi intézményeinkkel egykorú, jónak láttam annak eredetét s állását azon népnél, melynek ősi intézményei közé tartozott, e nép azon időközbeni rövid történetével, előadni, midőn nála legelőször szerepelnek a történelem által is fölemlítve bánok.

Áttérve a magyar uralom alatti bánokra, a horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóságot a magyarországi bánságoktól külön tárgyalom. Az előbbenit illetőleg, tüzetes tanulmányozás után csakhamar meggyőződtem, hogy az különböző korszakokban különböző vala. így például az Árpádok idejében másképp tűnik fel a horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóság mint már a vegyes házból származott királyok alatt: amott az egy, itt a külön s illetőleg több bánok szereplése az uralkodó állapott, amabban szélesebb, emebben korlátoltabb de mindig széles hatáskörrel felruházva; míg a mohácsi vésztől napjainkig az előbbi korszakokkal szemközt lehanyatlott állása s egyrészt megcsonkított, másrészt jogtalanul kiterjesztett hatásköre egészen új színben állítják élőnkbe.

Azértis nem kételkedtem a horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóságot ezen különböző három korszak szerint tüntetni fel; mindegyiknél azonban a történelmi részt a jogitól elválasztván, *A* alatt a történeti fejlődést s illetőleg változásokat, *B* alatt az ennek megfelelő hatáskört adván elő.

Atalában pedig különös figyelmet fordítottam s megvilágosítani igyekeztem az eddig még kevésbbé megfejtett vagy homályos kérdések földerítésére. így Szlavóniának viszonyát Magyarországhoz László és Kálmán királyok idejében; a külön szlavóniai és külön horvát-dalmátországi bánság eredetét; a tengermelléki bánság eddig csak homályosan ismert intézményét, melyet eddigelé általában dalinatiai bánságnak tekintettek; azon először támasztott kérdés megfejtését: a szlavóniai báni törvényszéken kívül

létezett-e Horvátország számára is külön báni törvényszék? stb. — mik, reményiem, igénytelen müvemnek talán nem épen árnyoldalát fogják képezni.

A magyarországi bánságokat illetőleg, melyek csak a mohácsi vészig álltak fenn, ily külön korszakok felvétele célszerűtlen lett volna, tehát egy egészben tárgyaltatnak; az *A* és *B* szerinti felosztás azonban itt is meg van tartva. E magyarországi bánságok részint végtartományi, részint végvári bánságok s mint ilyenek a Szörényi (Magyarország területén feküdt); boszniai, sói és ozorai, jajezai, zreberniki (Bosnyákországban); macsói, bronchi, kruchoi, nándorfehérvári (Szerbországban); a bolgárországi; szerémi és szab ácsi szerepelnek.

Áttérek most mára kérdéses tárgy irodalmára. A báni méltóságról, mint már említém, eddigelé még nem bírunk rendszeres, tudományos müvet, habár többen igyekeztek e tárgy feldolgozásával foglalkozni, különösen horvát írók. De épen ezek nem bírnak e tekintetben valami kiváló eredményt felmutatni.

A több rendbeli kísérletek több, kisebb vagy nagyobb terjedelmű, többnyire azonban csonka és bevégzetlen kézirat! müveknek adtak léteit; de a melyek, mint *Zadanius* Varasdmegye jegyzőjének, Marcellovich és *Kovachevich* zágrábi kanonokoknak a bánokról irt s kéziratban hátrahagyott értekezéseik, elveszvén vagy hollétök nem tudatván, ma már egészen ismeretlenek.*)

Van azonban ezeken kívül két mű, melyek közöl az egyik bevégzett és nyomtatásban is megjelent, s a horvát-szlavon királyok és bánok emlékével akar foglalkozni, míg a másik, az előbbinél sokkal jelesebb s ezzel belbecsre nézve össze sem hasonlítható, csak bevégzetlen kézirati mű s kevesek által ismeretes.

*) Szól ezekről Kcrclielich egy alább ismertendő kézirati művében, melynek másolata a nemzeti Muzeum könyvtárában található.

E két mü szerzői: *Rátkay György* és *Kerchelich Boldizsár* zágrábi kanonokok.

Rátkay müve 1652-ben Bécsben jelent meg ily cím alatt: *Memória Regum et Banorum Regnorum Dalmatiae, Croat, et Slavoniae;* 1772-ben újból ki lön nyomatva.

Ki e müvet ma már lapozgatja, lehetetlen, hogy el ne mosolyodjék azon gyarlóságokon, melyek foglalatát az képezi, — nem lévén e mü egyéb, mint elferdített tények nagyon hiányos, hézagos és meseszerü összeállítása, a tudományos készültség, vagy kritikának színezetével sem bírván.

Nem. szándékom itt óriási botlásait vagy talán szándékos tévedéseit, melyeket a történeti tények, földirati viszonyok tekintetében és máskép is elkövetett felmutatni, egyedül a bánokra vonatkozólag veszem rövid vizsgálat alá.

A bánok eredetére vonatkozólag benne, jóllehet „Origó Banorum " felirattal müvében a„Regnum Sclavorum" alább felhozandó miiből egy pár sort ide vonatkozólag szóról szóra átvett s pár sornyi ügyetlen commentárral el is látott, mi sem foglaltatik. Az Árpádok korából alig tud egy pár bánt felhozni s ezeket is a leggyarlóbb rajz kíséretében, igen tökéletlen alakban állítja elénk. A későbbi időkben is csak egy pár a nemzetiségi szempontból kedvenc bánjainak, kiket a történelem pártütő és lázongó címmel méltán bélyegzett, mosogatásával foglalkozik, s oly bánokat is szerepeltet a kevesek közt, mint horvát-tótországi bánokat — szerinte Tótország is Horvátország — kik azok nem valának. Általában pedig e mü annyira tökéletlen, hogy komoly kritikára nem is érdemes. Maga a derék *Kerchelich* is elismerte ezt. Es mégis egykor irányadóul szolgált e mü s hitelre talált majdnem általában; pedig nem egyébb az, mint egy rakás sületlenségnek rendszeres alakban, komoly hangon való előadása mások könnyen hivöségének rovására.

A másik a már tudományos készültséggel bíró horvát történetírónak, **Kerchelich Boldizsárnak** kéziratban hátra hagyott ily című müve: „De *Banis Dalm. Croat, et Slavoniae*[u] *1749.* E kézirat másolata a nemzeti muzeum könyvtárában is megvan. Legjobb bírálatot nyújt felőle a mii homlokán található következő felirat a szerzőtől: „Noveris opus hoc impcrfectum esse, primaque operis pcrficiendi delineamenta. Quod Deo dante aliquando pcrficiemus."

Annyi bizonyos, hogy *Rátkay* művével párhuzamba sem tehető; jelen rövidsége sbevégzetlen alakjában is több becsesei bir, mint amaz, jóllehet rendszeres, tudományos műnek ez sem tekinthető, legfeljebb becses értekezésnek. Azonban igen sok téves s a történelmi igazsággal ellentétben álló állításai, egyoldalú, sőt ferde, egészen horvát szempontból kiinduló felfogása s igen gyakran gyanús forrásokra való hivatkozása s egyáltalában tökéletlen alakja által a tudomány igényeinek meg nem felel.

E kéziratán kívül Kerchelich még két más müvében is, t. i. „De *Regnis Dalm. Croat, et Slavoniae Notitiae praeliminares*[u] és *„História Episcopatus Zagrabiensis*[u] szól a bánokról, néha alaposan, de sokszor téves felfogással. Ugyan ő bánok névsorát is adja.

Kerchelich művei azonban minden hiányaik és téves nézeteik dacára is bizonyságot tesznek szerzőjük tudományos készültségéről, melyet tagadni nem akarok.

A kisebb terjedelmű müvek s illetőleg értekezések közöl, melyek a horvát-dalmát- s tótországi bánokkal foglalkoznak, megemlítendők a következők:

1. **Caroli Andreáé Bél** etc. De *Archi-officiis Regni Hungáriáé Commentatio. Lipsiae 1749.* — A 15—18 §§.-ban a báni méltóságról is szól, röviden de elég alapossággal.

2. Timon: *Imago Novae Hungáriáé repraesentans regna, provincias, banatus et Comitatus ditionis Hungaricae.*

1154. Λ horvát-dalmát s tótországi bánokkal nagyon röviden és felületesen foglalkozik.

3. **Engel:** *Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner NebenlanderS Halle 1198. II. Theil. „Geschichte von Oroatien*[u] cimü müvében 397—409 lap. a maga korára vonatkozólag a báni méltóságot igen alaposan tünteti elő s helyes észrevételeket tesz annak az előbbi időkben való virágzása s tekintélyes állására vonatkozólag is.

4. **Kussevich:** *„De municipalibus juribus et statutis Regnorum Dalm., Croatiae et Slavoniae. Zágráb. 1830“* a 34—45 lapon a bánnak hatáskörét különösen a Habsburg korszakban vázolja.

5. **Fejér György:** *„Croatiae ac Slavoniae cum Regno Hungáriáé Nexus et Relationes Budáé 1839.“* A 28—44 lapon a bánok történeti múltját s hatáskörét sok tekintetben alaposan, de nem kimeritöleg s néha tévesen is adja elő. Ugyanő még Codex Diplomaticusában is (T. X, Vol. 6, 17—-21. lapon) az ország bárói között szól a bánról is.

6. **Palugyay Imre:** *„A kapcsolt részek történelmi s jogi viszonyai Magyarországhoz, Pozsony 1863“* cimü müvében a 315—320. lapon a horvát-dalmát- s tótországi báni méltóságot fejlődése s jelen hatásköre szerint minden rendszer nélkül tárgyalja, mindenben *Engel és Kussevich* nyomain.

7. Legbecsesebb azonban s az eddigieket sok tekintetben felülmúlja azon jeles értekezés, mely a Sz.-István-Társulat által kiadott *„Magyar Encyclopaedia*^ V. köt. II. részében (1866) **Patller Tivadar** tollából megjelent, mely rendszeres alakja, rövid tömöttségben kimerítő s e méltóság történelmi s jogi viszonyait egyaránt érintő előadása által tudományos becsűnek méltán mondható.

Egyébb közjogi vagy különböző tárgyú müvekben a horvát-dalmát s tótországi báni méltóságra vonatkozó rövid tárgyalás- vagy megjegyzéseket itt természetesen te-

kintetbe nem vehetem; hanem amennyiben előfordulnának, fölemlíteni s idézni el nem mulasztandom.

Röviden megérintem már az általam használt forrásokat és segéd eszközöket is.

A horvát-, dalmát- s tótországi báni méltóság eredete történeti s jogi viszonyaira nézve bö forrásául szolgáltak mindenekelőtt az oklevelek, melyekre nézve **Fejér** *Codex Diplomaticusát,* a magyar tud. Akadémia által kiadott *Monumentákat,* a gróf **Teleky** *..Hunyady ok kora*[11] művéhez mellékelt *Oklevéltárt* (10, 11, 12. köt.), valamint azon okleveleket is használtam, melyek a báni méltóságnak a horvát nemzeti fejedelmek alatti állására világot vetnek s **Luciusnak** „De *Rcgno Dalin. Croatiae et Slavoniae*[u] című s Schwandtner által „Scriptores Rer. Hungaricarum" III. kötetében kiadott művében foglaltatnak. Bö forrásul szolgáltak továbbá a magyar országgyűlési végzemények, melyekre nézve a *törvénytárt* s az ennek pótlásául szolgáló nagybecsű müveit **Kovachich Márton** Györgynek; mint: *Vestigia Comitiorum, Suplementa ad Vestigia Comitiorum* és *Sylloge Decrt. Comitialium* vettem igénybe. — Segédforrásul szolgáltak a bánok eredetére nézve *Constantinus* Porphyrogenneta De administrando Imperio művének felhozandó fejezetei, s az ö a bánokra vonatkozó előadásával némileg megegyező s azt kiegészítő következő két mii: 1. *„Regnum Sclavorum.*[u] Egy dioklcai pap által latinra fordítva;s 2. az ezzel hasontartalrau: *„Rés gesta Regum Dalm. et Croatiae,* " melyet 1500-dik évben *Marulus Mark* spalatói patrícius a szintén szláv eredetiből latinra fordított. Mindkettő **Schwandtner** által a *„Scriptores Rer. Hung.*[1.1.] III. kötetében van kiadva.

E két műre nézve jónak látom megjegyezni, hogy ámbár *Horvát István* derék történetbúvárunk is „A szlavinok mint kérkedők" című művében az említett két müvet a legrégibb szláv történeti műnek tartja is, hor-

vát atyánkfiái pedig hitelre méltónak találják: én abennök felhozott történelmi tényeket nagyon meseszernek és zavartalanak valamint az eddig ismert hiteles történeti adatokkal ellentétben állóknak látom; e tekintetben tehát hitelre méltónak nem találhatom. Azonban azokat, melyeket a nemzeti intézmények előadásánál, s különösen a bánokat illetőleg mondanak, eltekintve a speciális esetnek mint történelmi ténynek valódiságától, melyre az említett müvekben a bánok vonatkoztatnak, — már csak azértis elfogadhatónak velem, mivel *Constantinus,* Por. adataival valamint *IV. Kresimir* horvát királynak egy a bánokat is fölemlítő s alább felhozandó oklevelével mindenben megegyeznek.

Λ segédforrásokhoz számítom még az egy koruaknak nevezhető *János gvercsei, Tamás* spalatói esperesnek, *Maduisnak, Paulus a Pauló-n&k* és *Turóczy-nak* a bánokra vonatkozó előadásait.

Ezeken kívül mint segédeszközt a következő derék történeti és közjogi írók és tudósok müveit használtam:

Id. *Bártól György, Bel András, Benko, Bonbardi, Botka Tivadar, Engel, Fejér, Farlatus, Forgach Ferenc, Gyurikovits György, Horváth István* és *Mihály, Ipolyi, Katona, Kállay, Kerchelich, Koller, Kovachich György M., Lehóczky, Lucius, Muratori, Palugyay, Pauler Tivadar, Podhráczky, Pray, Récsi, Szalay, Szabó Károly, Szentiványi Márton, Szirmay, Timon, Virozsil, Zeiller Márton* stb. Müveiket adandó alkalommal mindenütt idézni el nem mulasztandom.

A magyarországi végtartományi s végvári bánságokat illetőleg irodalmunk eddigelé még nem tud oly müvet felmutatni, mely ezen bánságokkal tüzetesen foglalkozott volna. Ezekről mindössze is csak annyit tudtunk, hogy léteztek s hogy a mohácsi vész ezeket is eltemette.

Történetíróink, még a nagyobbak is, csak futólagosan

és akkor emlékeznek meg rólok, midőn valamely nevezetesebb esemény van összekötve velők; például midőn valamely nagyobb hadjárat vagy győzelem színhelyéül szolgálnak. Az oklevelek és egyébb történelmi adatok is csak nagyon ritkán szólnak e bánságokról.

Azért nem is csodálom, hogy eddig oly kevesen, vagy — igazat szólva — senki sem foglalkozott tüzetesen, hanem csak mintegy mellékesen velők.

Eredetüket tisztán megmagyarázni, keletkezési idejüket pontosan meghatározni, történeti s közjogi viszonyaik részleteit egész szabatossággal előadni — az eddig ismert adatok nyomán alig lehet.

Pedig egykor c bánságok a magyar kormányzati szerkezetben, különösen a honvédelmet illetőleg, jelentékeny szerepet játszottak, — a mint ezt a fenlevö csekély adatok is elég világosan bizonyítják! — Szorosan összefügg e bánságok története Magyarország melléktartományainak, az úgynevezett hűbéres tartományoknak történetével, miután nagyrészt a bánságok ezen hűbéres tartományok területén, mint közvetlen magyar birtok, vagy legalább annak határszélén feküdtek s voltak felállítva. Azonban magoknak e hűbéres tartományoknak közjogi történelme sincs annyira minden egyes részleteiben megvilágosítva, hogy ennek világánál az említett bánságok eredetét s egyébb viszonyait is tisztán láthatnék.

Kénytelenek vagyunk tehát egyelőre azon képpel is megelégedni, melyet az eddig ismert adatok után felölök alkothatunk.

Forrásaim e tekintetben egyedül az oklevelek s azon csekély számú országgyűlési végzemények nehány pontjai, melyek e bánságokról is szólnak.

Turóczy krónikájából felhasználtam mindazt, mi e tárgyra vonatkozik; úgy szintén Verbőczy, *Szerérmi*

György [2]) és *Verancsics Antal*[3]) müveit is. Segédeszközül szolgáltak: *Bartal,* különösen *Madarassy* [4]) nagybecsű közjogi értekezései, melyeknek becsét különösen némely bánságoknak, az említettek közöl, helyes földirati leírása emeli; *Tűnőn, Katona, Pray, Luciiis, Engel, Kovachich, Wenzel Gusztáv* stb. felhozandó müveik és értekezéseik,

II.

A „bán“ szó eredetéről.

A bán szó igen régi használatú; de épen azért, mert régi, eredetének fürkészete sok nehézséggel jár, s a fáradságos kutatások eredménye utoljára sem kielégítő.

Itt is, mint mindazon dolgoknál, melyek eredetét, évszázadokkal ezelőtt lévén az keresendő, homály fedi, különféle ágaznak a vélemények, nem lévén biztos adat, mely szerént ez vagy ama vélemény tudattá s illetőleg valósággá emeltethessék.

Az e szó eredetére vonatkozó eddigi kutatások sem vezettek biztos eredményhez, habár sokan, tudományos készültséggel bíró férfiak foglalkoztak vele; s habár sokan egész biztonság és határozottsággal vélték is e, vagy amaz állítást kimondani: az mindazonáltal még eddig eldöntve és tisztába hozva nincs, — s nem is lehet azt, csekély véleményem szerént, oly könnyen eldönteni, mint ezt többen csekélységemmel ugyan párhuzamba sem tehető s tudományos készültségü irók tevék.

[2]) A ni. Akadémia által kiadott történelmi emlékekben. írók. I. köt.

[2]) U. o. II. köt

[3]) Dissertationes historico-criticae super quibusdam vetustiorum rerum Hungaricarum capitibus. Név nélkül. Pozsony. 1832,

Ismerkedjünk meg mindenekelőtt az eltérő nézetekkel röviden, s azután vizsgáljuk, hogy melyik részen lehet valószínűbben az igazság.

Négy csoportba sorozhatni pedig az e szó eredetére vonatkozó nézeteket.

Vannak ugyanis kik e szót *bán* szláveredetünek tartva a) a *pán,* b) vagy *zsupán,* c) vagy *bóján* szótól származtatják, és d) végre kik azt egyenesen huneredetünek mondják; — nem jöhetvén itt különös figyelembe azon nézet, mely e szót az elavult *bandó vagy banderio* szótól származtatja. *)

A nézetkülönség véleményem szerént itt csak az lehet mindenekelőtt, hogy vájjon szláv- vagy huneredetü-e ezen szó?

De épen ez az, mit elhatározni felette nehéz!

Es itt, mielőtt e szó fejtegetésébe tovább haladnék, föl kell említenem az ismeretes *„1533-ki székely kronikát“,* melynek authentiája felett sokáig vitatkoztak a magyar irodalomban,—-de a melynek hitelességét a derék történetbúvár *Szabó Károly* „az 1533-ki székely krónika védelme“ című nagybecsű értekezéseiben diadalmasan kimutatta. [2])

Nem lehet okom a jeles érvekkel kimutatott hitelességén e krónikának kételkedni; azonban a benne felhozott s illetőleg a krónikában előforduló *„rdbonbán“* szóra vonatkozólag nem hallgathatom el azon kételyemet sem, hogy vájjon e kifejezés, magával a krónikával együtt, nem azon

[1]) *Bél* Andreas: De Archi-officiis stb. 27.Ip. — *Ipolyi* Mr. Mythologia 467—72 Ip. *Zsombory József*. „A hajdani nemes székely nemzet áld. poharáról. Tud. gyűjt. III. költ. 1835. *Szirmay* Hungária in Parabolis. *Lehóczky* Incl. R. H. Quatur SS. et. 00.87 lap.

Rátkay: idm. művében, és

Engel: Geschichte von Croatien 397 Ip.

[2]) Új magyar muzeum 1854. évfolyam.

korból származik-e, midőn őseink mai hazájokban letelepedtek?

Okot szolgáltat pedig e kételyemre, és méltán, azon körülmény, hogy ezen krónika szerint már Attila idéjébcn dívott volna a *rabonbán* elnevezés. Mondatik ugyanisebben, hogy Árpád előtt a székely nemzet legfőbb tisztje az egy akarattal választott főrabonbánvolt; őviselte cgyszersmint a nemzet főbírói tisztét is, s mint hivatalkörének rövid rajzából kitűnik, személyében a legfőbb főpapi hivatalt is központosította. Székhelye *Budvárban* volt, melyet még Attila birodalmának szétoszlása előtt Buda rabonbán épített.

Említtetnek még e krónikában az Árpád előtti korszakból — mint Szabó Károly megjegyzi — kétségkívül hibásan: Hám, Chám, Ursloron, Honát, Csolha és Zeke rabonbánok. „A többi nevek közöl — úgymond a krónika—- *melyek görög betűkkel voltak írva,* csak Halábot említi. ’)

E krónika után indulva többen s különösen az említett derék történetbuvár Szabó Károly [2]) azt hiszik, hogy a *bán* szó huneredetü, mivel — a krónika szerint — még Attila idejébeni használatáról van szó, s különösen Szabó Károly hivatkozik *Schaffarik Pál* hires szláv nyelvészre is, ki — úgymond — „maga is elismeri, hogy a bán szót a szlávok az avaroktól, kiknek khánjai közt több *Baján, Bán,* fordult elő, tanulták és sajátították el.“ — Igaz, hogy az avarok szereplése idejében előfordul — egyetlen egyszer — Baján avar vezér, (hogy többen fordultak volna elő ily néven később az avarvezérek közt — erről a történelemben mit sem találunk) kihez Justinian keletrómai császár s ehhez viszont az avar vezér is követeket küldött; azonban maga ezen követség leírása *Menander* által [3]) vi-

[1]) *Benkö* J. A nemes székely nemzet constitutiói. 276—283 Ip.

[2]) id. h.

[3]) In fragmentis Joan. Zonaras. V. 0. egyszersmint Pray Annales Hunnorum et Avarorum veteres 210—11 Ip.

lágosan azt mutatja, hogy e név *Baján* ép oly tulajdon- és nem méltóság- vagy hivatalt jelentő név vala, mint Attila, Buda, Keve sat., világosan így fejezvén ki magát Menander *„Bajanus Abarorum Chaganus"* és ismét a császárról mondja „legatum misit ad *Bajanum Abarorum ducem*" stb. Valamint Baján után, úgy különösen előtte nincs példa rá, hogy a hunok vagy avarok közt e név előforduljon; míg ellenben a VII. századtól kezdve a szláv népeknél, s különösen a horvátok- és szerbeknél, már mindenütt előfordul egy vagy más alakban a bán szó, s főleg azon időben, midőn őseink mai hazájok elfoglalására indultak már általánosan divatozó elnevezés volt a bán a szláv népeknél; még pedig a bán alatt ez időtájt nem független és önálló fejedelem — mint alább látni fogjuk — értetett, hanem a fejedelem alatt álló főhivatalnok, bizonyos tartományrész kormányzója. Mely utóbbi körülmény az eddig mondottak tekintetbevételével azon véleményre ad okot, hogy talán a *rabonbán* elnevezés a székelyeknél azon korban jött divatba, midőn a magyarok bejövetelekor ezekkel csatlakozva szövetségre léptek oly módon, hogy egy fővezér, főtisztviselő kormánya alatt Árpádot ismerik el fejedelmüknek — ép úgy, mint ekkor tájt a hordátoknál divatozott báni szerkezet szerint bánok, mint a fejedelem nevében kormányzók, de egyszersmint tartományukban függetlenül intézkedők, vitték az ország egyes részeiben a kormányt. Lehet hogy a *rabonbán* elnevezés e korból datálódik; mi a krónika hitelességéből különben nem vonhat le; valamint hogy egyéb oly dolgok is vannak e krónikában, melyeket elhinni, úgy hiszem, senki sem fog, anélkül, hogy ez a krónika hitelességének rovására történnék. így például csak az áldozó pohár keletkezését említve fel[1]) melyről az mondatik, hogy Anacharsis görög bölcs által jutott volna a székelyek s illetőleg a hunok kezébe. Nem is le-

[1]) Zsombory id. h.

hetne, úgy hiszem, az ezen jelen szerkezetébe 1533-ban öntött székely krónikának alapjául szolgáló forrásokat ezen idötájnálfeljebb vinni. Sőt abenne előforduló görög szavak egyenesen azon időre mutatnak, midőn a kér. vallás Erdélyben a görög térítők által terjeszttetni kezdett.

Mindezekből már azon szerény véleményemet merem kimondani: hogy a *rdbonbán* név nem oly öseredetíi, hogy azt, egész Attiláig fel lehetne vinni, s a szláv népeknél a 7-ik században már általánosan használatban levő bán szót tőle származtatni; hanem megfordítva a székelyek is ez elnevezést, legalább annak egyik részét, a bán szót, a szlávoktól vették át, még pedig akkor, midőn Árpád magyarjaival csatlakozva, ettől egy, a bánihoz —- e korban divatozott szerkezetet értve — mindenben hasonló szerkezetet nyertek. A *rabonra* nézve Szabó Károly véleményét vagyok hajlandó elfogadni, mely szerint az rovó-t jelentene s a két szó együtt nem rabon, hanem rovó —- vagy ravóbánt.[1]) Ezzel azonban még nem hiszem eléggé indokoltnak azon állításomat, hogy a *bán* szó szláveredetü volna. Az okokat, melyek bennem a mondott nézetet érlelték meg, a következőkben foglalom egybe.

Először is, hogy a fentebb elmondottakat röviden összefoglaljam, sehol sem olvassuk az említett krónikán kívül, hogy a hunoknak Európában szereplésük első idejekor valamely vezérük ily néven neveztetett, vagy hogy bármely alakban is e név a hunoknál előfordult volna. Az avarok szereplésekor a 6-ik század közepe táján előfordul ugyan egy *Baján* nevű avar vezér; de világosan fel van jegyezve, hogy e név, mint fentebb is előhozám, tulajdonnév és nem méltóságot vagy hivatalt jelent, s rokonsága a nyelvünkben ma is előforduló *baj, bajnok, Baja* nevekkel felismerhető. Ezenkívül, ha a székely krónikában előforduló rabonbán nevezetet már Attila idejéből származtatjuk:

[1])id. h.

akkor ennek elsőséget kell adnunk a *Baján* felett; mit téve, kérdem, hogyan származhatott a *bánból baján* s hogyan rokonul a két szó egymáshoz, ha a *bán* alak már jóval előbb fordul elő mint a *baján.* Nem látom át okát annak, hogy miért kellett volna a bánnak *baján-ra* változni, sem a bán szó fejlődési processusából logice következtetni nem lehet, hogy a könnyebb kiejtésű *bán* a nehézkesebb *bajánra* változott át.

De másodszor hitelt érdemlő adatok után ki lehet mutatni, hogy a bán szó és báni intézmény a szláv népeknél igen régi használatú, s hogy annak eredetét legalább is a 7-dik századig föl lehet vinni.

Mindenekelőtt két műről, melyek tartalmokat tekintve egynek vehetők, kell itt megemlékeznem. Az egyik a „Regnum Sclavorum[li] eímü, bizonyos diokleai pap által a 14-ik században latinra fordított mű; megegyezik ezzel — egy darabig majdnem szóról szóra — a Marullis Márk spalatói patrícius által 1500-ban latinra fordított „Rés gesta Reg. Chroatorum.“ [1]) Mindkettőre nézve szükségesnek tartom itt újólag megjegyezni[2]), hogy habár a benne előadottakra, mint történelmi tényekre nézve gyanús és meseszerű előadósánál fogva hitelt alig érdemel is, jóllehet többen, különösen horvát atyánkfiái még a tényekre is hitelre méltónak találják;[3]) mindazonáltal azon véleményben vagyok, hogy ha e két mű az eseményeket illetőleg hitelt nem is érdemel: de a nemzeti intézmények tekintetében, mint a me-
' lyekre nézve az események pontos tudása, kritikai megbirálása, részrehajlatlan s elfogulatlan előadása s több efféle képességek annyira nem kiválhatnak, több hitelt érdemel már csak régiségénél, valamint azon körülménynél

[1]) Schwandtner Seriptores rer. hung. T. III.

[2]) V. ö. a 8. lap.

[3]) Horváth István: „A slavinokról mint kérkedökről“ című müvében a „Regnum Sclavorumot“ legrégibb szláv történeti forrásokhoz számítja.

fogva is, hogy ebben vele más, ugyané tárgyról szóló hiteles adatok is megegyeznek. E két miiben ugyanis egyhangúlag mondatik, hogy Budimir, máskép Svetopelek, a a szlávok 11-ik királya, miután a kér. vallást felvette — az időre nézve, melyre ez esemény tétetik, miután az évszám fölemlítve nincs, a körülményekből ítélve a VII-ik századot lehet fölvennünk — s az egyházi ügyeket elintézte volna, az ország bel ügyeinek rendezéséhez fogott. Országát tartományok és megyékre osztá fel, — a tartományok kormányzói bánok, a megyék főnökei zsupánoknak neveztetvén. „Unaquaque — úgymond a fordítás —-in provincia ordinavit Banos, *id est duces* ex suis consangvineis fratribus, ct jupanos idest comites“ sat.Mivel azonban bizonyosak nem vagyunk és nem is lehetünk, hogy vájjon az eredeti szövegben is *bán* szó fordul-e elő — dacára ezen körülírásnak *idest duces* stb. mely azt engedi gyanítani, hogy az eredeti szövegben is e szó *bán* fordulhatott elő; mivel továbbá maga e mii kevésbbé látszik hitelt érdemlőnek: kénytelenek vagyunk a *bán* szó szláv-eredetüségének bebizonyítására más forrásokhoz fordulni.

Itt van mindenekelőtt Constantinus Porphyrogenneta, ki a horvát és szerb népekről „Deadministrando imperio“[2]) című müvében szólván, használja a bán szót is, de az akkori görög szokás szerint elferdítve„/?osaro;“-nak írja;[3]) hogy azonban ez alak elferdítése a bánnak, kitetszik ugyancsak e bíboros iró id. müve 29. fejezetéből, hol a bán szót világosan felleljük. Ezen fejezetben a szláv népekről ugyanis általában megjegyzi: „Grentes hae principes non habent, tantum zupauos senes, quomodo etiam reliqui Sclavorum populi,“ vagy mint az eredeti szövegben áll — *Ζουπανους γεροντας*“. Ez sokakat arra indított, hogy a bán szót a *zsu-*

[1]) Schwandtnernél T. III. 483. Ip.
[2]) A 29. 30. és 31. fejezetben.
[3]) id. m. 30 fej.

pdn-ból származtassák;‘) bennem pedig minden kétséget eloszlat az iránt, hogy a bán szét a szlávoknál e korszakban, ha mindjárt más alakban is, feltaláljuk. Nem lehet feltennünk pedig, hogy a szlávok a pán vagy bán és *zsupán* (Engel németesen schupannak írja) szavakat a hunoktól vagy avaroktól kölcsönözték volna, midőn nyelvükben megfelelő jelentése van e szavaknak s használata Constantinus Porphyrogenneta szerint is nálok igen régi. Ugyanis, hogy már azon kérdés megfejtésébe bocsátkozzam, hogy vájjon a bán szó a zsupán szóból származott-e, vagy megfordítva; e *szó pán,* szláv nyelven urat jelent, mi némelyeket arra indított, hogy ezt fogadják el eredeti szónak, a zsupán pedig, vagy mint némelyek Írják schupán, származott szó legyen, oly formán, hogy a *schu* vagy *zsu* csak megkülönböztető szócska lenne, mely által tudnillik égy nagyobb rangú, előkellőbb ur a közönséges úrtól megkülönböztetik.

Mivel pedig Lucius arról biztosít -) hogy schupa régi horvát s illetőleg szláv nyelven egy tartományt, az országnak egy elkülönített részét jelenti, azon gondolat támadt bennem, ki szintén a bánból s illetőleg pán-ból vélem a schupánt számlázottnak, hogy, ha Lucius ezen állítása helyes, úgy a zsupán igen természetesen megmagyarázható összevonás utján e két szóból származhatott: *zsupa* és *pán zsu(pa) pán,*“) s ezen nézetem mellett tanúskodni látszik a két összetett szó jelentménye is; mert *zsupa* tartomány, pán ur: összetéve tartományúi·, tartomány- vagy

[1]) V. ö. Engel, Staatsrechtliche Untersuchungen iiber Croatien sat. „Dér Name Ban — úgymond — kommt wohl sicher vöm altén slavischen Name Schupan (Conies provinciáé) hcr“ 397. Ip. Palugyai is ezt tartja: Kapcsolt részek stb. 315. Ip. — *Bíl* András, *Zsombory, Ipolyi., Szirmay,* stb. a pán szóból származtatják a bánt. Lásd id. müveiket a 12. lapon.

[2]) Zsupa a mai szláv nyelven is tartományt jelent.

[3]) A mai szláv nyelvben is zsupo pán tartománynak ura jelentéssel bir.

megyefőnököt a későbbi időkben is ily értelemben használt zsupánt jelent. — Az eddig mondottak nyomán tehát azt merem következtetni, hogy a *bán* szó, melynek használatát, ha a VI-dik századtól nem is, de már a VII-diktől kezdve folyton feltalálhatjuk a szláv népeknél, mint a melynek különféle alakban is helyes értemény e nyelvben megfelel — a legvalószínűbben szláveredetü, s hogy legtermészetesebben a *pán* (ur) szóból származhatott.

Bár, megvallom, patriotismus szempontjából is inkább volnék hajlandó elfogadható alap és okok mellett e szót huneredetünek tartani, de így meggyőződésemet s a tudomány valódi érdekeit amannak alárendelni az ésszel megegyezőnek és helyesnek nem találom.

Kevesebb figyelmet érdemel már azon vélemény, melyet Rátkay hoz fel, ki a bánt a szintén szláv *bóján* szóból származtatja, melynek jelentése: félelemgerjesztő— timendus — volna, azaz oly egyént jelentene, kitől félni kell, tehát zsarnokot.

Hogy mi indíthatta Rátkayt ezen véleményre, nem tudom; azonban hiszem, hogy mindenki előtt sokkal természetesebbnek s inkább elfogadhatónak látszik a pán-ból lett latinos banus panus — a *p* a ó-vel könnyen felcserélhető lévén, mint bojánból összevonva banus; mert, feltéve, hogy az eredeti elnevezés bóján volt, lehetett volna azt igen könnyen úgyis kiejteni minden összevonási szükség nélkül; de ezenkívül a bán és zsupán szavak egymáshoz! rokonságát alig tagadhatván: önkényt elesik ezen eddig egyedül Rátkay által követett értelmezés.

Hogy pedig e szónak a bando vagy banderio szótól való származtatása meg nem állhat, ezt bizonyítgatni, úgy hiszem, felesleges; mert ha azon oknál fogva, mivel a bán seregvezér is egyszersmint, a két szó közt rokonságot lehetne látni: inkább a bandériumot kellene a bán szótól származtatni. — Ezen a bán szó eredetéről általában kifejtett

nézet megerősítésére szolgál már magának a báni méltóság eredetének s a báni szerkezetnek kimutatása, mely a bor válóknál a VH-ik századtól kezdve szokásos volt.

III.

A horvátok rövid története Heraclius idejétől kezdve a 11. század végéig. 642—1088.

A báni méltóság eredetét tárgyalandó, szükségesnek vélem röviden előadni azon nemzet történetét is, melynek ezen méltóság ősi intézményei közé tartozott, s melynél először fordulnak elő a történelem által is fölemlítve bánok; valamint azon körülményeket is, melyek folytán e nemzet — a horvátok — a magyar szent korona uralma alá jutván s annak tartományává válva, benne, ősi intézményeihez híven, a báni méltóság, bár hatáskörét illetőleg módosított alak és szerkezetben, fen tartatott.

Λ horvátok — szlávcredetü nép — a VII ik század első felében Heraklius keleti császár felszólítására, ki őket a 636 táján Dalmatiát elfoglalt avarok ellen hívta be Pannóniába, ősi hazájokat, mely körülbelül a mai Galícia hegy ségeinek nyugati részében terjedt el, elhagyván,. nehány évi küzdelem után az avarokat meggyőzték s azon tartományt foglalták el, mely azóta Horvátország nevezete alatt ismeretes, s melv ekkor eleinte délről az Adriáig, — mert Bielográd — - O-záraaz Adriánál fekszik — nyugatról Karinthiáig s éjszak felől talán —- legalább eleinte — a Dunáig, azaz a Duna azon részéig terjedt, melyet az abba ömlő Dráva és Száva közbefognak.[1])

[1]) Λ 1861-ki horvát körlevél szerkesztői a Vil ik századbeli h. birodalom határait még a fekete tengerig is ki szeretnék terjeszteni erre nézve Szalay megjegyzé: „hogy kcletfelől a Fekete tenger szolgált volna birodalmuknak határul, arról, bocsánatot kérek — semmit sem tud a história[46] (A horvát kérdéshez 11 Ip.)

Ez történt körülbelül 642. év körül.

Azonban a horvátoktól, kik — mint Const. P. magát kifejezi — Dalmátiába jöttek, mindjárt kezdetben egy rész elszakadt s „lllyrieum és Pannóniát (t. i. a Dráva és Száva közötti részt) foglalta el.“[1]) E szerint mindjárt kezdetben két államot alapítottak; t. i. a délit s illetőleg a tengerpartit (a tulajdonképi Horvátországot, mely nagy részben ma török uralom alatt v an) s az éj szakit (Szlavóniát, melyet ma hibásan Horvátországnak neveznek.) Mind a két államnak külön fejedelme volt ugyan; de azért egyik sem volt önálló, független állam.

A déli horvátok ugyanis a görög felsőségnek hódol tak. Hc'raklius idejében mcgkereszteltetvén, jó ideig békében éltek, míg Nagy Károly idejében a szomszédnépekkel együtt frank uralom alá jutottak. Majd midőn Nagy Károly halála után a frankok fék nélkül garázdálkodtak volna Horvátországban, a horvátok hét évi küzdelem után végre lerázták a frankok igáját — névleg azonban ezután is elismervén a frank király supremafláját[2]) végre az erélyes Basilius Maecdo keleti császár idejében önkényt ennek föuraságát ismerték cl. És ez állapotban találta őket őseink bejövetele.

Ami c korszakban Horvátországnak a tulajdonképi Dalmátiához, azaz a dalmát (romai) tengeri városokhoz i viszonyát illeti: bizonyos, hogy ezek soha sem tartoztak Horvátországhoz, mint ok azt vélik; s bár mindenkép igyekeztek is a horvátok a tengeri városokat hatalmukba keríteni s minden adandó alkalommal zsarolni — egyebet nem nyerhettek, mint hogy Basilius idejében, — ki a horvátok zaklatásai miatt hozzá folyamodott tengeri váro-

[1]) Const. P. 30. f.

[2]) „Midőn Olaszországban az ájtatos Lothar, a hcrulok királya uralkodnék. -------- „Én Terpimir a horvátok fejedelme.“ Lucius lib. 1. — Schwandtnernél T. IIL

soknak azt tanácsold, hogy a neki, mint főuroknak fizetett adót, melyet a maga részéről elenged, fizessék a béke kedvéért a horvátoknak — adófizetőjükké tevék; de ennél többre nem tudták vinni, s minden későbbi kísérleteik, a dalmát városokat birodalmukhoz csatolni, meghiúsultak s meghiusittattak különösen 997-ben Velence által, midőn t. i. Mucimir horvát fejedelem — mint Dandulónál olvassuk — Dalmátia szabad városait erősen nyomni kezdvén, ezek közös tanácskozás után Velencéhez folyamodtak oltalomért, melynek hercege Dalmátiába vitorlázván a hüségi esküt tölök elfogadta.

Szlavónia — a mai hibásan Horvátországnak nevezett tartomány — melyet, mint fentebb érintém, a horvátoktól elszakadt rész foglaltéi, szintén saját fejedelemmel bírt s eleinte jó ideig a frankuralomnak hódolj majd őseinknek mai liazájokba valójövetelök idejében *Branszláv* fejedelem alatt Arnulf német királynak volt hűbérese.

Ezen Slavoniába telepedett horvátokra nézve megjegyzendőnek vélem, hogy ők az itt talált szláv népekkel annyira összevegyültek, hogy nemzeti jellegüket is elvesztvén, egészen ezekbe olvadtak át. Kitetszik ez sz. László király azon intézkedéséből, hogy midőn Zágrábban püspökségét alapított, nem talált a már jóval előbb szilárdul keresztény szomszéd Horvátországban oly férfiút, ki a sziavonok nyelvét megérthette volna, hanem Csehországból volt kénytelen egy a nép nyelvét értő szerzetest hozni s azt Zágrábban püspökké tenni.

Őseink, midőn a honfoglalás nagy munkáját jo részben már bevégezték, a pusztaszeri gyűlés után Zalán üldözésére a Titelig leszáguldoztak, Árpád a tábor egy részével Lélt, Bulcsút és Botondot Bolgárfehérvár ellen küldötte, hogy a Zalánt pártfogásába vett Symeon bolgár fejedelmet megfenyítsék.

A vezérek itt hamar végezvén, mert Symeon békét vá-

sárolt tőlök, a kívánt feltételek s évi adófizetés ígérete mellett, Rácországra ütöttek s azt dél felé egészen a Va zul szorosig — a Balkán hegyekben — pusztítva bekalandozták. Innen az adriai tengernek fordulva megvették Spaláto városát, meghódították egész Horvátországot s a Száva folyón átkelve bevették Zágrábot, továbbá Pozsegát és Vukovárt.[1])

így jutott 897 körül Horvátország egyelőre csak ideiglenesen, Slavonia azonban állandóan a magyar uralom alá.

Ugyanis kétséget nem szenved, hogy a mondott évtől kezdve legalább is 950-ig a magyar uralom alatt maradt Horvátország. A nagy nevű Szalay ugyan hajlandó megengedni, hogy e kódolás csak épen a fenjelzett hadjárat tartamára terjedt ki; *azonban tisztelt tekintélye ellenére is hangsulyoznimerem,hogy igenis, legalább* 950-ig, *a magyar uralomnak hódolt Horvátország; mert ez ideig maga Görögország is,* melynek pedig ez időtájt Horvátország hűbéres tartománya volt, rendes adófizetője volt Magyarországnak.[2]) Körülbelől 950 táján, tehát még a lechparti szerencsétlen ütközet előtt, midőn már a magyarokat több érzékeny veszteség érte a lassankint öntudatra ébredt, zaklató! szomszédok részéről, midőn Görögországnak is sikerült már kibújnia az évi adófizetés alól, a horvátok is felmondtak a magyar uralomnak. Bizonyítani látszik ezt maga is Const. P., midőn a maga korában — tehát 950 körül, —mondja: „ConfinesautemTurcis sunt ad occidentem Franci, ad meridiem Crobati“[3].) Őseink ezután nem értek rá újból meghódítani Horvátországot, s kivált 955 után jobb időkre halaszták el azt.

[1]) Béla kir. n. j. 38, 39. 41. 42. 43. fej.

[2]) *Béla* kir. n. j. 43. 44. 45. fej. *Pertz:* Monumenta Germ. Hist. Script. T. *VI.* 346. 1ρ. Lásd a görög forrásokat is, Leo Gram. Zonaras, Ccdrenus — Stritternél T. III. Pars. II.

[3]) Id. művében 42. fejezet.

Azonban Szlavónia, valamint Vukovár és Pozsega elfoglalása által adrávántuli részek is, továbbra is álandóan megmaradtak Magyarország kiegészítő részéül'.)

Nem szenved továbbá kétséget az sem, hogy Horvátország fejedelmei több Ízben megkísértették a Dráva és Száva közötti részt magukhoz rántani, s hogy ezen kísérleteknek rövid időre csakis akkor volt eredménye — s nem inintGyiirikovics[2]) s utána többen vélekednek —- Sz. István idejében — midőn I. Endre alatt hazánk Henrik német császárrali viszályakkal lévén elfoglalva, IV. Krescimir (1150 óta liorvát király) ki a dalmát városokat is szerette volna hatalmába keríteni, felhasználván az ország elfoglaltságát, a Dráva és Száva közötti részt magához ragadta · azonban a német háború 1053-ban a liorvát király reménye ellenére megszűnvén, Endre király Rado nádor vezérlete alatt sereget küldött a tartomány viszavétclére, kiküldetésének gyorsan megfelelvén, nemcsak Tótországot és a Szercmségct viszavette, hanem még Horvátországba is becsapván, gazdag martalékkal tért vissza, melyből a száva-sz.-demetcri monostort építette[3]). Később, midőn Zvojnimir, hatalmas liorvát bán, Béla leányát, Geyza és László nővérét, nőül nyerte . ezzel „Szlavóniának egy részét kapta“ —mint János gvercsei esperes, az egykorú író mondja — „ki ezen rokonság által hatalmassá válva, Horvátország uralkodója lett.“

Fölemlítendőnek vélem még a horvátok történetéből a 11-ik század végéig, hogy fejedelmeik a 10-ik századtól

[1]) Napnál világosabban be van már ez bizonyítva; elég legyen c tekintetben *Gyurikovics* György kitűnő közjogi müvére: *De sitii ct anibitu* SÍ. P. III. hivatkoznom.

[2]) Id. M. III. R. 31. s k. Ip.

[3]) V. ö. Rado nádor alapító levelet Fej. Cod. Dip. I., *János* gvercsei esp. Kerchelichnél. *Fiirlatus*: Illyricum Sacrum IV. 211. Ip. *Gyurikovics* III. R. 32. Ip. *Kerchelich* Not. pracl. 105. *Uzaltiy*: A h. kérdéshez 20. Ip. *Horváth* Mihály magy. 1.1. 172. Ip.

kezdve mindinkább önállóbb színben tűnnek fel, valamint a suprematia is, mit felettük a görög császárok gyakoroltak, csak névlegesnek. Fejedelmeik közöl e'korszakban fölemlítendök *Tomiszláv* 925 körül, utána II. *Krescimir* 994; *Mucimir* (997), *Dirzisláv,* ki királyi címmel első élt — Tamás sp. esp. tanúsága szerint — s ki alatt a horvát birodalom határa Karinthia határától kezdve a dalmát tengerpatig terjedt, s a narentai tartományt és az úgynevezett Chulmiát is magában foglalta; de a dalmát tengeri városok tőle is függetlenek maradtak. Utána testvére *III. Krescimir* s s ezután ennek fia *István,* atyja az öt követő *IV. Krescimirnek,* ki lQ50-től fogva „horvát, dalmát király" címével uralkodott. Ezt követte 1073. *Zvojnimir,* ki a báni méltóságból, a magyar királyi házzali rokonságánál fogva, a törvényes trónutód dacára is királylyá lévén, s mint ilyen 1076 óta VII. Gergely pápa által is elismertetvén, 1088-ig uralkodott.

Ez Horvátország története a nemzeti fejedelmek alatt, röviden előadva; de alig is lehetne, a kissé bővebb részletezést kivéve, e korszakban felölök többet mondani, —- nagyon kevés lévén az,mitrólok a történelem hiteltérdemlö adatokban feljegyezett. De e kevés adat is elegendő arra, hogy kimutatni lehessen alaptalanságát azon meseszert! koholmányoknak, melyeknél leginkább az a csudálatos előttem, hogy horvát atyánkfiái azoknak feltétlen hitelt adhatnak még napjainkban is, midőn a történelmi tudományok oly roppant haladásánál a józan kritika még figyelemre méltónak sem ítélheti azon, egy képzelt és elérni óhajtandó lehetetlen jövőből merített álmodozásokat, egy soha nem létezett, s ép azért elő sem teremthető múltról.

IV.

A báni méltóság a nemzeti fejedelmek alatt.

A VII-ik század első felében mai hazájokba bejött bor vát nép az, melynél a báni méltóságot hiteles adatok tannsága szerint feltalálhatjuk. Történetöket ezen korszakban láttuk már; felemlitők, hogy fejedelmeik voltak. Lássuk most, hogy mik voltak a bánok, kikről, hogy léteztek, tagadni nem lehet.

Sokan azon hitben s illetőleg nézetben vannak, hogy történelmök ezen korszakában is, mint előbb, fejedelmök nem volt; hanem a régi s különösen a nomád népeknél divatozó patriarchalisszerkezettel bírtak volna; ezt látszik bizonyítani magának Const. P.-nak előadása is, midőn azt mondja: „principes hae gentes non habent, praeter zupanos senes, quomodo etiam reliqui Sclavorum populi.“ — Hogy azonban C. P. ezen szavait kétségenkivül az ezen korszak előtti időre kell érteni, kitetszik ugyanannak további előadásából, midőn azt mondja, hogy az avarok legyőzése után *„Porynus fejedelmük“* a kér. vallást felvették; az országot 11 megyékre, zsupániákra oszták fel, melyek elszámlálásánál hozzá teszi, hogy „ipsorumque Banns tenet Cribassam, Litzam et Guteczam“, világosan megkülönböztetvén ezáltal a fejedelemtől abánt; majd ismét a horvátok történelmének előadásában tovább haladva, bizonyos *Myrostlab* horvát fejedelemről azt mondja, hogy miután 4 évig viselte a fejedelmességet, *Príbuniua bán* által megöletett. „Atque haec quidem potentia eius et eopiae fuere — úgymond a h. nemzet hadi erejét fölemlítvén -— usque ad *principatum Cresemere;* quo mortuo, *Myrostlabus* filius, postquam quadriennium genti praefuit, *aPribunio Bano* interfectus *est“* stb.[1])

Ezen szavak által, úgy hiszem, eléggé világosan kimu-

[1]) De adm. imp. c. 31.

tatja a hitelt érdemlő bíboros író. hogy igenis fejedelmök volt a horvátoknak, a bántól különböző, ennél fellebb való. Ezen adata által egyszcrsmint világosan megerősíti azt is, mi a báni intézményre vonatkozólag a „ Regnum Sclavorum[44] miiben, mint fentebb említém, foglaltatik.

Nem állhat meg tehát azon vélemény, mit már több írónál olvastam, hogy a banus szó c korszakban fejedelmet jelentett, s nem helyes a horvát fejedelmeknek, mielőtt királyi címet vettek volna fel, aóanusés díszét vegyesen adni, hanem helyesebben *dux vagy princ&ps-eknek nevezhetők;* nem áll továbbá Lucius véleménye sem, hogy c korszakban Horvátország több bánok közt lett volna felosztva a görög fenhatóság alatt minden közös fejedelem nélkül; mert e fejedelmek nyomai — bármily homályos is ezen időben még a horvát nép története — okmányilag is kimutatható; a mint ezt maga Lucius is kimutatta.

Ugyanis a sokszor idézett Const. P. hiteles előadása szerint Heraklius kel. császár idejében *Porinus* fejedelmök volt, majd ugyanő szerinte Cresemere és Myrostlab, — mind a hármat világosan megkülönböztetvén a bántól. Eginhárd Nagy-Károly életirója„*Βοτηα* dux *Dalmatiae atque Liburniae*[Lí] fejedelemről emlékezik, kinek 821-ben történt halála után unokája *Ladasclav* lett *utódává.* Fenn van *Terpimir-nék* 837-ben kiadott okmánya, melyben magát „iuvatus divino munere dux Croatorum“-nak mondja, elődjéről *Micísláv-ról* is megemlékezvén; fenn van továbbá Mucimirnak 842-ről szóló oklevele, melyben „divino munere jnvatus Croatorum dux residente paterno solio[i(] címmel él ugyanezen okmányból kitűnvén egyszcrsmint az ö fejedelmi udvartartása is. Ugyanis oklevele záradékában udvari főhivatalnokai is fölemlíttetnek. „ Signum mei Budimiro jupano palatii“ utána jönek a Cavallario, Camerario, Pineernario stb. udvari hivatalnokok.[1]) Ezenkívül még számos

[1]) V. ö. Lucius id. in. Lib. II. C. 2. Schwandtnernél T. III. 105. Ip.

részben már említett fejedelmeik nevét tartá fenn a história.

Bizonyos tehát, hogy a horvátoknak bánjaikon kívül, kikről mindjárt szólandok, egy közös fejedelmük volt még Nagy Krescimirs illetőleg Dirzisláv ideje előtt is; hogy pe dig ezután szintén így állott a dolog, ez iránt minden két séget eloszlat IV-ik Krescimirnek egy 1069-ről a sz. Chrysogom zárai klastrom javára kelt oklevele, melyben az elődei alatt élt bánokat meg is nevezi.

„Ego Cresimirus — így szól az érintett okmány ide vonatkozó része -— qui alio nomine vocor Petrus, Croatorum rex Dalmatinorumque, notifico omnibus, quod justum raihi videtur ut statuta parentorum meorum antiquorum non cacssentur, maximé illa, quae ad salutem eorum pertinent animarum. Comperimus namque in gestis proavi Cresimiri maioris quod remedio animae suae tradidisset Monasterio S. Grisogomi territórium aliquod in loco, quod dicitur Ily culas — perpetuo possidendum, quod totum possessionibus suis mansit tempore ipsius et filii eius Dirzislavi *et eorum potentíbus Banis* videlicet Pribinae et Godemiri, et temporibus Svetoslai et eius fratrum Cresimiri et Goyslavi et filii eius Regis Stepliani patris mei, faventibus nobilibus Banis, eorum qui fuere temporibus, hi sunt Varda, Bozshare et Stephanas Prasca.[1])

Léteztek tehát bánok, a fejedelemtől különbözők, mint ezt cáfolhatlan adatok után kimutattam; lássuk most már. hogy mik voltak s mi módon keletkeztek?

Keletkezésöket kétségkívül az ezen korszak előtti időkben kell keresni, s ép azért hiteles adatok hiányában felette bajos meghatározni — hogyan és mikor keletkez tek; mindazonáltal megkísértem a legvalószínűbb conjecturát —- mert csakis erről lehet szó biztos adat hiányában — fölállítani.

[1]) Luius id. h.

Const. P. a szláv népek szerkezetéről általában megjegyzi, hogy e népeknek, legalább régente, nem voltak rendes fejedelmei, hanem csak öreg zsupánjai. Ez világosan a törzsszerkezetre mutat, s az általa említett öreg zsupánok alatt igen valószínűleg törzstőkét kell értenünk. Ha a zsupán szónak — mint a bán szó eredetének f űr kéz éténél megjegyeztem —a zsupa (tartomány, egy része az országnak) és pán (ur) szavak összetételéből való származtatása elfogadható: úgy a báni méltóság eredete is tisztább színben áll előttünk. Tndnillik egy ily törzsfő eleinte urnák, pán, majd a tartomány — azon földterület, melyen törzse lakott — azaz a nép egy része urának, zsupánnak neveztetett; honnan a későbbi megye s megyefőnök is elnevezését vette volna. Az ily törzsfőkből származhattak már ezen korszakban, midőn közös fejedelem alatt egyesültek, a bánok, s a régi törzsszerkezet maradványának tekinthető a horvát népeknél e korszakban divatozott báni szerkezet; melynek megismertetésénél kénytelenek vagyunk a „Regnum Sclavorum“ adatait e tárgyban használni fel, mint a melyek Const. Porphyr. állításai és IV. Krescimir oklevele által nyernek igazolást.

E korszakban tehát (a VII. századtól kezdve IV. Krest imir idejéig, 1050-ig) a bánok az ország egyes részeinek voltak kormányzói, vagyis jobban mondva tartományi kormányzók. Az ország ugyanis több — például 2, 3, tartományra volt felosztva, mindenik tartomány ismét megyékre.

Az ország élén a fejedelem állott; a tartományok élén a fejedelemtől függő bánok, kik tartományukban a legfőbb polgári s különösen katonai hatóságot képezték. Alattok állottak, mint a polgári hatóság közegei, a megye főnökök — zsupánok, — s a katonai parancsnokok. A tartományi adót behajtották s annak fele részét a fejedelemnek szolgáltatták át, felét maguknak tartván; inig a megyék főnökei

a megye területén szedett adóknak csak egy harmadrészét 'tarthatták meg maguknak. Kötelességük volt különösen a tartomány védelméről gondoskodni, a rend és béke fentartására felügyelni; — mindenben a legszélesebb hatalommal intézkedtek, egyedül a fejedelemnek tartozván számot adni tetteik és eljárásukról. A lassankint kifejlett szokás szerint rendesen a fejedelem rokonai, testvérei vagy már felserdült fiai mintegy kielégíttetésül nyerték ezen méltóságot, s a fejedelem halála esetén a hozzá legközelebb álló bán lön a fejedelmi utód, úgy hogy szokássá vált, miszerint *mindanik bán már* méltósága elnyerésénél fogva a fejedelmi trónra igénynyel bírt.[1])

Nem lévén feladatom itt ezen nagyon is primitív és tökéletlen kormányaikat hibái vagy tökéletlensége felett és egyáltalában bírálatot mondani; legyen elég röviden megjegyeznem, hogy ama széles hatalomkör, melylyel e korszakban a horvát bánok fel voltak ruházva, igen sok zavar és belviszály előidézésére szolgáltatott alkalmat, s a közjónak nem előnyére, hanem inkább hátrányára volt. így például már Constant. P.-tánál olvashatjuk, hogy Myrostlabot az ellene fellázadt Pribunius bán megölte; továbbá maga IV. Krescimir idézett okmánya is elismeri hatalmukat, midőn hatalmas bánoknak nevezi őket.

A bánok neveit, kik ezen korszakban szerepeltek, a Constant. P. által fölemlített s Krescimir idézett oklevelében foglaltakon kívül, nem tárták fenn az egykorú adatok, mit csodálni nem lehet, ha meggondoljuk, hogy más e korszakbeli nevezetesbb eseményekről és dolgokról sem tudunk körülményesen mindent, még eleget sem.

Ezen hiányos adatok dacára is kétségtelen továbbá,

[1]) „Príma — ngymond Kerchclich is — báni olim a rege dig nitas fuitfiliis autin horum defectu fratribus regum dcbita;“ „siquis enim — mondja Lncius is — Banus creatns fucrit, ob id ad regni successionem jani destinatus extitit.“

hogy e korszakban egész IV. Krescimir idejéig egy fejedelem uralma alatt ugyanazon egy időben több bánok léteztek; — amint ezt a „Regnum Sclavorum“ nyomán előadott báni szerkezetből, IV. Krescimir oklevele által is hitelesen bizonyítva, láthatni.

Valamint azonban a horvátok története IV. Krescimir idejétől fogva világosabb színben tűnik fel, úgy a bánokról is biztosabban lehet valamit állítani, s illetőleg gyanítani, mert a bánok utoljára sem vittek oly világra szóló szerepet, hogy velők a történelem foglalkozhatott volna, — a nagyobb világosságot is annyiban értem, a mennyiben már ez időtől fogva az oklevelek nyomán — melyek a történelem leghitelesb s az események leghűbb forrásai — lehet felölök szólani.

Ezek alapján már világosan következtethető, hogy a báni méltóság és szerkezet IV. Krescimir idejétől kezdve átalakuláson ment keresztül.

0 ugyanis tudván az elődei alatt épen a bánok által előidézett zavarokat, s különben is az eddigi báni szerkezetet egységesítési eszméjével, valamint korlátlan uralmi vágyával összeegyeztethetönek nem találván, — azt eddigi alakjában megszüntette, s a több bánok helyébe, a többi európai fejedelmi udvaroknál már ekkor többé-kevésbbé divatozott udvari főhivatalnok, országnagy mintájára, egy bánt tevén, ebben központosította össze a bánok teendőjét s a báni méltóságot.

És bár ez, mint tény, így feljegyezve sehol sem található, de igen alaposan, sőt, merem állítani, határozottan következtethető a IV. Krescimir idejétől fenlevő oklevelekből, melyekben mindenütt egy bánról s oly módon van említés téve, hogy állításom igazsága világos sziliben tűnik elő. — Ugyanis, hogy példákkal bizonyítsam állításomat, IV. Krescimirnek 1059-ben a sz. Jánosról nevezett zárai klastrom javára kiadott oklevelében olvassuk: *„eadem re-*

gali auctoritate ima rum Guoizone Bano, meisqite primatibm concede, faveo, annuo“ sth. Ugyanezen okmány záradékában a pápai követ, Lőrinc érsek, s Rajner és Teodoz püspökök nevei után mindjárt a nevezett bán áll s utána a zsupánok nevei következnek.[1]) Ugyanezt tapasztalni még a IV. Krescimir által kiadott többi oklevelekből is. mint az 1059. február havában ugyancsak az említett kolostor, valamint 1009-ben a sz. Tamásról címzett monostor részére kiadottakból; mely utóbbinak záradéka így hangzik: „Huius denique rei stabilitum palam actum et coram his testibus roboratura, Laurentio archiepiscopo, Rajnerio Croatico episcopo, Goizone Bano et alii plurcs.“[2]) — Ezt láthatjuk továbbá, még pedig minden kételyt eloszlatólag, bizonyos „Croatinus et fráter mens Lucca Strab“ testvéreknek a zárai sz. Gergelyről címzett szerzetesek régi regestrumában fenlevő adománylevelökből, mely így kezdődik: „Anno Incarnationis MLXX. (1070) Indictione IX. Romano tertio imperante, Croatiae verő *rege Cresimiro regnante, Zunimiro bano.* Ego Croatinus stb.[3]) Mely okmány eléggé világosan tanúsítja, hogy ez időtájt csak egy bán volt, az idézett évben épen Zvojnimir, ki az előbbi évben elhunyt Goyzo helyébe lépett. Szintén ily bizonyító erővel bir a Bold. Szűzről címzett zárai apácák kolostorának régi s máig fenlevő albumában egykorú kéz által az 1073-ik évre irt következő szavak: „In nomine Domini Nostri Jesu Christi et eiusdem Incarnationis MLXXII1. (1073) *regnante Cresimiro Croatiae, Bano Suimimiro.[4])* Ez, úgy hiszem, eléggé világosan szól e tárgyban. A spa látói káptalan régi regestrumában pedig, bizonyos Slavz királyról tétetik említés, — hogy mikor uralkodott, bizo-

[1]) Luc. lib. II. 0.15. Schwandtncrnél id. m. Tom. Ill. 155. 15G. Ip.
[2]) U. o. 157. 158. Ip.
[3]) U. o. 1G1. Ip.
[4]) Luc. lib. II. C. X. Scliwandfiiernél id. li. 138. Ip.

nyosan nem tudhatni, legvalószínűbben Zvojnimir után s igen rövid ideig — s ennek Péter bánjáról a következőkép: „Attigit eo tempore venire in nostris partibus Slavizo Rex et Petrus Banus, nec non et Saruba causa discordiae, quae erat inter Slavizo et Lubomiro stb. —- Postea venit rex et corroboraverat praedictas terras *Petro Banoet Saruba Zupano* et Velcano setnico stb.[1])

Nem volt tehát, mint Kerchelich vélekedik[2]), Saruba is bán, annál kevésbbé magyar királyok alatt bán, mint Kerchelich után a bánok névsorában felhozva látom?)

Világos tehát a felhozott hiteles adatok után, hogy IV. Krescimir idejétől fogva a több bánok helyébe egy lépett, s c szokás azon kevés idő alatt, mely Krescimirtől fogva a magyar uralomig lefolyt, állandóan meg is tartatott. Azonban, ha az említettem tekintetben átalakuláson ment is keresztül a báni szerkezet, de az ezen korszakbeli egy bánnak fenmaradt a régibb időkből örökölt széleskörű hatalom, mégpedig mondhatni, hogy egy személyben egyesítve a régiek összes hatalmát; ezt látszanak bizonyítani az említett okmányok, ezt különösen Zvojnimir példája, ki hogy mily tekintélyes és hatalmas lehetett, mutatja azon körülmény, hogy a magyar királyi házból nyert nőt s vele jegyajándokul egy egész országrészt; mely körülmény folytán a különben is tekintélyes bán hatalmassá téve, a fenlevő törvényes örökös dacára is, magának szerzé mega fejedelmi s illetőleg királyi trónt, melyhez valószínűleg, a magyar királyi házzal való közeli rokonságán kívül, még, a régibb elődök példájára, a viselt báni méltóságnál fogva is vélt igénynyel bírhatni.

*
* *

[1]) Lucius id. h. Schwandtnernél T. III. 137. Ip.

[2]) Id. kéziratában és Hist. Ep. Zagr. c. művében.

[3]) U. o. V. ö. a M. Encyclopaedia V. K. II. R.-ben fellelhető névsort, hol Saruba szintén mint magyar bán szerepel.

És ez minden, mit a bánoknak a nemzeti fejedelmek, majd királyok idejében a VII. századtól kezdve egész a XI. végéig tartó szerepléséről tudhatni. — Ha egész határozottsággal nem is lehetett ·— adatok hiányában — hatalmuk és hatáskörük határait c korszakban körülírni, de megközelítőleg előadni igen.

A XI-ik század vége silletőleg aXII. elejével újkorszak állván be történetökbe, nagyon természetes, hogy a báni szerkezet is régi alakjában megszűnt, s új alakban jött létre a magyar királyok idejében.

Mielőtt azonban erről szólnék, szükségesnek tartom röviden előadni, hogyan jutott Horvátország újból és immár állandóan a magyar uralom alá.

V.

Zvojnimir horvát király 1088-ban törvényes utód hátrahagyása nélkül — Hadován nevű fia már előbb hunyt el — meghalálozván, Horvátország egy sereg pártoskodóknak lön színhelyévé, kik, tekintetbe sem véve a törvényes királynét, a koronát egymástól elkapkodni óhajtatták volna. Végre is bizonyos István nevű horvát főútnak (talán IV. Krescimirnek Zvojnimir által a trónról leszorított fia lehetett) sikerült a trónt hatalmába keríteni s két évig bitorolni — Ilonát Zvojnimir nejét az ország egy részének birtokára szorítván.

István halála után a zavarok még nagyobb fokra hágván, Ilona, miután a zavarokat lecsillapítani nem tudta, több horvát főur tanácsával és beleegyezéséből testvérét, Lászlót, Magyarország hírneves királyát, az ország meghódítására behívta. Kedvező alkalom volt ez Lászlónak a magyar szent korona jogait nem csak az Ilonával jegybérül adott tartományra, hanem egész Horvátországra nézve is — mely a vezérek idejében a magyar uralomnak meghó-

dolt vala, de az őseinket ért bal szerencse következtében attól ismét elszakadt, érvényesíteni.

László tehát hadával a Dráván átkelvén, az ellenálló pártoskodókat csakhamar legyőzte, s nemcsak a Dráva és Száva közötti részt csatolta vissza, hanem a tulajdonképi Horvátországot is a Száva folyótól kezdve egész a havasokig elfoglalta; mielőtt azonban a tengermelléki részét is Horvátországnak elfoglalná, hírül vevén, hogy a kunok országába betörtek, hadait innen kivonni s ezek ellen fordítani kényteleníttetett. „László király — mondja Tamás spalátói főesperes[1]) — összcgyűjtvén bőséges hadait jött és elfoglalta az egész földet a Dráva vizétől egész az Alpesekig, melyek Vashegyeknek hivatnak, semmi akadály sem állván ellene. Azután átment az Alpeseken s az erősségeket és táborokat kezdte megtámadni és sok csatát vívni Horvátország népeivel; de midőn ezek egymástól elkülönítve, az egyik a másikat nem segíti, könnyű győzelmet nyerhetett a király. Egész a tengerig azonban nem érkezhetett, hanem hallván, hogy némi nép országába nyomult, visszament Magyarországba. “

Az ékké]) meghódított Horvátország kormányzójává Almost rcndclé László, Geyzának fiát. „Urunk Jézus Krisztus megtestesülésének 1091-dik évében, midőn Alexius ur Konstantinápolyban országolt; azon időben, *mikor László a pannoniaiak királya Horvátországba beütvén, Almos urat, unokaocs ét abban királyul tette,* a zárai egyháznak pedig András ur volt tisztelendő főpapja, és én Drago, Praestantius püspök urnák unokaöcse már harmadizben perjel“ — e szavakat olvashatni a Mária mennybemeneteléről címzett zárai apácák zárdájának régi naplójában egykorú kéz által feljegyezve, „hogy — úgymond Szalay[2]) — László király diadalmas hadjáratának évet szabatossággal tudhassunk;

[1]) Hist. Salon. Cap, 17.

[2]) A horvát kérdéshez 23 Ip.

s hogy — ha szabad csekélységemnek így szólani — ennnél fontosabbat tudhassunk; azt t. i., hogy Almost egyedül csak Horvátországnak tette vezérévé s nem egyszersmint a szintén ez alkalommal visszacsatolt Szlavóniának is, melyet egyenesen Magyarországba olvasztott be s a maga közvetlen kormánya alá vett, a mint ezt belügyeinek rendezésében is tanúsította, Zágrábban püspökséget alapítván s valószínűleg polgári tekintetben is Magyarországhoz mindenben hasonlóvá tevén a megyékre való felosztás s egyéb intézkedései által, melyeket hogy Horvátországra is kiterjesztett volna—azt egyedül Almos kormányára bízván, s egyelőre régi szerkezetében hagyván meg — bebizonyítani vagy állítani távolról sem lehet.

Ki merem mondani tehát — a következő fejezetben bővebben is indoklandó —- első azon véleményemet s erős meggyőződésemet, hogy *László Szlavóniát ez alkalommal Magyarországhoz szorosan hozzá csatolta,* s megyékre osztván fel, annak kormányzását, úgy mint a többi megyékét, a főispánok s nádor utján magának tartá fenn, Álmost egyedül csak a tulajdonképi Horvátország általa elfoglalt nagy részének tevén kormányzójául.[1])

László halála után újra lázongani kezdtek a horvátok. A mozgalom élén bizonyos Péter nevű bán állott, — talán István vagy Slaviz bánja? — ki megvetvén az erélytelen és gyönge Álmos tekintélyét, egy párt élén fellázadt s magát horvát királynak kiáltatta ki,

Kálmán király, László utóda, a lázongás hírére azonnal Horvátországban termett hadaival, s Pétert az azóta nevéről „Péter-hegy-Miek nevezett guozdi vagy gozdanszky hegyeknél megvervén — ez ütközetben maga Péter is elesett — a lázadást csakhamar elfojtotta s uralmát egész Horvátországra kiterjeszté. Ugyanakkor szándoka volt a

[1]) Fejér. Cod. Dip. Ill, 1. 210. lp. a zágrábi püspökség alapításáról; Kerchelich Hisl. Episc. Zagr. 18. lp. Turóczy 56. fej.

dalmát városokat is elfoglalni, s kétséget nem szenved, hogy a dalmát városok nagy részét ekkor biró s az egész liorvát s dalmát tengermelléket veszélylyel fenyegető normánok ellen e célból kezdett Velencével egyesülten háborút; hogy azonban célját s a benne mindjárt ekkor fogamzatt nagyszerű eszmét: a dalmát tengerpart elfoglalása által Magyarországot tengeri hatalommá tenni — nem valósíthatá: oka az országán átvonuló keresztes badakkali elfoglaltsága volt; mely körülmény miatt kénytelen volt hadait Magyarországba, a rakoncátlan keresztesek fékenés szemmeltartása tekintetéből, áttenni.

110,2-ik évben elérkezett végre a kedvező alkalom nagyszerű tervének valósítására.

Ez időtájt ugyanis, „valószínűleg Velence titkos működése következtében“ ismét forrongás támadt Horvátországban, melynek hírére Kálmán gyorsan itt teremvén, a mozgalmat elfojtotta. Ez alkalommal cgyszersmint nagyszerű tervet valósítandó, átkelt a Kulpán s a Velencét uraló Spaláto falai alatt termett s kódolásra szólítá fel a várost, melynek polgárai egy ideig, Velence boszujától tartva, ellenálltak ugyan, de midőn látnák, hogy a király komolyan készül az ostromhoz, Crescentius érseküket a táborba küldték békeért könyörögni, mit Kálmán szívesen megadván s a polgárokat érsekük által bizonyossá tevén affelől, hogy őket eddigi jogaikba nemcsak meg nem rövidíti, de sőt azokat gyarapítani is szándékozik, s miután ígéretét esküvel is megerősítette, a polgárok is hűséget esküdtek neki s a magyar koronának. Innen Zára alá vezette hadait, mely, valamint csakhamar a többi „kulcsos városok“ is, Kálmán kegyes bánásmódjának hírére, Spaláto példáját követvén, meghódoltak a magyar koronának — jogaik és kiváltságaikban Kálmán által szintén megerősíttetvén.

Ugyanekkor Rámát — Bosnyákországot — is meghódítván, diadalmasan vonult be a tengerinelléki Horvátor-

ság akkori fővárosába, Bielogradba, mely a latin íróknál Álba, az olaszoknál Zaravccchia (O-zára) néven cmlíttctik. [de gyűjtötte maga köré az összes liorvát nemességet s a dalmát városok küldötteit; s hogy új szerzeményét birodalmával jobban összekapcsolja, jelenlétükben magátHorvát-, Dalmátország királyává koronázta, még ugyanezen 1102-ik évben, amint ezt egyik oklevélben világosan mondja: Urunk Jézus Krisztus megtestesülésének 1102-ik évében, én Kálmán, Isten kegyelméből Magyar-, 1 [orvát-, és Dalmátország királya, előlcges, érett tanács következtében, miután megkoronáztattam a tenger feletti Bielogradban, a királyi várban stb.

Kálmán ugyanekkor az erélytelen Álmost Horvátország kormányzóságától elmozdítván, helyébe, egyszersmint Dalmátia kormányzójává is, az iránta nem csak gyermek kora óta hit, hanem az előtte erélye- és cszélyességéről is ismeretes Ugra grófot tévé.[2])

[J]) A m. történelmi emlékek első oszt. VI. köt. Tamás Spal. esp. 17. fej. V. ö. Szalay: A. h. kérdéshez 25. 26. Horváth Mihály. M. T. I. 229. 30. Ip.

[2]) Farlatus id. m. V. 232, 233. Ip. Episcopi Arbenses stb.

II. RÉSZ.

A BÁNI MÉLTÓSÁG

A MAGYAR URALOM ALATT.

τ.

A liorvát-, dalmát· s tótországi báni méltóság az Árpádok idejében 1102—1301.

A.

Előadván Horvátország meghódításának történetét, megjegyeztem, hogy László király Álmost, unokaöcsét ennek kormányzójává tévé. Ez kétségtelenül bizonyos; hogy azonban már akkor, mint a nagytudományu Bartal György [1]) állítja, a régi báni méltóságot is — hasonlóan a magyarországi nádori méltósághoz szervezvén — megerősítette volna, egyetlen adattal sem lehet bizonyítani; sőt inkább az egykorú adatok tanúsága után azt látjuk, hogy még az egész Horvátország elfoglalására sem ért rá, annál inkább belügyeinek tüzetes rendezésére,— ennek egyelőre Álmos kormányzóvátétele által tevén eleget; s különösebb gondjait e tekintetben csakis a véleményen szerint egyenesen Magyarországhoz csatolt Tótországra — Szlavóniára fordítván. — Vajha ezen László által megkezdett s Kálmán király által — mint alább látni fogjuk — gondosan fentartott egyesítését Szlavóniának a magyar mint anyaországgal a későbbi királyok is fentartották és ápolták volna!

Azonban, fájdalom, nem így történt, mert a régibb gyakorlat folytán azon káros szokás fejlődött ki, hogy a királyi hercegeknek az ország egyes részei adattak s kormányzásukra bízattak, s különösen akkor, midőn a király-

[1]) Commentariorum ad históriám status jurisque publici Hungáriáé aevi medii libri XV.

nak két vagy több fia volt, az uralkodásra hivatottal! kívül a másiknak vagy többieknek mintegy kielégíttetésül az ország egyes részei, péld. Horvát- Dalmát- és Tótország, vagy Erdély és Galicia hercegi címmel adattak, úgy szintén midőn a királynak testvérei voltak. Hogy mennyire hátrányára volt az országnak ilyetén mondhatnám feldarabolása, fejtegetni feleslegesek vélem, eléggé ismeretes lévén az.

Ezen kárhoztatandó szokás eredményezte a Kálmánt követő királyok idejében, hogy azon kötelékek, melyekkel László és Kálmán királyok Szlavóniát szorosan Magyarországhoz fűzték, megtágíttattak azáltal, hogy elvonatván az Magyarország egységétől kormányzati tekintetben, királyi hercegek közvetlen kormányzása alá adatott. Különben az is igaz, hogy már II- Geyza idejében, tehát midőn még a hercegi kormányzat nem volt divatos, mint alább kimutatandom, keresendő ezen elkülönítése Szlavóniának kormányzati tekintetben Magyarországtól.

De, hogy visszatérjek oda, honnan kiindultam, ismétlem, hogy Lászlóról épen nem mondhatni, hogy a báni méltóság fentartása körül intézkedett volna; míg Kálmán királyról alaposan következtetni lehet, hogy midőn az általa egészen meghódított Horvát- s Dalmátország kormányzójául Ugra grófot tévé, elmozdítván innen az erélytelen Almost, őt, megfelelőleg a horvát nemzet ősi intézményeinek, báni cím és méltósággal ruházta fel, hasonlóvá tevén hatáskörére nézve a magyarországi nádorhoz, sőt némileg mint a király nevében kormányzót s annak helyetesét szélesebb hatalom körrel is látta el; azonban csakis Horvát-Dalmátország kormányzója s illetőleg bánjává tévé, nem terjesztvén ki hatáskörét Szlavóniára is, mint a mely új hódítás szükségére okot nem szolgáltatva, a László által elintézett s az országhoz csatolt helyzetében továbbra is megmaradt. Ugráról ugyanis egyedül és világosan azt ol-

γáshatjuk, hogy csak Morvát- s Dalmátországnak volt kormányzója s jobban mondva bánja.

Bizonyossággal vélem állíthatni tehát, hogy a báni méltóság a magyar uralom alatt Kálmán idejében vette kezdetét, s csakis Morvát- s Dalmátországban, híven a kurvátok ősi intézményeihez s Dalmátiára is kiterjesztett hatósággal.

Első ily bán volt Kálmán idejében s illetőleg a magyar uralom alatt Ugra 1102-től fogva, habár e nevén az ezen korszakból fenmaradt igen csekély oklevelekben nem is említtetik. Bizonyos továbbá, hogy a Kálmánt követő két király II. István és 11. Béla is tettek bánokat Morvát- Dalmátországba, bárha az e korból ránk maradt csekély történelmi emlékek a bánok neveit nem tárták is fenn.

II. Geyza idejétől azonban folyton feltalálható a bánok neve is.

Es hogy a báni méltóság II. Geyza idejében nem mint valami új intézmény tekintetik, kitetszik ezen királynak a spalátói érsekség javára kiadott 1158-ki adomány leveléből, melyben a többek közt olvassuk: „ut non licat alicui bano ipsum Archiepiscopum et ejus ecclesiam in praefato donatione et confirmatione molcstare“ ') mely szavak értelméből világos, hogy a báni intézmény mint már létező s nem ujdon intézmény tekintetik.[2])

') Fej. Cod. Dip. II, 155. Ip.

[2]) Dán (falónál - Muratori XII. 266. Ip. idézve Lucius által is (Lib. 3. (·. 5. Scliwandfnernél III, 194. Ip.) olvassuk a Kálmán halála után történt velencei foglalásokra vonatkozólag: „Dux autem in proximo mensc majo 1116. suo undique collecto exercitu et Ben rici imporatoris atque Alexii Constantinopolitani adjutus praesidiis contra Ilungaros, qui ad subveniendum castro Jadrae redierant, in Dalmatian! iter agressus est; et in die 8. Pauli, videlicet II. Kai. Julii Dux cum Hungaris campestre praelium peragens, *Banuni* in fugám vertit et victoriam consecutus est.“ —- Itten a bánról II. István idejében tétetik említés.

Azon kérdésre már, hogy voltak-e Szlavóniának is ezen legelső korszakban bánjai, kiterjedt-e a horvát-dalmátországi bán hatásköre Kálmán s az ezt követő két király alatt Szlavóniára is, mikor lön egyesítve a három tartomány báni méltósága? részben már fentebb feleltem, s most bővebben is előadom c tárgyban a másokétól eltérő, új nézetemet. Mielőtt azonban ezt tenném, jónak látom megjegyezni, hogy e kérdés megfejtése nem oly könnyű, mint első tekintetre látszik; mert e kérdést egyszerűen oly felelettel oldani meg — mint ez eddig általában történt — hogy t. i. Horvát-Dalmátországnak bánjai, Szlavóniának pedig hercegei voltak — nem lehet, sőt téves is.

Nem lehet pedig már a következő okokból sem; mert először Slavoniának a királyi hercegek általi kormányzása nem Kálmán, sem II. István vagy II. Béla idejében veszi kezdetét, hanem jóval később, II. Geyza s helyesebben III. Béla idejében; de másodszor nem kell szem elől tévesztenünk — s ez, úgy hiszem, döntő érvül szolgálhat — hogy ezen hercegek nem pusztán Szlavóniának, hanem mind a három tartománynak voltak egyúttal kormányzói s kormányzati idejökben szintén bánjaik.

Imre (1194) és Endre (1198) hercegek nem is „dux Slavoniae“ hanem az első Croatian! et Dalmatian! feliciter gubernans“s az utóbbi „Croatiae Dalmatiae sat. dux“ címével kormányozták mind a három tartományt, az őket követő hercegek pedig „dux totius Slavoniae“ címmel éltek. Ezen kívül Horvát-Dalmát- és Tótországnak a hercegek általi kormányzása, habár ez az egész árpádi korszakban divatban s illetőleg gyakorlatban volt, még sem tekinthető rendes, hanem inkább rendkívüli állapotnak; mert utoljára is legtöbb esetben bánok és nem hercegek állottak c tartományok kormányának élén.

Azértis erős meggyőződésem, hogy mint fentebb már állítani, először csakis Horvát-Dalmátországra terjedt ki

a bán hatásköre, csakis itt létesíttetett s illetőleg állíttatott fel az — a nemzeti fejedelmek alatt szerepelt báni méltóság mintájára; *Szlavónia ellenben már László által, mint Magyarország egyéb részei, megyékre (Zágráb,* Fo*rasd, Koros és Zagoria) osztatván fel, szorosan az országhoz csatoltatott, s ez állapotában Kálmán, úgy szintén II. István, II. Béla s talán egy ideig Geyza idejében is meghagyatott;* a minthogy ez ideig még királyi herceget sem találunk, ki annak kormányzatát vitte volna. Horvátországnak és Dalmátiának pedig ezen idő alatt bánjai voltak, ezek által kormányozván azt az említett királyok.

Az e tekintetbeni változás II. Geyza idejében állt be, valószínűleg akkor, midőn ez nagybátyjának, Beingnak gyámsága alól kinőven, az ország ügyeit önállóan intézni kezdte, melyben miután talán nagybátyja, kit szolgálatai s érdemei miatt egyszere nem melőzhetett, akadályul szolgált neki, őt Szlavónia kormányzásával bízta meg, báni cím- és méltósággal ruházván fel a már bírt nádori méltóság mellett, mit annyival inkább tehetett, miután Szlavónia eddig is a nádor hatósága alátartozott, nem úgy mint Horvát-Dalmátország, mely László idejétől kezdve külön kormányzattal s Kálmán idejétől fogva bánokkal bírt, — nem tartozván a nádor hatósága alá.

És itt keresendő a szlavóniai bánság első csirája, s nem László vagy Kálmán idejében.

Ez időtől fogva azután folyton bánjai voltak Slavoniának is; mégpedig egy ideig külön bánjai. Annyi bizonyos, hogy Belus, az első szlavóniai bán, nem volt egyszersmint Morvát- s Dalmátországnak is bánja; mert, jóllehet csak egyszerűen „banus“ néven jön elő az oklevelekben, de működése, szereplése ez okvelek szerint Szlavóniában történik, s ezenkívül ugyanezen idő alatt, míg t. i. ő mint szlavóniai bán szerepel, előfordul bizonyos Árpa bán is, kiről bátran állíthatni, hogy Morvát- s Dalmátország bánja

volt. k) Úgy szintén Geyza után is akadunk példájára annak, hogy két bánt találunk egy időben, (III. István idejében) kik kozol az egyik Szlavóniának volt bánja; inert a II. Geyza által egyedül nagybátyja érdekében behozott szokás Szlavóniának is bánt adni, ezután is fentartatott, valószínűleg azon körülménynél fogva, mivel a központi kormánytól távol esvén, annak kormányzata így könnyebben eszközöltethetett, — nézetem szerint azonban eléggé hibásan, miután ezáltal újra lazább viszonyba hozatott az anyaországgal, melynek ma már édes gyermekének sem akarja magát elismerni — dacára a megcáfolhatlan történelmi adatokban feljegyzett keresztlevelének.

Azonban nem sokáig tartott ezen külön bánok kor szaka, s a mindjárt előadandó körülmények folytán, jóllehet Szlavónia közigazgatás és törvények tekintetében Dal mát- s Horvátországtól lényegesen különbözött is. mindazonáltal a három tartomány III. Béla idejétől kezdve egy bán hatósága alá adatott, s ezen szokás az egész árpád] korszakban Kun László idejéig fentartatott, „banus totius Slavoniae“ címet viselvén a három tartomány bánjai.

Tudtommal eddig senki sem fürkészte, hogy voltak-e Szlavóniának és meddig külön bánjai, valamint az egyesítés okát sem, melynél fogva t. i. a három tartomány' egy bán hatósága alá került. Egyedül Kerchelich volt az, ki némileg ezen kérdéssel is foglalkozott; de itt is, valamint egyebekben — dacára tudományos készültségének, melyet kétségbe vonni nem akarok, ·— tévedett, midőn az egyesí-

[1]) Így például Árpa bán jelenlétében kelt II. Geyzának 1158. a spalátói (Dalmátiábam) egyház javára tett adomány levele. „In praesentia Lucáé Arcbiepiscopi (spalátói) et Arpae báni/ Fej. God. Dp. II. 155. Ip. III. Istvánnak 1163. a zágrábi egyház javára kiadott oklevelében Béla bán, mintáz említett egyház perében Ítéletet hozó bíró, és ugyanakkor kívüle még Borics bán fordulnak elő. Kerchelich H. Ep. Zag. 19. Ip.

test csak az arany bulla korában kérésé, s némileg ezzel hozta kapcsolatba, s ez idő előtt több bánról, mint egyedül szlavóniairól tesz említést, kik pedig mind a három tartománynak bánjai voltak.

Csekély véleményem szerint ez egyesítés III. Béla idejében, s pedig a következő körülmények folytán történt.

Ugyanis azon zavarok következtében, melyeket az ezen időtájban élt ravasz és számító ConinenMánuel görög császár III. István nagybátyja! oltalmazásának ürügye alatt oly célból támasztott, hogy ezáltal Magyarország uralmához magának utat készítsen, 1165-ben Dalmátia a görögök hatalmába került; s habára következő évben viszszafoglaltatott is a magyarok által, de 1168-ban újra Mánuel hatalmába jutott, s maradt is ennek haláláig 1181-ig, még pedig nem csak Dalmátia, hanem a tulájdonképi Horvátország nagy része is.[1]) Es ezen körülmény szolgáltathatott, nézetem szerint, alkalmat arra, hogy már III. István és utána Béla Dalmátia és Horvátország egy részétől meg lévén fosztva, az ekkep megcsonkított Horvátországnak uralmuk alatt levő részét és Szlavóniát egy bán hatósága alá adák. Es valóban, ha az ezen időszak után előforduló bánok hatáskörét tekintjük, úgy találjuk, hogy az mind a három tartományra kiterjedt; nem lehet pedig feltennünk azt (mit pedig, ha ezen időszak után is külön bánokat adnánk Dalmát- s Horvátország és különtSlavoniára nézve is — mint Kerchelich s utána mások tevék — elfogadni kénytelenek volnánk) hogy a dalmát- s horvátországi bán hatásköre Szlavóniára is, s a szlavóniaié viszont Horvát- s Dalmátországra is kiterjedt, mert ez képtelenség volna!

1168-ban$_r$ midőn, mint fentebb láttuk, Dalmátia s vele

[1]) Tamás spalátói csp. mondja Máiméiról; Tota autem Dal· matia et Croatia universa subiecta erat principatui eius; majd ismét: „mittebat antem duces suos, qui veniebant et tenebant civitates mari ti más et magnam Croatiae partem.“ Hist. Salon, c. 22.

Horvátország egy része is jó darab időre a görögök kezébe került, szűnt meg a horvát-dalmátországi bánság, s mint ilyen bán utolsó lehetett e korszakban *Ompud.*

Elősegítette és kifejlesztő a későbbi időkben ezen egyesítését a három tartomány báni méltóságának különb sen azon körülmény, hogy királyi vérből származott hercegek állíttattak e tartományok élére, kiknek hatalma, mint már említettem, nem csak Szlavóniára, hanem Dalmát- s Horvátországra is mindenkor kiterjedt, amint ezt számos oklevelek napnál világosabban bizonyítják. Ezen hercegek idejében szintén voltak szakadatlanul bánok, még pedig mindenik hercegnek csak egy bánja volt a három tartományra nézve, amint ez is minden kétségenkivül bizonyos, így például *Imre* herceg alatt Domonkos bán; így *Endre* alatt, ki szintén mint Imre is Horvát-, Dalmátország s Szlavónia hercege vala, András bán, majd 1199. Benedek bán zalai főispán, s ennek halála után még ugyanazon évben, s a következőben Miklós bán s szintén zalai főispán — mind a három tartomány bánjai voltak.

Es itt helyre kell igazítanom azok tévedéseit, kik — Kerchelich után indulva — ezen körülményt tekintetbe nem véve, a bánok névsorában ez időben is külön horvát-dalmát bánt és külön szlavóniait említenek, holott pedig ekkor egy bánja volt mind a három tartománynak. így csak az imént felhozott példát véve fel, az 1199. évre Benedeket mint horvát-dalmát bánt és Miklóst mint szlavóniait tekintik, holott Miklós csak Benedek halála után lett és pedig mind a három tartomány bánja Endre hercegsége alatt; minek bebizonyítására felhozom, hogy Imre királynak a zágrábi egyház részére 1199-ben kiállított szabadalom levelében előfordul „Nicolao bano et Comite de Zala“ miből kitetszik — úgy mondják Kerchelich és követői — hogy szlavóniai bán volt; azonban nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy Endre hercegnek 1200-ban a Dalmátiában

fekvő sz. Kozma és Bernjén egyházak javára kiállított oklevelében ugyancsak ezen Miklós bán s zalai főispán fordul elő, — miből az következik, hogy nem csak Szlavóniának, de Horvát-, Balmátországnak is bánja volt Endre herceg kormányzása alatt.

Hasonlóképen, hogy még egy példát hozzak fel a sok közöl, az 12174k évre a bánok névsorában[1]) Bánk-ot szlavóniai bánnak látom téve; — miért? Valószínűleg azért, mert IL Endrének ez évről kelt, s a zágrábi egyház javára kiadott nevezetes tartalmú oklevelének záradékban „Bánkéné bano“ stb. fordul elő. Igen ám, de tessék megtekinteni ugyancsak II. Endrének ugyancsak ez évről szóló, s a spalátói (Balmátiában) kanonokok javára kibocsátott oklevelét, melynek záradékában szintén Bánk-bán fordul elő; miből ugyanazon következtetés szerint horvát· dalmátországi bán is volt egyúttal. Különben ezekről majd a bánok névsoránál bővebben is szólandok.

Bizonyos tehát, meggyőződésem szerint minden kétségen kívül, hogy már jóval az arany bulla alkotása előtt keletkezett azon szokás, hogy mind a három tartomány kormányzására egy bán adatott; s maga ezen kifejezés is *„toüas Slavoniae l)anus“* jóval az aranybulla kiadása előtt, már 1205-ban előfordul, mit Stephanus totius Slavoniae banus példája is ez évről eléggé bizonyít. Az arany bulla alkotásakor ez már mint szokásban levő tekintetik, mivel abban egyszerűen csak bánról, egy bánról van szó — míg ugyanakkor két comes curialisról; „praeter hős quatour jobbagiones — úgymond az arany bulla 30. cikkelye — scilicet palatinum, banum, comites curiales regis et reginae, duas dignitates nullus tcneat.“

Kitetszik az eddig mondottakból már, hogy mennyire tévedt Kerchclich, ki ezen egyesítését a három tartomány

0 Kcrcbelich kéziratában a nemzeti muzeum könyvtárában; szinten így a „Magyar Encyclopacdiában“ a Bánok névsorában.

báni méltóságának az arany bulla után keresi, ezen cím „banus totius Slavoniae“ használatával együtt, mely utóbbit ő csak Kálmán herceg idejétől, 1228-tól fogva, midőn t. i. Kálmán — II. Endre fia — „dux totius Slavoniae“ címmel élt, állít eredetinek s illetőleg használatban levő nek;[1]) holott pedig már, mint fentebb fclhozám, 1205. valamint 1225-ben is[2]) előfordul c kifejezés „totius Slavoniae banus.“

Összefügg ezen kérdéssel szorosan a **tengermelléki bánság** keletkezésének története is, melyet eddigelé még senkisem világosított fel, s melyről csak azt tudtuk, hogy létezett, de keletkezéséről, valamint arról, hogy mi volt tulajdonképen, nem sokat vagy talán épen semmit sem tudtunk. Maga a sok tekintetben helyes felfogású, s tudomás nyos készültséggel biró Kerchclih clannyira meg nem tudta fejteni ezen tengermelléki bánság kérdését, hogy keletkezési idejének kísérlett meghatározásánál szembeszökőleg hibásan nyilatkozván, világos járatlanságot vagy, helyesebben szólva, nem helyes felfogást tanúsított ezen általa annyira homályosnak vélt kérdésben, hogy — utoljára sem tudván eligazodni — így kiáltott fel: „quisquis haec obscura pro veritate dilucidáverit, gratias sibi a me habendas sciat.“

Quemadmodum — úgymond Kcrchclicli — Colomanus post Bélám Slavonia a patre potitus sose non inseri psit Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae dux, anteriorum duciim cxcmplo, at sequent! usus est titulo: Colomanus D. g. rcx ct dux totius Slavoniae;. ita ab exemplo ducis sui báni similiter „totius Slavoniae banus“ dicti inscriptique sunt ab anno 1228, quo Colomanus dux Slavoniae evasit. Hine Jula banns sub Colomano primus fűit cum titutulo totius Slavoniae?[4] Kcrchclicli e szavait az oklevelek megcáfolják.

[2]) Fej. Cod. Dip. Tom. 3. Vol. 2. 73. Ip. „Aladar totius Slavoniae banus.

Pedig talán még sem oly homályos ezen kérdés, mint azt a derék Kerchelich vélte.

A nagytudományú és mélyfelfogásu *Bartal György* nagybecsű közjogi művében[1]) egy fényes sugárt lövellt már ezen kérdésre, midőn fölemlítvén atcngermclléki bánságot, felőle röviden megjegyzé, hogy III. Béla idejében vette kezdetét. És jól jegyezte meg; habár indoklását megjegyezésének nem is adta, nem foglalkozván c tárgygyal az említett rövid megjegyzésen kivid bővebben.

Megkísértem tehát én, mit Bartal György elmulasztott, okát is adni, s egyszersmint a mennyire lehet hiteles adattal is bizonyítani azt, hogy a tengermelléki bánság csakugyan Ili. Béla uralkodása alatt vette kezdetét.

Említettem már fentebb azon körülményeket, melyek folytán Dalmátia svele Horvátország egy része a görögök kezébe került; másrészt nem kell felednünk azt sem, hogy ezalatt Velence is szüntelen fondorkodott, s Dalmátiát illetőleg veszélyesebb ellenévé vált Magyarországnak Comnen Manuelnél. Már Kálmán idejében nehezen vette a tenger feletti uralmat annyira féltő Velence Dalmátianak elfoglalását, s csak alkalomra várt, midőn azt a maga számára megszerezhesse; ez Kálmán halálával be is következett, s 1115. Dalmátia Velence kezébe került. Sikerült ugyan a magyaroknak a következő évben újra visszafoglalni Dalmátiát; de annak birhatásának kulcsa, Zára, Velence kezében maradt. Midőn Manuel halála után 1181-ben Dalmátia újra a magyar korona uralma alá jutott, ez alkalommal Zára is, mely különben sehogy sem tudott a zsarnok köztársaság despotismusával megbarátkozni, felmondott a velencei uralommal s Magyarországnak hódolt.

HL Béla ekkép egész Dalmátiának birtokát visszanyervén, birodalmának ezen tcngermclléki részét két felől

[1]) Bartal id. ni. II. 70. Ip.

is, egyrészről a görögök, másrészről a tengeren hatalmas s Zára elvesztése miatt, valamint Dalmátia megszerzésére mindenre kész Velence által, veszélynek látván kitéve, szükségesnek vélte ezen a veszély és ellenséges megtámadtatásoknak annyira kitett rész biztosítására nagyobb gondot fordítani, s ide egy külön és egyenesen c célra szánt parancsnokot tenni, kinek legfőbb kötelessége a tengeri részek oltalmazása és megvédése, s a veszély kellő idejébeni elhárítása lenne, s kinek hatásköre leginkább, e célnak megfelelőlcg, hadi tekintetben terjedjen ki. 8 csakugyan ekkor eleinte csakis hadi, s illetőleg hadi s tengerészeti főparancsnok, főfelügyelő, s valószínűleg oly egyéniség állíttatott e tisztségre, ki a tengermellék megvédésére legalkalmasabb, tehát némileg a tengerészeiben is jártas volt.

A felhozott körülmények már magukban is elegendők volnának arra nézve, hogy clhigyíik, miszerint itt keresendő a tengermelléki bánság első csirája; de ezzel bizonyító tények hiányában keveset bizonyíthatnánk. Szerencsések vagyunk azonban ez állítás bebizonyítására oly érvvel is szolgálhatni, mely meggyőző erővel bír. Ugyanis a zárai sz. Krysogom kolostor archívumában egykorú kéz által épen a mondott 1181-ik évre a következő történelmi tényt találjuk tárgyunkra vonatkozólag följegyezve:

„1181. mense Februárit, Jadrae, regnante J). Béla Dei gratia Rege Hungáriáé, Dalmatian, Croatiae. Sententia D. Mauri, Dei et regia gratia Comilis et totius marit ímae provinciáé studiosi exercitatoris“ stb. [1])

Ezen egykorú emlék eléggé világosan tanúskodik arról, hogy mindjárt a tengeri részek, s illetőleg egész Dalmátia visszakapcsolásakor mert az idézett emlék tanúsága szerint ekkor Zára is a magyar királyt uralta — létesíttetett ezen új intézmény védelmi szempontból, a ten-

[1]) Schwandtner T. III. 224. 1p. — V. ö. .4 magyar tört, emlékek első oszt. VI. kötetét 175. Ip.

gcrmellék biztosítása végett; mert *Mór gróf „az egész ' tengeri tartománynak volt szorgos kormányzója.“*

Egész bizonyossággal lehet tehát a felhozott körülmények s hiteles adat nyomán állítani, hogy a tengermelléki bánság eredetét III. Béla idejéből s pedig az 1181-ik évről kell származtatni; mit sem nyomván a latban az, hogy az elnevezést magát is ugyanekkor fel nem találjuk, —- c címet „tengermelléki bán“ -— banus maritimus — később csakis megtiszteltetésből kapván a szükség követelménye szerint koronkint kinevezett felügyelői s hadiparancsnokai a tengermelléki részeknek; *mert nem rendszeres, nem állandósított intézmény vala ez, hanem a szükség követelte időleges.* Azértis csak igen ritkán látjuk az Árpádok idejében egész Kun (IV.) László idejéig betöltve, valószínűleg azért, mert a veszély e részekben nem volt mindig oly nagy, hogy egy egyenesen e végre rendelt kormányzó gondjait igénybe vette volna, vagy talán mert igen gyakran oly férfiak állottak az egy bán hatósága alatt egyesített három tartomány kormánya élen, mint bánok, kik elegendő éberséggel bírtak általános teendöjök mellett a különös gond- és figyelmet igénylő tengermellék szemmeltartása és megvédésére nézve. Ezenkívül midőn a hercegek kormányozták Horvát-, Dalmát- s Tótországot, ezeknek bánjai— tekintve a hercegi kormányzat által megszorított s kevesbbített hatáskörük és teendőjüket — ráértek a tengermelléki részekre különösebb gondot is fordítani.

E tengermelléki bánság lényegére nézve tehát áll t-hatni, hogy az nem rendszeres bánság, annál kevésbbé mint némelyek vélekednek, dalmátiai bánság volt -— Kun László ideje előtt; hanem a szükség követelménye szerint mindig csak ideiglenesen alkalmazott intézmény a tengeri részek biztosítására. Maga a „tengermelléki bán“ címmel nagyobb tekintély és megtiszteltetés kedvéért felruházott felügyelő, vagy helyesebben katonai vagy tenge-

részeti főparancsnok a rendes bánnak alárendelve volt, s csakis a hadügyek tekintetében birt szabad rendelkezési s intézkedési jog- és hatalommal, s csak is megbízatása időtartamára. Az egész árpádi korszakban Kun Lászlóig alig akadunk 5 ily tengermelléki bánra, s ezek közt egy olyanra sem, ki egy évnél hosszabb ideig viselte volna e méltóságot s illetőleg tisztséget hanem egész Kun László idejéig a tengermcllék felett is az *egész Szlavónia bánja* birt hatalom- és hatáskörrel.

Kun László idejéig az oklevelek s cgyébb történelmi emlékeink kétscgbevonhatlan tanúsága szerint királyaink folyton megtartották azon szokást, hogy Horvát- Dalmát- és Tótországot egy bán kormányzata alatt egyesítették, s mint kimutattam még a tengermelléki bánság csak igen ritkán és mindig csak ideiglenesen előforduló intézménye sem tesz e tekintetben kivételt. Kun László idejében azonban változás állott be, a mennyiben a tengermelléki bánság állandósíttatván, belőle a régibb idők példájára a szlavóniaitól elkülönített horvát-dalraátországi bánság alakíttatott.

Legelőször az oklevelek hiteles tanúsága szerint 1275. jönnek elő a külön bánok újra. Az említett királynak ugyanis ez évről kiadott okleveleinek záradékaiban *„Joanne Bano Slavoniae; Nicolao Bano Dalmatiae et Croatiae"* neveket olvashatjuk. Ezután pedig állandóan így elkülönítve jönnek elő Horvát-, Dalmátország és Szlavónia bánjai.

Ezen újbóli elkülönítés okát hiába fürkészszük · — azt bizonyossággal meghatározni nem lehet: talán hogy egy méltósággal több legyen, vagy legvalószínűbben a nagyon is széles hatalomkor meggyöngítése végett, melylyel a három tartomány egy bánja birt. Tény azonban, hogy ez idő óta mind Szlavóniának, mind pedig Horvát-Dalmátországnak külön bánjai voltak.

III. Endre az utolsó Árpád házbeli király ez elkülönítést nem csak fentartá, hanem még azon szokatlan s ez

egész korszakban— valamint a későbbiekben is —elő nem forduló intézkedést tévé, hogy a horvát-dalmátországi báni méltóságot a *brebiri* grófok családjában örökössé tévé 1293-ban kiadott oklevele értelmében; mely intézkedésének káros következményeit csakhamar tapasztalta azon zavarokban, melyeket az épen általa hatalmassá tett brebiri grófok ellene támasztottak, Robert Károlyt hiván be s akarván Endre ellenében királyi yá emelni.

Föl kell említenem még, hogy III. Endre végéveiben, midőn az imént említett brebiri grófok által az országba egész Zágrábig behozott Robert Károly mint cllcnkirály szerepelt, a 111. Endre által kinevezett és tett rendes szlavóniai bánokon kívül Robert Károly által kinevezett bánokra is akadunk, úgy hogy mind Endre, mind Robert Károly részéről voltak szlavóniai bánok kinevezve ugyanegy időben.

*
* *

Ez azon történelmi rajz, mit a magyar uralom alatt az Árpádok korszakában a liorvát-, dalmát-, s tótországi báni méltóság keletkezését, s azon változásokat illetőleg, melyeken az keresztül ment, az egykorú hiteles adatok után előállítani lehetett. Az egyes bánok történelmére s nevezetesebb eseményeire is kiterjedni, nem e mű feladatához tartozó lett volna.

Láttuk e rajz szerint, hogy eredetileg a magyar uralom alatt is csak liorvát- s Dalmátországban létesíttetett; ki lön mutatva a szlavóniai bánság keletkezése, a két báni méltóság egy személyben való egyesítése és ismét különválasztása, valamint ezek ideje is. A tengermelléki bánságot is igyekeztem a mennyire lehetséges volt híven visszatükrözni s eredetének idejét meghatározni.

Ha sok tekintetben új s talán az eddigi nézetektől el-

térő, eddig egészen ismeretlen megállapodásokra jutottam — e korszakra úgy szólván egyedüli forrásaim — az oklevelek nyomán, s ha ezek csakugyan megállapodásoknak mint hinni merem — elfogadhatók: úgy ez talán nem épen árnyoldala leend igénytelen művemnek.

Azon viszony- és szoros összefüggésnél fogva, melyben ezen rajzzal a hercegek, mint Horvát-Dalmát- és Tótország kormányzóinak szereplése áll, nem vélem feleslegesnek, mielőtt a bánok hatáskörének, ezen korszakban, előadásához hozzá fognék, ezekről is röviden megemlékezni e történelmi rajznál.

Fentebb érintettem már, hogy az ország egyes részeinek királyi hercegek által való kormányzása régi gyakorlaton alapult. Első példájára mindjárt szent István első apostoli királyunk idejében akadunk, ki a központi kormánytól távolabb eső Szlavóniát Imre fiának kormányára bízta, ki is „*Dux Slavonian* néven említtetik az egykorú hiteles adatokban.[1])

Állandóan a későbbi időkben jött szokásba az ország egyes részeinek királyi hercegek által való kormányzata, különösen Endre idejében, kinek testvére Béla, az ország egy részét bírta; ugyanő lön az ekkor visszaszerzett Szlavónia hercege is.[2]) Midőn László király az Ilonával jegyajándékul adott Szlavóniát újra visszacsatolta Magyarországhoz s egyúttal Horvátországot is elfoglalta, Álmost csak Horvátországnak és nem egyszersmint Szlavóniának is hercegévé tévé. Erre nézve jónak látom—miután első vagyok ki c nézetet nyilvánítom — az eddigiek ismétlésével megjegyezni, hogy Álmos *„dux Slavoniae*[íí] néven nem fordul elő sehol

[1]) Annales Hildesheimcnses (Pertzncl id. m.)ad annum 1031. — V. ö. *Gyurikovics*: De Situ et Ambitu Slavoniae Pars. III. p. 28. *Kerchelich* Not. prael. stb. 103. Ip.

[2]) Gyurikovits id. h. 32. és 119. Ip. Kerchelich id. m. 105. Ip.

sem, sőt ellenkezőleg a Mária mennybemeneteléről nevezett zárai apácák naplójában, melyet már fentebb idéztem,[1]) egykorú kéz által tett jegyzetekben egyedül Horvátország királyának mondatik; másrészt tudjuk azt is, hogy László Szlavóniának bclügyeivel, ezek rendezésével foglalkozott, mint már szintén felhoztam, tehát a maga közvetlen kormányzata alá vette: *és így ez alkalommal Szlavónia egyenesen Magyarországhoz lön szorosan kapcsolva,* s mint a többi megyék Szlavónia megyéi is a nádor hatósága alá rendelve. Nem is olvassuk Kálmán idejében sem, hogy akkor, midőn Horvátország két ízben is fellázadt, ebben Szia vonia is résztvett volna; hanam Kálmán alatt is ugyanazon állapotban maradt meg, melybe László által lön helyezve.

Hogy Kálmán idejétől fogva egész II. Geyza idejéig szorosan Magyarországhoz volt csatolva Szlavónia, s hogy nem voltak bánjai, ezt fentebb már előadtam. II. Geyza idejében Belus volt az első szlavóniai bán, vagy mint némelyek veszik Szlavónia hercege [2]), helyesebben azonban bán, mert e nevén fordul elő az egykorú oklevelekben.

A 1158. évről fenn van egy, a spalatói érsekség, javára kiadott oklevél, mely így kezdődik: „Ego Geyza Dei gratia Hungáriáé, Dalmatiae, Croatia, Ramaeque dux do et confirmo beato Dompnio et tibi Gaudio Archiepiscopo Spalatensi'[1] sat. miből az következtetik, hogy II. Geyzának egy hasonnevű testvére volt, ki az említett évben Horvát-Dahnátország és Szlavónia hercege lett volna.[3]) Bi-

[1]) V. ö. a 35. lap.

[2]) Gyurikovits id. m. 10,5. Ip.

[3]) Mivel ugyanezen oklevéllel szóról szóra megegyez egy másik ugyanazon évszámot viselő oklevél, melyben a *dux* helyett *rcx* áll, s mivel cgyátalában bebizonyítani nem lehet sehonnan, hogy Geyzának egy hasonnevű testvére lett volna, nem lehet véleményem szerint azon oklevelet, melyben rex áll, a dux által kiadott oklevél megerősítésének vagy átírásának venni, mert az ily oklevelet mindig

zonytalan. Első e korszakban Kálmán -idejétől kezdve, kiről bizonyosan tudhatjuk hogy az említett tartományok kormányzatát hercegi címmel vitte, Ill ik Béla idejében ennek első szülött fia, *Imre herceg* volt 1194-ben; „Dalmatian! et Croatiam feliciter gubernans“, mondatik róla az egykorú emlékekben.[1])

Imre király idejében testvére *Endre,* ki azonban erőszakkal helyezte be magát 1198. e tartományok kormányára, s mint ilyen függetlenül intézkedett s úgy szólván királyi hatalmat gyakorolt. Λ tőle fenmaradt oklevelekben a következő címet használta: *^Ego Andreas tertii Béláé regis filius Dei gratia Dalm,, Croat., Ramae, Ctilmaeque Dux in perpetuum.^ [2])*

II. Endre uralkodása alatt 1220-tól kezdve 24-ig *Kálmán* herceg volt Horvát-, Dalmátország és Szlavónia hercege, majd Galicia királyává emeltetvén, öt *Béla* követte, kit 1226-tól kezdve ismét Kálmán váltott fel, e tartományokkal kárpótoltatván Galicia elvesztése miatt, ki eleinte okleveleiben *„Dei gratia Ruthenorum rex et largitate gloriosi patris nostri Andreae Hungarorum Regis Dux Dalmatiae atque Croa,tiae“* irta magát, majd később 1228-tól fogva „dux totius Slavonian címmel élt haláláig, mely a sajói ütközetben nyert sebe következtében 1242-ben következett be. Ez időtől kezdve a későbbi hercegek is mind *„Dux to-*

bevezetö sorok kisérik, melyek értelméből világosan ki lehet venni, hogy az megerősítést vagy átírást tartalmaz; ezenkívül maga a szokatlan cím is „Ilungarie stb. dux“ azt mutatja, hogy vagy a dux szó tévedésből került az oklevélbe, vagy az oklevél másod-, tévesztett példány.

[1]) Magyar tört, emlékek első oszt. VI. köt. 183. Ip. — Fej. Cod. D. T. II. 296. Ip.

[2]) Fejér Cod. Dip. T. IΓ. 330. Ip. és Nexus ac. Bel. 30. 31. Ip. Hogy mily hatalommal intézkedett eléggé kitetszik onnét, hogy 1198. júliusban egyik oklevele értelmében a phárói püspökséget egy spalátói kanonoknak adományozta.

tins Slavonian[11] néven neveztetnek. Mint ilyenek előjönnek még az Árpádok korában, és pedig

IV. Béla idejében a már említett Kálmán hercegen kívül, fia *István,* majd másod szülötte *Béla* 1249—69-ig.

IV. vagy Kun László idejében 1286-ig *András,* 1288. *Béla,* mindketten V. István fiai; 1289-ben *András,* ki nem sokára ezután III. Endre név alatt királylyá lön.

Alatta anyai nagybátyja Morosini Albert volt egész Szlavónia hercege 1299-ben, ki *„ezen felül még Pozsega megyét is* " kapta III. Endrétől.

Legyen elég ennyit történelmi szempontból e hercegekről röviden fölemlíteni; miután azt már fentebb úgy is megjegyeztem, hogy mindenik herceg idejében voltak bánok, s hogy hatalmuk nem csak Szlavóniára, hanem egyúttal Horvát- és Dalmátországra is kiterjedt.

Es az Árpádok korának letüntével az ilyetén hercegek szereplése is megszűnik, kivéve Nagy Lajos uralkodásából az rövid időszakot, midőn ennek testvére István egy darab időre újra fölelevenité a hercegi kormányzat emlékét, valamint utoljára Corvin János is.

B.

A horvát-, dalmát- s tótországi bánok hatásköre ugyanezen korszakban.

Előadván a változásokat, melyeken a báni méltóság az Árpádok korában keresztül ment; vegyük szemügyre most azon hatalmat, melylyel a bánok e korszakban fel voltak ruházva s lássuk miben állott törvényes hatáskörük, közjogi állásuk.

Kétséget nem szenved, hogy ezen egész korszakban (és amint alább látni fogjuk, ennek folytán a későbbi idők-

ben is mindig) a bánt a király nevezte ki tetszése szerint ugyan, azonban, a már Kálmán idejében kezdődött gyakorlat szerint, majd mindig magyar származású[1]), érdemekben gazdag, a haza és király iránt kipróbált hűségű tekintélyes férfiak[2]) neveztettek bánokká; ezen ősi szokás kifolyása lehetett ennek a későbbi időkben, mint látni fogjuk, törvény általi szentesítése is.[3]) Hogy mennyire a király tetszésétől függött a bán kinevezése, s maga e méltóság minden tekintetben, kitetszik azon körülményből, hogy gyakran lettek változtatva a bánok c korszakban. Shányszor megtörtént, hogy a volt bán ismét csak egyszerű comessé tétetett, majd pedig újra visszanyerte a báni méltóságot — amint a király tetszése és akarata hozta magával.

Horvát-, Dalmát- és Tótországban a bán a király személyének képviselője, a király helyettese volt; amint ezt az oklevelekből világosan láthatjuk,melyek közöl elég tisztán szól e tárgyban már II. Endre, a Nona város részére (év sz. nélkül) kiadott oklevelében, midőn a többek közt azt mondja: „Volumus etiam, quod nullus dux, banus vei vicebanus noster aut baro quicunque regni nostri,qz« noster *esset vicarius* in partibus maritimis pro tempore constitutus, possit a civitate et civibus Nonae aliquod scrvicium vei exactiones quascunque petere, nisi tantum semel in anno si enni venire contigerit in civitatem Nonae pro regiis vei regni negotiis, expensam pro triginta personis unius prandii sive coenae“ stb.[1]) Ugyanily értelemben szól IV. Béla-

[1]) A bánok névsorából ez világosan kitűnik.

[2]) Imre király 1195. Domonkos bánról mondja: „fidelis baro noster Dominions banus.“ Fej. C. D. II. 300 Ip. Továbbá v. ö. Fejér id. m. IV., 1, 323 és IV., II., 98. Ip., mely utóbbiban IV. Béla mondja: „ecce praedictum fidelem nostrum Stcpbanum tot. Slav, banum, quem profecto virum secundum cor nostrum invenimus“ stb.

[3]) 1492. 8. törv. cikk.

[4]) Fej. C. D. VII. 5. 167-70 Ip.

nak a tragurbeliekhez intézett levele, melyben tudatja velők, hogy Istvánt egész Szlavónia bánját a tengermellék rendezése végett küldi „dantes ei plenam auctoritatem rcaedificandi et plantandi honostos et probos ac etiam reprobos destruendi; *cui tamquam nobis in omnibus pareatis"* stb.[1])

Világos tehát, hogy a király személyét képviselte, s mint ilyen ezen egész korszakban az ország bárói sorában a nádor után az első helyet foglalta el, tehát az országbírót, a vajdát és tárnokot megelőzte, — amint ez az árpádi királyok okleveleinek záradékából kétségenkivül kitűnik, amiértis speciális példák felhozását mellőzve, egyszerűen az összes Árpád korszaki oklevelek záradékaira hivatkozom, melyekben mindig de mindig közvetlen a nádor után áll a bán neve, sőt igen gyakran azt meg is előzi, úgy hogy az e tekintetbeni változás a későbbi korszak szüleménye; mert az egy személyben egyesített h orvát-, dalmát- s tótországi Lelni méltóság a legfényesebb kitüntetési polc volt e korszakban a nádori méltóság után, vagy helyesebben mellett, mert a bán e korszakban semmivel sem volt a nádornál alanttabb álló.

Hatalma és hatáskörének korlátái törvény által szorosan meg nem határoztattak ugyan, s jóllehet annak kiszélesbítése vagy megszorítása az egyes királyok önkényétől, s különösen ez utóbbi az illető király szellemszilárdsága vagy erélytclenségétől függött[2]) mindazonáltal voltak és

[1]) Fejér C. D. IV. 2, 98. V. ö. Schwandtner id. ni. III. 386—7. Ip. Sicut autem — mondja azért Kerchelich is — sub indigenis öli in regibus príma banorum dignitas cclebrabatur, ita postea subHungaris vicaria effecta est. Id. kéziratában: „De dignitate banali."

[2]) Igen helyesen jegyzi meg ide vonatkozólag Engel: „Die grössere odor mindére Maciit, und daher die Ausdehnung des Commando nincs Bans hing ininier von dér Willklihr, die Bestimmung aber dcs Ictztcrcn von dér Gcistosstarkc odor Schwache eines Königs ab; und war zu verschicdencn Zeiten verschieden/' Staatsrechtliehe Untersuchungen über Croaticn 1). et S. 397. Ip.

egyes időről időre kibocsátott királyi rcndeletek által szentesített, s minden egyes király által megtartott s illetőleg a bánok által megtartatni kívánt korlátok, melyeket áthágnia a bánnak nem volt szabad.

Igen természetes azonban, hogy, mint a király helyettesei egy, a központi kormánytól távolabb fekvő részen, széleskörű hatalommal kellett elláttatniok, melylyel éjjen az imént említettem körülménynél fogva bő alkalmuk lehetett visszaélni, mire nem egy példa van már ezen korszakban is bár királyaink folyton éber szemmel kisérték a bánok működéseit, őket rendreutasíták, túlkapásaik ellen a tartomány lakosait megvédtek, s folyton függésben, s magoknak mindenben alárendelten tárták a bánokat, amint ezt alább ki fogom mutatni.

A bán Horvát-, Dalmát- és Tótországban polgári és katonai tekintetben a legfőbb tisztviselő volt, s mint ilyen polgári ügyek tekintetében ugyanazon hatóságot gyakorolta egy személyben, mit Magyarországban az itteni megyékre nézve a nádor és országbíró. 6 volt ugyanis az említett tartományok törvényes és rendes főbírája, s a közigazgatás legfőbb orgánuma. Hatásköréhez tartozott afentnevezett tartományok összes lakossága a) törvénykezési b) közigazgatási és c) hadi tekintetben. Rövid általánosságban összefoglalva találtatnak, a bán említett jogai II. Endrének 1217-ben kelt, s a zágrábi egyház birtokterületét meghatározó, s azt a bán hatósága alól kivevő oklevelében. „Volumus — úgymond az oklevél ide vonatkozó része — quatenus universi populi, qui ad earn pertinent ecclesiam, nec bano nec vicebano in victualibus vei descensibus, vei in marturinis, vei in iudiciis vei ullius unqam rci respondcrc teneantur stb.[1])

1. Hogy mily erős alapon gyökeredzett már III. Béla idejében is a bánnak c tartományok összes lakosságára

[1]) Fey. Cod. Dip. III. 1, 214 -216. lp.

kiterjedő bírói hatásköre, kitetszik ezen királynak Frangepán Bertalan vegliai gróf részére, érdemei megjutalmazása tekintetéből, kiállított adomány- és szabadalomleveléből, melynek erejénél fogva ugyan a gróf birtokterületén lakó nép kivétetik a bán hatósága alól, de ha maga a bán személyesen jönne az említett birtokterületre, bírói hatalmát gyakorolhassa. „Volumus et regia auctoritate decrevimus, quod omnes homines infra ilium nullo iudicio adstare teneantur, *nisi tempore dum Banus in ea terra fuerit] quamdium praesens fuerit iudicandi habeat potestatem* sőt azon esetben is, ha a gróf az ellenfél iránti részrehajlásból nein akarna alattvalóinak igazságot szolgáltatni, a bánhoz fordulhatnak. „Verum tanem si dominus eorum de hominibus suis adversariis eorum justitiam facéré noluerit et querela ante Banum pervenerit, probationibus suis in solo tali casu ante Banum teneantur respondere.“[1]) Világosan kifejeztetik továbbá a bán bírói hatásköre II. Endrének 1218-ban Babonegés István vodichai grófok javára kiadott oklevelében, melyben a következő szavakat olvashatjuk: „Insuper etiam eisdem Baboneg et Stephano et cunctis ipsorum hacredibus hanc de plenitudine regalis clementiae gratiam perpetuo duximus largiendam: *ut a judicio et jurisdictione* — Báni prosus exemti et segregati habeantur, nec eosdem judicio suo adstare. “[2]) Ezen hatáskörben látjuk működni már 1103-ban III. István idejében Béla bánt, ki egy sokáig tartó perben ítéletet hozva, a zágrábi egyháztól elvett földeket annak visszaadni rendelte.[3]) Minden kétségen felül helyezi pedig a bán ezen bírói hatáskörét Tótországnak 1270-ben Máté egész szlavóniai bán elnöklete alatt tartott közgyűlése, s Máté bánnak e közgyűlés határozatairól kiadott oklevele, melynek bevezető szavait célszc-

[1]) Fejér Cod. D. II. 293. lp.
[2]) Fejér Cod. Dip. III. 1, 247—249 lp.
[3]) Fej. C. D. II. 166. lp.

rünek vélem ide igtatni: „Nos Matheus Banus totius Slavoniae significamus omnibus praesentium per tenorem. (In congregatione) Regni totius Slavoniae generáli nobiles et jobbagiones castrorum haeciura regni et Banatus infrascripta redacta in scriptis exhibuerunt, petentes quod eadem in iudiciis exercendis et Banatus iuribus — per nostros judiees observare.“[1]) Mely szavak értelméből, valamint az egész oklevélből kitűnik egyszersmint, hogy, nagyon természetesen, mindenben személyesen nem intézkedhetvén, kezdettől fogva alárendelt közegei voltak, kik az ő nevébenés felügyelete alatt intézték el a peres ügyeket. Ezek voltak mindenek előtt az albánok s a melléjük rendelt segéd-birák, amint ez az említett oklevél szavaiból kitetszik: „Comes Zagrabiensis vei Crisiensis unó de cojudicibus sibi (assumto) ad exigendum procedet“, mely szavak értelméből egyéb hiteles adatok nyomán láthatjuk, hogy már ekkor is— nem tudni minő szokás alapján — a zágrábi és körösi főispánok voltak az albánok; még pedig, midőn mind a három tartomány báni méltósága egy személyben egyesíttetett, aminthogy ezen eset tekinthető ezen korszakban uralkodónak, az egyik albán, valószínűleg a zágrábi, Tót-, s a másik Ilorvát-Dalmátország számára — ámbár a báni törvényszék csak egy volt és egy helyen létezett —; amint ezt, megerősíteni látszik IV. Bélának 1255. a tragurbeliekhez intézett levele, melyben olvassuk, hogy a király értesülvén, miszerint István egész Szlavónia bánja „per ofiicialem suum de Clyz iniuriam vobis intulisset pariter et gravamen in terris et vineis vestris“ — tudatja a polgárokkal, hogy a bánnak szigorúan meghagyta jogaikat sértetlenül fentartani. E korszak vége felé szokásba jött, hogy Horvát-Dalinátországba egy albán volt téve rendesen, mielőtt a külön horvát-dalmátországi bán kinevezése szokásba jött volna[2]). Igen

[1]) Kerehelich Not. prael. 201—202. Ip.
[2]) Fej. Cod. Dip. VII., 4., 155. Ip.

természetes azonban, hogy a báni törvényszék — a későbbi korszakban úgy nevezett báni tábla — csak mint felfolyamodásu törvényszék működött; de voltak esetek és *peres ügyek, melyek már első folyamodásban is e törvényszék* hatósága elé tartoztak; s amint ezt a többször említett 1270-ki oklevél bizonyítani látszik, ilyenek lehettek a birtokperek, a nagyobb tolvajsági, úgy szintén az erőszakoskodási, emberölési és hűtlenség! esetek. „Item citatus in cusa possessionis, furti, violentiae, homicidii aut infidel itatis“ mondja az említett oklevél.

Voltak ezen ügyeken kívül, mélyek szintén az o elnöklete alatt vagy nevében tartott báni törvényszéken intézteitekéi, olyanok is, melyeket egyedül a bán személyesen intézhetett el. így például igen sokan királyi kegynél fogva az első folyamodása bíróságok, például az illető városi *vagy* megyei hatóságok, sőt még az albán bíráskodása alól is kivétetvén, minden ügyeiket illetőleg egyedül a bán bírósága alá rendeltettek. Hogy csak egy-két példával szolgáljak a többek közöl; 1279-ben László király rendelte, hogy „Comitcrn Pousam et fratrem eius magistrum Gruechem ac universos populos ipsorum a jurisdictione et judicio comitis Crisiensis existentis pro tempore constituti in omnibus et per omnia de spcciali gratia perpetuo duximus eximendos, reservantes scu rcliquentes eos dumtaxat iudicio Báni totius Slavoniae, qui fuerit pro tempore constitutes“[1]); ennél még világosabban szól Kálmán hercegnek 1240-ben Demeter mester részére kiadott szabadalomlevele, melynek értelmében a neki szintén ez alkalommal adományozott birtokot illető valamint egyéb ügyei tekintetében is őt, valamint a birtokán lakó népét „nullus judex praeter Banum possit judicare.“[2]) Továbbá a határigazítási s kiegyenlítési perek elintézése, a jogtalanul elidegenített birtokba való

[1]) Fejér Cod. Dip. VII. 5, 593, 594.
[2]) U. o. IV, 1, 206. lp.

visszahelyezések, valamint a püspököknek járandó tized ügyének elintézése a legrégibb időktől kezdve egyenesen a bán által történt az említett tartományokban.[1]) Egyenesen a bán hatásköréhez tartozott továbbá Horvát-, Dalmát- és Tótországban az elidegenített korona javak körüli szi goru viszgálat, s az ország lakosainak s különösen a nép egyes osztályainak szabadsága és kiváltságainak azon alapbóli megvizsgálása, hogy vájjon érvényes alapon gyökereznek-e azok vagy sem? Tgy például István egész szlavóniai bán által 1258-ban kiadott egy oklevélben olvassuk: „quum Dominus noster Béla illustris Rex Hungáriáé nobis dedisset in mandatis, ut terras castrorum per totam Slavonian! et specialiter in Comitatu Varasdinensi a tempore Calomani regis alienatas iudicaremus“[2]); egy másikban pedig: „quum Dominus Béla illustris rex Hungáriáé nos (István bánt) ad Ryucsa pro restituendis terris a praedicto castro alienatis ct pro libertate hominum de Ryucsa iudicanda destinasset; convocatis ad nos jobbagionibus castri, praedialibus etcastrensibus ciusdem castri; quos invenimus ex castrensibus indebitefactos esse jobbagiones castri vei praediales: cos reddidimus in pristinam libertatém; quos verő invenimus jobbagiones castriet praediales, illos in statu suo, secundum quod Colomanus rex ordinaverat, cum terris suis pacifice duximus dimittendos.“[s]) Kapcsolatban állott ezen jogával az egyesek által nyert szabadalomlcvelck érvényességének megvizsgálása s azoknak mintegy hitelesítése vagy érvénytelennek nyilvánítása. így 1279-ben Miklós egész Szlavónia bánja előtt Pósa és testvére megjelentek „petendo cum instantia, ut ipsum privilégium — melyet Kun Lászlótól nyertek — acccptarc et tenorom

[1]) Fejér Cod. Dip. IV, 1, 253. Ip. U. o. IV, 2, 289; II. o. II. 169. U. o. IV, 2, 164-167. és U. o. VII, 4, 181. lp.

[z]) U. o. IV, 2, 480. lp.

[3]) U. o. IV. 2, 447—449. lp.

ejusdcm nostro privilcgio dignarcmur confirmare sat. Nos igitur dictum privilégium 1). Regis non abrasum, non can cellatum, ncc in aliqua sui parte vitiatum ratum habcntcs et acceptum, ct de verbo ad verbum praesentibus iusertum, auctoritate praescntium confirmamus.“[1])

Bírói hatásköre „az egész Szlavónia bánjának“ nem csak Szlavóniára, hanem a tulajdonképi Horvát- és Dalmátországra is kiterjedt.

Igaz ugyan, hogy a nagy ára régi szerkezetében mégha gyott Horvátországban a feudális szerkezet egész teljében fentartatyán, egyes előkelő családok birtokát képezte az. s mindenik család a maga birtok-területén független ur és zsarnok volt, s nagy részben mindenik bírt azon kiváltsággal, hogy a birtokához tartozó nép az ő bírósága alá rendeltetett; igaz hogy a dalmát városok ritka szabadalmak és jogok élvezetébe helyeztettek a királyaink által bőkezűkig osztott kiváltságok által: mindazonáltal a bán főfel ügyeleté s in ultima analysi bírói hatásköre alatt állottak, közigazgatás tekintetében pedig közvetlenül a bán hatalmának voltak alá rendelve, mint ezt igen számos oklevelek kétségen kívül helyezik[2]). így például III. Bélának a horvátországi Frangcpán részére kiadott s fentebb már érintett oklevele eléggé fényes bizonyíték e tárgyban; IV. Béla levelében is, melyet a traguri polgárokhoz intézett, István egész Szlavónia bánjáról e szavakat olvassuk „dantes ei plenum auctoritatcm“ stb. és „cui tamquam nobis in omnibus pareatis.“[3]) Miklós horvát-dalmátországi bánnak (Kun László idejében) egyik bírói levelében olvassuk, hogy a Tragur és Spalato városok között bizonyos birtokrész miatt

[1]) Fejér Cod. Dip. VII, 5, 394. 395. Ip.

[2]) Ilyenek: Fejérnél Cod. Dip. III. Vol. 2, 198. - T. II. 196. ip — T. IV. 1,262. és 265. Ip. T. V. Vol. 2. 291. Ip. VI11. 4, 155, 156. és 163, 164. Ip.

[3]) Fejér Cod. Dip. IV, 2, 98. Ip.

fenforgó s mindkét fél által a legnagyobb elkeseredéssel folytatott peres ügyben a, neki előmutatott és általa megvizsgált okmányok alapján az ügyet Tragur részére döntė el, meghagyván különben az ítélettel meg nem elégedőknek, hogy ügyöket a király elébe vihessék.[1])

Kétséget nem szenved tehát, az oklevelek cáfolhatlan tanúsága szerint, hogy a bán, dacára a királyaink által sűrűén osztogatott exemtioknak, széles bírói hatáskörrel bírt mind a három tartományban egyaránt; másrészt az is bizonyos, hogy az eleinte bö kézzel osztogatott exemtiok e korszak vége felé mindinkább tünedeztek, vagy legalább a bánok által a király hallgatag beleegyezésével feledékenységnek engedtettek; mert tudjuk azt, hogy például IV. Béla idejében Héderváry Dénes és később Brebiri István bánok, kik mindketten kitűnő érdemeiknél fogva nagy kegyben valának, minden tekintet nélkül az exemtiokra a bíráskodási tekintetben is széles hatalommal jártak el.

Továbbá ugyanezen hatáskörüknél fogva bírói parancsokat állítottak ki, s kiadványaikban saját pecséteikkel éltek a legrégibb időktől fogva.

2. Közigazgatás tekintetében hatáskörükhöz tartozott felügyelni e tartományokban a rend és béke fentartására, a zavarok, erőszakoskodások, jogtalan elidegenítések meggátolására, az egyes városok és községek közt e korszakban divatos egyenetlenségek eltávolítására; a körülményekhez képest és belátásuk szerint tartományi gyűléseket egybehívni, azokat vezetni, a tartományi rendek kívánalmait a köztök és a bán közt fenforgó viszony tekintetében meghallgatni,— mint ezt az 1270-ki tartományi gyűlésről szóló oklevélből láthatni[2]). Továbbá a bánok a municipalis jo-

[1]) Fejér Cod. Dip. VII, 4, 163, 164. Ip.

[2]) E tartományi gyűlések Szlavóniában ugyanazon természet tel bírtak, mint Magyarországon a nádor által tartott proelaniata eongregatiék.

gokkal biro ‘dalmát tengeri városokban, valamint egyéb szabad községekben befolytak a város grófjának valamint a községnagy választásába, amennyiben felügyeltek, hogy a szabadon választandó gróf magyar származású legyen, meg nem engedvén ellenkczökép a választást; továbbá felügyeltek, hogy a községekben a polgárnagy s városokban a gróf az igazságot részrchajlatlanul kiszolgáltassák, feleletre vonva őket ellenkező esetben. „Major verő villáé si quaerulantibus justitiam denegarct, coram praesentia solius Barii pro tempore constituti impetatur.“[1])

A király beleegyezésével és nevében egyesek úgymint községek szabadalmait megerősítették s új szabadalmakkal felruházták, kötelességeket is róván rcájok; ugyancsak a király beleegyezésével és nevében új várost és községet alapítottak s azokat a többiek példájára szabaditékokkal ruházták fel. így például István egész Szlavónia bánja 1251-ben Arbe szigetközeiében Jablanich hegyén „adhonorem Domini Regis Ungariac“ új várost építtetett s azt Arbe lakosainak oly feltétel alatt engedte át, hogy abban egy várat a király számára építsenek, s e város lakosait ugyanazon szabadságokkal ruházta fel, „melyekkel Tragur, Sibenico és más a tengeren fekvő városai a királynak birnak“[2]); ugyanő a következő évben Kőrös megyében Tótországban: „(pro utilitate ac honore Domini regis Ungariae fecimus ac locavimus novam et liberam villám in Crisio, dantcshospitibus in ea habitantibus eandem libertatém, qua utuntur hospites de Graec et de nova villa Zagoriae)“[3]) egy községet alapított.

[1]) Fej. C. Dip. IV.2,164—7.1. „Citatio quippe - mondja tovább az oklevél — majoris villáé non aliter nisi cum specialibus litteris báni fieri debeat; et ipse major villáé citatus per quempiam banum, ultra Gozd ct ultra Dravum non sequatur.“

[2]) Fej. Cod. D. IV, 2, 113—114 Ip. — V. ö. Sehwandtner T. III. 288. Ip.

[3]) U. o. 164-167. Ip.

Végre közigazgatási teendője közé tartozott a bánnak, számos oklevelek tanusága szerint, az adók behajtása, és az ekörül történő eljárásra való felügyelet.[1])

Hogy azonban adományokat osztogathattak volna, úgy mint a magyarországi nádor, ennek példájára e korszakban nem akadunk, a hercegeket kivéve, kik a bánoknál szélesebb körű hatalommal intézkedtek; e tekintetben csak azon jog illette a bánt, hogy a magát kitüntetett s a haza iránt érdemeket szerzett egyénekről, érdemeik leendő megjutalmaztatása tekintetéből, a királynak felterjesztést tett; amint ez IV. Bélának 1248-ban Kádárkaloz András javára kiadott okleveléből kitűnik, melyben világosan olvassuk: „sicut etiam nobis ex insinuatione pracdicti báni — innotuit".[2]) sat.

3. Ami a hadügyek körüli hatáskörét illeti, kétségbevonhatlan adatok tanusága szerint, ő volt a három tartomány fő hadi kormányzója s háború idején a tartományi sereg vezére. Mint ilyennek- kötelességében állott veszély idején és különben is a tartományokat védelmezni. Felügyelete és parancsnoksága alatt állottak e tartománynak összes várai és erősségei, valamint különösen a véghelyek őrizete. Háborít idején zászlója alá gyűjtötte és felszólító a hadkötelezetteket; azoknak a netalán szükséges készletek- és szerekkel való ellátásáról gondoskodott; szóval a hadügyet és honvédelmet illető összes ügyeket kezelte. — A bán ezen hatáskörét igazoló számos oklevelek és adatokból legyen elég csak a következőket érintenünk. — így például, hogy mindjárt Kálmán idejében kezdjük cl, Ugra bán vezette a tengcrmellék kiegészítése és biztosítása érdekében a szigetek elfoglalására indított expeditiót[3]); Dandulónál olvassuk,

[1]) Fejér Cod. Dip. III. 1, 214-216. cs 247, 248 lp.; IV. 2, 113—114. lp. és Maliié bán 1270. oklevele.

[2]) Fejér Cod. Dip. VII. 5, 275, 276. lp.

[3]) Farlatus „Illyricum Sacrum[11] V. (Episcopi Arbcnscs) 233. Lásd Turóczyt is (II. C. 65.) Belus bánról.

hogy midőn Kálmán halála után a dalmát városok elfoglalására Velence háborút kezdett, a bán védelmezte a tengeri városokat[1]); így Tamás spalátói esperesnél olvassuk, hogy a tengermellék s különösen Zára védelmczését IV. Béla a bánra bízta[2]); ugyancsak IV. Béla egyik nemességet adományozó oklevelében olvassuk, hogy az illető a nyert nemesség fejében, midőn az ország összes serege a haza védelmére felszólíttatik, s a tartományi nemesek a felkelésre *„per Banum admoniti fuerint“*, ő is három felszerelt lovas katonát kiállítani s azt 15 napig saját költségen tartani köteles leend, azontúl pedig azon fizetéssel lesznek a kiállított lovasok ellátva, melyet nekik *„nos ac ceteri reges vei báni demandaverint.* “ 9

Ezen jogából kifolyólag rendelte már Máté bán is 1270-ben, hogy „dum hostilis incursus vei excrcitus vencrit super regnuiu“ Szlavónia nemesei egyenkint és összesen „ire ad exercitum tenebuntur.[i£1])

Λ mi a várak és erőségek valamint a véghelyek feletti főparancsnoki jogait illeti, eléggé kitetszik a következőkből. Ugyanis II. Endre Nona város számára kiadott kiváltságlevelében a következőket olvassuk e tárgyra vonatkozólag: „Volumus etiam quod nullus Banus vei vicebanus uoster possit in civitate Nonae, *régió vei suo nomine munitionem quamcumque construere vei constructam in suamvel regiam custodiam postidare. Séd ipsi Nonenes civitatem et eius munitiones ad suam tenebunt et custodient volunta-*

[1]) Muratori XII, 26G. lp.

[2]) „Dimisso Dyonisio bano pro tutela Jadrae.“ C. 43.

[3]) Fejér Cod. Dip. IV, 2, 524. 525. lp.

[4]) Pál dalin, li. bán 1284. „praecepit protcstati et Communi Trag. ut exercitum deberent facéré cum ipso bano contra homines deSpalato infideles Kogi Ungariae et stare juxta ipsum banum, alioquin dominus banus babebit ipsos Trag. pro infidelibus quemadmodum et Spalatenses et faciet sicut Spalatensibus. Fejér ü. o. VII. 4, 191. lp.

tem.[ui]) Tehát csak különös kiváltság erejénél fogva bírhatta Nona városa erősségeit a maga őrizete és felügyelete alatt.

IV. Bélának 1248-ban „Andronico de genere Kadarkaluz" javára tett adománylevelében a következő indoklását olvassuk az adománynak: „attendentes insuper, sicut etiam nobis ex insinuatione praedicti Báni et multorum aliorum innotuit, quod idem propter *tuiüonem confinii íllius* (castri de Zegcuria) plurimum fructuosus imo necessarius habeatur" stb.[2]) mik a bánnak a véghelyek körüli hatásköréről tesznek közvetve tanúságot.[3])

A banderiális szerkezetnek az Anjou-korszakban történt kifejtése után, mint alább látni fogjuk, a bánnak külön zászlóaljat kellett tartani és kiállítania; azonban már e korszakban is előfordul, csak hogy a feudális szerkezet világos jellegével s mint annak kinyomata, hogy III. Endre az utolsó Árpád házi királya tengermclléki bánságot örök joggal Pál brebiri grófnak és utódaink oly feltétel mellett adományozta, hogy a király hadjárata esetén, legyen az akár kül-, akár belellenség ellen folytatandó, 500 felszerelt katonát küldjenek a király zászlója alá.

A bán, mint egyik elsőrendű s a nádor után mindjárt következő bárója az országnak, két országos méltóságot viselhetett egy személyben, az arany bulla 30. szakasza értelmében, s viselt is ezen egész korszakban, a mint ezt több példák igazolják[1]); részt vett és tagja volt azon legmagasabb törvényszéknek, melyet né-

[1]) Fejér C. D. VII, 5, 170. Ip.

[2]) U. o. VII. 5, 275-276. Ip.

[3]) Ide tartoznak továbbá azon több rendbeli oklevelek, melyeket Fejér Codexébe Luciusból átvett s VII, 4, 216—19 s következő lapokban foglaltatnak.

[4]) Így egyebek közt lásd Fejér Cod. Dip. Ill, 1, 287, és V, 2, 401 Ipkat.

mely nagyfontosságu tárgy vagy kényesebb ügy elintézése végett maga a király tartott és személyesen vezetett. Így például midőn valamely országbáró felett sújtó ítéletet kellett mondani; amint erről IV. Bélának 1267-ről kelt egyik oklevele tanúskodik, melynek értelmében Ponytot több nemű bűneiért javaitól megfosztja. „Nos — úgymond az oklevél — pro tribunal! sedentes cum baronibus nostris, Henrico Bano totius Slavoniae (így első helyen) Laurentio palatino ct comite Sümeghiensi, Erney bano, judice curiae nostrae et Comite Castriferrei, Cliak bano Comite Zaladiensi stb. Egyéb fontos ügyekben is, mint az ország egyik legfőbb méltóságát viselő országbáró tevékeny résztvett. így például, a többek közt, 1257. a IV. Béla által Ottakár cseh királylyal kötendő béke ügyében kiküldött teljhatalmazottak közt, mindjárt a nádor után, ott találjuk István egész Szlavónia bánját.[1])

A bán ezen korszakban nem a közkincstárból húzta fizetését, mely nem is volt bizonyos készpénzben fizetendő összegben megállapítva; hanem mindenesetre igen fényes jövedelmének forrásai különfélék voltak.

Jövedelmének forrássait, amennyiben a hiányos adatok után egybeállíthatók, képeztek:

a) Az ország nemesei és várjobbágyok által a lakosok részéről, (anem-nemes osztályt értve, mely a nemesek szolgálatában állott, annak jobbágya lévén,) begyűjtendő bizonyos mennyiség, mely a helyi szokás szerint részint mardurina alakjában (nem csupán a nyestadó, hanem minden természetben szolgálandó adónem értetvén alatta), részint készpénzben szolgáltatott. Az 1270-ki közgyűlés e tárgyban a következőleg nyilatkozik: „Nobiles ac jobbagiones castrorum de descensibus Báni debent usque dies Sancti Martini modis omnibus expediri.“ Hogy ezen adózás neme

[1]) Fej. Cod. D. VII. 5, 310. Ip.

a bánnak a legrégibb időtől fogva szolgáltatott, kitetszik Lilire királynak 1199-ki, a zágrábi egyház javára adott privilégiumából, melynek erejénél fogva az egyház birtokterületén lakó nép a bánnak fizetendő ilynemű járandóságtól fölmentetik. „Concedimus itaque, ut nulli Bano populumecclesiaememoratac *pro descensu seu mardurinarum sive praebendae liceat exactione molestare·, séd in omnibus his populi ecclesiae suo tantum teneantur episcopo.“*

Es hogy ezen szavak alatt nem általánosan a királynak fizetendő adózás, hanem egyenesen a bánnak teljesítendő adó értetik, kitetszik ezen oklevélnek mindjárt az idézett sorok után közvetlenül következő szavaiból. „San cimus etiam et statu incolumi volumus in posterum perdurare, *ut tam de mardurinis nostris veiproventibus,* qui loco mardurinarum exhibentur, quam etiam de porcis, qui in episcopatu Zagrabiensi colliguntur eiusdem loci episcopi decimas integrates percipiant.“[1]) Tehát a neki s illetőleg a királyi kincstárnak fizetendő adótól nem mentette fel az egyház népét.

b) Az egyes községek és városoktól a bánnak készpénzben fizetett adók, melyek nyomai okmányilag kimutathatók.

Kitetszik ez azon kiváltságokból, melynek erejénél fogva némely szabadalmas városok a bánnak fizetendő adó alól a király által felmentettek. így például II. Endre alatt Nona városa[2]), IV. Béla idejeb Tragur.[3]) István egész Slavonia bánjának az arbeiek részére kiadott oklevelében világosan olvassuk: „quarta pars totius lueri et tributi, quac pro Domino Rege et pro domino Bano tarn de foro *quam aliunde* in cadem civitatc (Jablanich) exiguntur, ad usum

[1]) Fejér C. D. 11. 365.
[2]) Fejér Cod. Dip. VII, 5, 167-170.
[3]) U. O. VII, 5, 258-261 lp.

populorum Arbensium ad lionorem rcgis in eadein civitate commorantium ministrctur, trés varo partes ad usum Regis et Báni recipiantur [1]).

Továbbá ugyanezen bánnak, egy általa 1252. alapított szabadalmas község részére adott privilégiumában olvassuk, hogy a községnek a bántól nyert szabadalom fejében minden harmadik évben „de qualibet porta quadraginta denarios“ kellett fizetni.“)

c) Az ugyan ily községek és városokban tartott vásárok alkalmával a más honnan oda jövő árusok részéröl vásáradó cím alatt fizetett bevételből egy rész a bánt illete.,

Voltak ezeken kívül még külömbözö címen befolyó jövedelmei, melyeket azonban részletes adatok hiányában tökéletesen meghatározni és összefoglalni nem lehet. így például II. Endrének 1207-ben a spalátoi érsekség javára kiadott oklevelében előfordul, hogy „ad relcvandum eorum (az érsekek értetnek) inopiam omncs scxarios farinae, qui septcm annalitcr pertinebantadBanum, ad usum praedictae ccclesiac deccrnimus confcrcndi“ sat.[3]); valamint több ehhez hasonló tartalmú oklevelek vannak.[4])

Láthatni már ezen hézagos összeállításból is, hogy mily fényes jövedelme lehetett kivált az egy személyben egész Szlavónia, azaz mind a három tartomány kormányát

[1]) Fejér. Cod. Dip. VII, 2, 113-114 lp.

[2]) U. O. IV; 2, 164 lp.

[3]) U. 0. Ill, 1, 47 lap.

[4]) Még a királyi szabadalomlcvclck erejénél fogva a bánnak szolgáltatandó fizetésektől felmentett városok vagy községek is egyszer mindenkorra tartoztak a bánnak valamit szolgáltatni. IV. Bélának Grech község részére kiadott szabadalomlevelében olvassuk „Bano verő pro tempore constitute, non tanion vicebano, nihil aluid solvere, nisi principio introitus Banatus unton bovem, centum panes tunelam unam vini, semcl, quamdiu duraverit in Banatu.“ Fej. C. D. IV, 1, 262 lp.

viselő bánnak; míg a későbbi időkben e jövedelmi forrás megoszlott a külön szlavóniai és a szintén külön horvát-dalmátországi bánok között.[1])

Fölemlítendőnek vélem itt azon többek által és méltán fölvetett kérdést, hogy vájjon a bánok hatásköréhez tartozott s illetőleg volt-e jogukban e tartományok számára pénzt is veretni? Ezt eldönteni bajosnak látszik ugyan, mert míg egy részről igaz az, hogy semmi bizonyságot vagy positiv állítást nem találunk arra nézve, hogy ezt tették volna, másrészt az is bizonyos, hogy a kérdéses tartományokban több pénznem fordult elő báni nevezettel; így előfordul banális corrigia, denarius, obulus stb.; bizonyos továbbá az is, hogy II. Endre idejéig a magyar pénz nem volt divatos az említett tartományokban, s hogy eddig nem is Veretett ott a magyar királyok által úgy nevezett királyi pénz, amint ezt bizonyítja II. Endrének 1217-ben a zágrábi egyház részére adott privilégiuma, melyben olvassuk, hogy „licet nunquam *Moneta regalis* in Regno Banatus sen Ducatus fuerit ab ali quo Rege facta, tamen a successoribus nostris si fieri contingat, quod non credimus, populus ccclesiae mercimonia sua emendo vei vendendo dare non compellatur pro eadem“ ·—- mindazonáltal úgy vélem c kérdést eldönthetni, hogy eleinte e tartományokban is a régi pénznem divatozott s használatban meghagyatott; mit bizonyítani látszik az is, hogy még II. Endre idejében értékesebb volt a tartományi pénz, mint a minden évben változtatott és épen ezáltal mindig silányabb értékűvé vált magyar pénz. A későbbi királyok azonban, az Árpádok idejében, verethettek a bánok felügyelete alatt e tartományok

[1]) III. Endrének a tengermelléki s illetőleg a horvát- dalmátországi bánságot Pál brebiri grófnak adományzó levelében olvassuk: Nos itaque ipsuin Banatum maritimum cum omnibus juribus, utilitatibus, redditibus Banalibus stb. contulimus.“

számára is pénzt, melyet azután a közszokás báni pénznek (moneta banális) [1]) nevezett cl, szemben a királyi pénzzel; mit némileg igazolni látszik azon körülmény is, hogy Máté bánnak 1270-ki oklevelében előfordulnak hamis pénzverők is.

„Item — így szól annak egyik pontja —si quis alteri objecerit crimen laesae Majestatis, *vei dicerit, quod falsam cudi facial monetam:* si convincere non possit poenam páti debeat talionis.“ --------

Azon kérdésre, hogy akadunk-e legkisebb nyomára is ekorszaban annak, hogy a bán hatásköre a Dráván túli magyar megyékre, t. i. Szeréin, Verőce, Posega és Valkóra is kiterjedt volna: határozottan nemmel felelhetünk; de sőt ezen korszakban még annak sem akadunk nyomára, hogy a bánok ezen megyék valamelyikének föispáni címét viselték volna is. III. Endre 1299. nagybátyjának Mauroceno Albertnek egész Szlavóniát hercegi címmel kormányzására bízván, ugyanekkor neki ezenfelül még Pozsega megyét is átadta, azonban a következő nevezetes szavakkal „ ---------- Propterquod et Ducatum totius Slavoniae, qui est príma dignitas regiae prolis *et insuper comitatum de Posega, qui ad jus pertinet regale seu reginale* perpetuo concessimus et

[1]) A zágrábi káptalannak 1308-ról szó egyik oklevelében előfordul „pro 5 marcis, singulis cum 5 pensis *antiguae banális Monetae* cum Veronensibus computatis.“ Kerchelicli id. kéziratában „De banali moneta“ c. 9. — Mikch bán Róbert Károly idejében meg is határozza a báni dénárnak értéket: „ denarii honi banales quorum singuli valeant 12 parvulos bagatinos.“ Kerchelich id. kéziratában mondja, hogy ő ilyen régi báni pénzt látott, sőt egyet midőn ezen müvét irta, bírt is. E pénzt következőleg írja le. Egyik oldalán a király és királyné arcképe közt kettős kereszt van, a másik oldalán két csillag közt állat-bőrök; mely leírás világos bizonysága annak, hogy e pénznek már a magyar uralom alatt kellett veretnie; a kettős kereszt és az állat-bőrök ezt mutatják.

contulimus pleno iurc“; miből világosan kivehető, hogy Pozsega csak ezúttal különös kegyből adatott — nem ugyan a bánnak, de Szlavónia hercegének, s hogy az egyenesen a király jogához tartozónak mondatik. Különben, hogy az említett magyar megyék mindenkor, tehát e korszakban is közvetlen a magyar kormányzás alá tartoztak s ép oly magyar megyék valának mint a többiek, eléggé kimutatta cá folhatlan adatokkal **Gyurikovits György** kitűnő közjogi mü vében. [1)]

Hogy mily viszonyban volt a szükség követelménye szerint időnkint kinevezett tcngermelléki bán a rendes bán nal, s hogy mire terjedt ki hatásköre? — e kérdésre igen röviden a következőkben felelhetünk meg — azok után már, miket ezen intézmény keletkeztéről és egyáltalában történelmi szempontból elmondottunk.

A tengermelléki bán hatásköre azon időre, míg szerepelt —- s ez alig tartott rendesen pár hónapnál tovább — a hadi és tengerészeti dolgokra — s mik ezekkel kapcsolatban voltak, terjedt ki; a bánnak alárendelve, s a tengermelléki bán címmel inkább csak megtiszteltetés s nagyobb tekintély kedvéért volt felruházva. Megbízatása tisztjében eljárván, hatásköre is megszűnt.

Midőn IV. László idejében Horvát- s Dalmátország nak külön bán adatott, igen természetes, hogy ez is Hor vát- s Dalmátországban oly hatáskörrel birt, mint a szlavóniai Tótországban, s egyik a másiknak alárendelve nem volt, hanem egymástól függetlenül intézkedtek, mindenik a maga tartományában. Világosan szól c tekintetben ILI. Endrének 1293-ki oklevele, melyben a horvát-dalmátországi bánságot Pál brebiri grófnak „cum omnibus juribus, utilitatibus, redditibus et proventibus banalibus“ adományozza [2)]

[1)] „De Situ et Ambitu Slavoniae“ Pars. 1, II. III.
[2)] Fej. Cod. Dip. VIГ. 4, 225-227 Ip.

A felhozottakból kitűnik már azon széles hatalom és hatáskör, melylycl c korszakban a bánok fel voltak ruházva, különösen IV. László idejéig, míg t. i. a három tartomány báni méltósága egy személyben egyesittetett. A későbbi időkben, midőn már a külön bánság állandósittatott s c szétválasztásnál fogva is hatásköre szükebb térre lön szorítva, nagyon mcgnyirbáltattak a gyakran viszszaélés folytán is tulterjesztett jogai és hatalma, valaminthogy törvények által is szabályoztattak, mint alább ki fogjuk mutatni.

Azonban dacára ezen széles hatalom és hatáskörnek, azok minden esetre a fentebb rajzolt határokon túl nem terjesztethettek, a bánok önkényszerüleg s a királytól függetlenül nem intézkedhettek, hanem mindenben annak akarata és tetszése s az ország sarkalatos törvényei értelmében „Alim! non facies — mondja egy királyi leirat a bánnak — sicuti gratiam nostram coram habes.“

Azért csak megütközéssel olvashatni horvát atyánkfiainak a zágrábi ismeretes körlevélben 1861-ben kifejezett eme téves nézeteit:

„Ti kedves testvéreink, magatok is jól tudjátok, hogy a Habsburg dynastia koráig három egyesült királyságunk kormányának élén mindig vagy királyi vérből való hercegek, vagy hatalmas bánok állottak, *kik a népet az alkotmány alapján Magyar országtól egészen függetlenül kormanyozták, a mennyiben a megkoronázott királyokkal szintén egyenlő jogaik voltak.“*

Ezen állítás nagyon sokat akar mondani, többet mint a mennyit a hiteles történelmi adatok nyomán be lehetne bizonyítani, mely adatokat ha a valódi tudomány s nem az elfogultság homályos szemüvegén vizsgálja bárki is — a fentebbi állítást nagyon is túlzottnak fogja találni.

Igyekezzünk azért e szavakat valódi értékökre leszál-

lítani s állításunk bebizonyítására hiteles kútfőkre, az oklevelekre hivatkozni.

Igaz ugyan, hogy mint kimutattam, e tartományok élen néha királyi hercegek állottak, s hogy ezek némelyike, mint például Imre király idejében András herceg, visszaélés folytán egészen függetlenül intézkedtek s majdnem királyi hatalmat gyakoroltak, de csak visszaélés folytán, mert legtöbbnyire ezek is a királytól függtek s intézkedéseik csakis a király jóváhagyása folytán nyertek érvényességet; azonban ezek idejében is számos oklevelek világos tanúsága szerint, királyaink több fontos ügyekben személyesen és tetszések szerint intézkedtek s a hercegek kezeit sokban megkötötték, amint ezt az cxemtiok és más intézkedések világosan tanúsítják. így például II. Endre sz. Lászlónak a zágrábi egyház részére adott szabadak mait azon hozzáadással erősíté meg, miszerint ha valamelyik királyi vérből való herceg *in Regno Banatus seu Du~catus* ezen szabadalmak ellen cselekednék, trónöröködési jogát veszítse el[1]); úgy szintén egyébb más oklevekből is azt láthatjuk, hogy e hercegek is, ugyan szélesebb hatalomkörrel mint a bánok, de mégis mindenben a király tetszése, akarata szerint és beleegyezésével intézkedtek s kormányzák a gondjaikra bízott tartományokat — épen nem bírván „a megkoronázott királylyal egyenlő jogok kal.“

Ha már a szélesebb hatalomkörrel bíró hercegekről

[1]) „Haec igitur — így szól az oklevél — quae a nobis pia sollicitudine vei innovata sünt vei statuta, sic per nos nostrosquc successores ac alios illi/bate volumus conscrvari, ut si aliquis Dux vei Banus — contra praedicta attentare praesumserit, si de regali stirpe fuerit, paterna maledictione habeatur percellendus, si autem fuerit de nobilibus Hungáriáé et citatus fuerit ab Episcopo ad regis praesentiam, antequam responderet 50 inarcas íiseo régió et alias 50 marcas Episcopo persolvat. Fej. C. D. VIII. 1, 159—160. Ip.

sem lehet mondani, annál kevésbbé bebizonyítani, azt, mit horvát testvéreink nem tudni minő adatok nyomán oly határozottan állítanak; a bánokról még kevésbbé lehet.

E korszakban ugyanis (a későbbi időkben még inkább) a bánok egyenesen a király tetszésétől függő tisztviselők valának; hatalmok forrását nem jog vagy szentesített törvényekből, melyeket királyaink e tartományok népeinek adtak, hanem a királytól nyert megbízatásból, királyi rcn deletek és ezek folytán kifejlődött szokásból merítették. A miértis ha valamelyik király a bánnal nem volt megelégedve, vagy mivel ez megbízatása s a királyi rendeletek által előirt hatáskörének határain túllépett, elmozdította, megfosztotta őt c méltóságtól. vagy legjobb esetben meg intette, —amint ezt az oklevelek számtalanszor tanúsítják. Szakadatlan sorát kellene idéznem az e korszakbeli azt bizonyító okleveleknek, hogy — bár, mint előadtam, széles körű hatalommal bírtak is különösen egyes a király kegyét nagyobb mértékben bíró bánok, sőt e korszak volt az, melyben hatalmok legnagyobb, hatáskörük legkiterjedtebb vala, — még sem voltak, távolról sem, a koronázott királylyal, melynek alattvalói valának, egyenlő jogaik. Nem is említve a temérdek exemtiokat, melyeket királyaink — elismerem, hogy a közjó ellenére — oly bőkezűen osztogattak, egyéb kormányzati, úgymint törvénykezési, közigazgatási és hadügyek tekintetében a leg fontosabb és nagyobb figyelmet igénylő ügyekben maguknak tárták fenn az intézkedés jogát, vagy ha a bánokim bízták is ezeket, felterjesztvényt kívántak felölök, s ha jónak találták megerösíték azokat; továbbá kötelező parancsokat intéztek hozzájok egy vagy más tárgyban; a túlkapásaik ellen beérkezett panaszokat a bánokhoz intézett leiratokban orvosolni elrendelték, őket kötelmeik teljesítésére valamint arra is intették, hogy hatáskörük határait túl ne lépjék, ha a király kegyét elveszteni nem akarják.

Elég legyen e tekintetben állításom bebizonyítására azon oklevelekre utalnom, melyek e tárgyra vonatkozólag Fejér Cod. Diplomaticusában feltalálhatok.

Ilyenek különösen a már idézetteken kívül:

II, 155. és 365. lp.; III, 214—226. és 247—249. lp.; IV, Vol. 1, 255; Vol. 2. 308 (ez különösen fontos), 347—349.és493. Ip.; VII,Vol. 4, 155,156, 163—164 lp.; Vol. 3, 146. lp. sat. sat.

Ezek közöl mutatványkép ide igtatjuk IV. Lászlónak Pál dalmátiai bánhoz intézett parancslevelét:

„Ladislaus Rex Hung. sat. Paulo bano salutem et gratiam. Conquesti sunt nobis communitas civium de civitate nostra Traguria, quod tu ipsos non desistis molestare, petendo ab eis obsides, ut tibi teneantur deservire, et faciendo descensus super terris eorumdem et alias quam plures iniurias irrogans. Verum cum nos hospites nostros nolumus per quempiam molestari sen etiam gravari, tibi mandamus firmiter per praesentes, quatenus a molestationibus eorumdem civium Trag. omnino retineas manus tuas, non permittendo eosdem nec per fratres tuos seu alios quoslibet aut per cives Spalat. et de Sibenigh aggra vari, et si obsides ipsos recepisses, reddas et restituas. Aliudnon facies sicuti gratiam nostram coram babes. Indices existentes in civitatibus de Traguria. de Sibenigh et de Spalato nisi de regno nostro ullatenuspatiaris; populos etiam qui de Spalato pro fidelitate nobis debita sunt expulsi, ad eandem civitatem auctoritate nostra introducas, restituendo omnia bona et possessiones eorumdem. Datum Budae 1274. aug. 15.

Körvonaloztuk tehát ekkép a bán törvényes hatáskörét ezen korszakban, melyben az a legszélesb kiterjedésű, valamint maga a méltóság a legfényesb kitüntetési polc vala; talán azon egyetlenegyet nem említvén meg, a mit úgyis igen természetesnek találhat bárki, hogy mint ily fényes méltóságot viselő elsőrendű országbáró, a magyar

országgyűlésen is résztvett s oda megjelent a szlavón rendekkel együtt.

Miklós bán egyik oklevelét 1279-ben (Datum in Tetun in generáli congregatione to tins rcgni Ungarie) a tétényi országgyűlésen adta ki. [1)]

II.

A dalin át-, horvát- s tótország i báni méltóság a vegyes házból származott királyok alatt.

(1301—1525.)

A.

Míg az Árpádok idejében legtöbbször egy személyben volt központosítva a három tartomány báni méltósága, s ez állapot tekinthető uralkodónak Kun László idejéig: úgy a már Kun László alatt megkezdett külön választása a horvát-, dalmát és a szlavóniai báni méltóságnak ezen korszakban a vegyes házból származott királyok alatt tulnyomólag fentartatott; úgy hogy ezen egész korszakban az elkülönítés tekinthető uralkodó állapotnak.

Emellett azonban igen sok eltérő sajátságokra is akadunk, melyek mindig az egyes király tetszése és akaratában vagy parancsoló körülményekben lelvén indító okaik- és eredetűket, — azért minden egyes királynál a netalán előforduló eltérő sajátságokat kiemelni szükségesnek vélem.

Érintettem máraz előbbi korszakban, hogy *III. Endre* az alatta nagyon elágazott bajok orvoslása tekintetéből — de a mint a következés megmutatta azok szaporítására — a tengermelléki bánságot, melyből már előde a szlavóniai tói elkülönített horvát-dalmátországi bánságot alakított, a

[1)] Fejér. Cod. Dip. VII, 5, 394-395. Ip.

brebirí grófoknak örökjoggal adományozta; mit ezek azzal háláltak meg, hogy ellenfelének Robert Károlynak pártjára állván, azt az országba Zágrábig behozták; az Endre ha lála után beállott zavaros időkben pedig féktelenül garázdálkodtak Horvátország- s különösen Dalmátiában, s mint a Robert Károly pártján levők a [horvát-dalmátországi bánságot *Venzel* és *Ottó* rövid uralkodási idcjök alatt is kezeik közöl ki nem bocsátották. Λ szlavóniai báni méltó ság ezen zavarok alatt mindcnik pártkirály által betöltetett, úgy hogy több bán fordul elő egy időben, kik közöl, hogy melyik volt tényleg a bán, eldönteni nem lehet. Midőn *Robert Károlynak* 1508-ban végre is sikerült magát királyul fogadtatni el a magyarok által, ezen rendetlenségnek is vége szakadt; még pedig oly formán, hogy a Károlynak jó szolgálatai által lekötelezett Pál brebiri gróf a horvát-dalmátországi báni méltóságban ezután is meghagyatott, sőt III. Endrének az örökösödésre vonatkozó szabályzata is, legalább egy időre, fentartatott, a mennyiben az 1312. május havában meghalálozott Pált fia Mladin kö vette a báni méltóságban; Szlavóniának pedig ezalatt külön bánjai voltak 1322-ig.

Mladin azonban testvérével György gyei együtt valóságos ostorává vált a tengermellékнck s a hatósága alatt levőknek; sőt a magyar szent korona iránti liőségről is megfelejtkezvén, két kulacsos szerepeit játszott Velence és a magyar király közt; minek következtében Zára a velenceiek kezébe került. Ezzel azonban meg nem elégedve, s Velence pártfogásában bízva, még nagyobb mértékben folytatta zsarolásait, úgy hogy a zaklatott tengeri városok egymással szövetségre lépve voltak kénytelenek az őket haddal megtámadó bánnal szembe szállani, s hatalmának megtörésére Károlynak is rendszeres hadjáratot kellett kezdeni, mely azután Mladin bukásával végződött. És ekkor meg lön szüntetve egyúttal a brebiriek családjában a

horvát-dalmátországi báni méltóságra való örökösödési jog is, mely csak zavarok előidézésére szolgált s a magyar király jogai és tekintélyének rovására állt fenn, korlátoztatván ezáltal a király a bán kinevezésében. — Mladin megbuktatása után az őt leverő Baboneg János tétetett Károly által 1322-ben Horvát-Dalmátország bánjává; mivel azonban Mladin öcsé György ezt is a maga részére vonván, újabb zavarokat támasztott, ennek elfojtására Miklós szlavóniai bán küldetett, kinek hatásköre, miután a zavarokat némileg lecsillapító, mind a három tartományra kiterjesztetett.

Es ezen időtől fogva Robert Károly uralkodása végéig újra egy személybe lön egyesítve a három tartomány báni méltósága, vagy jobban mondva a szlavóniai bán hatásköre Horvát- s Dalmátországra is kiterjesztve.

Ezen állapot igen rövid ideig (1342—1349) megmaradt *Nagy Lajos* uralkodásának első éveiben is. 1349-ben ismét ketté választó Lajos az egyesített báni méltóságot e tartományokban, s valószínűleg a báni hatalom szükebb korlátok közé szorítása tekintetéből, valamint a már előbb is fenlevő szokás alapján mind Horvát-Dalmátország mind Szlavónia részére külön bánokat rendelt, és ezen elkülönítést egész uralkodása alatt gondosan megtartotta. Ugyanő 1345. Horvát-Dalmátország és Szlavónia hercegévé testvérét István nevezte, ki mint ilyen 1355-ig, haláláig .széleskörű, majdnem független hatalommal szerepelt, s ki alatt szintén voltak bánok, még pedig a régibb szokástól e tekintetben egészen eltéröleg s Lajos uralkodási szellemének megfelelőlcg mind Horvát-Dalmátország, mind Szlavónia számára külön bánok; míg az Árpád korában divatozott hercegi kormányzat alatt egy bánja volt mind a három tartománynak. — Nagy Lajos uralkodására nézve megjegyzendőnek vélem, hogy ő a Robert Károly által uralkodása végéveiben elhanyagolt horvát-dalmátországi ügye-

kot újólag rendbe hozta, s a nagy részben Velence uralma alá jutott tengerparti városokat ismét a magyar sz. korona hódolatára, Velencét pedig minden c városokhoz bírni képzelt jogairól való lemondásra kényszerítette. E végből mindjárt uralkodása elején 1344-ben Miklós bánt küldte a fék nélkül garázdálkodó horvát főurak megtörésére, valamint a tengerparti városok visszavételére, melyeket, bár 1345-ben maga is megjelent de egyéb teendői miatt ismét távozni kénytelenittetvén, csak 1357-ben vett vissza. Az ezen alkalommal megalázott Velence 1358-dik február 18-án kiállított békeokmányban lemondott egész Dalmátiáról a quarnérói öböl közepétől egészen Dyracchium határáig, lemondott minden városról, várról, kikötőről és szigetről és minden jogairól azokat illetőleg; lemondott különösen *Nona, Zára, Spaláto, Scardona, Sibenico, Tragur* és *Bagitsa* városokról a száraz földön, nem különben *Chersona, Vegle, Arbe, Pago, Brachiano, Lessna* és *Corzula* városokról a szigeteken, lemondott Horvát- s Dalmátország címéről, melyet a velencei hercegek eddig visszaélés folytán viseltek. — Ugyanekkor Lajos Horvát- s Dalmátországnak a hosszas zavarok által felforgatott belügyeinek tökéletes rendezése végett Csuzy János horvát-dalmátországi bánon kívül még Miklós kalocsai érseket, István nyitrai püspököt és Szécsy Miklós országbírót, ki az előtt bán lévén a viszonyokat jól ismeré, majd később édes anyját is ide küldte.

Mindezen az egészen visszafoglalt Dalmátiára vonatkozó jogait a magyar szent koronának megerösíté *az 1381-ki turini békekötés.*

Lajos alatt tehát a horvát-, dalmát bán hatásköre nemcsak a tulajdonképi Horvátországra, *hanem egész Dalmátiára, t. i. a dalmát tengeri városok és szigetekre is kiterjedt, melyeket így teljes Összeségében az Árpádok idője után csakis Nagy Lajos bírt.*

A Nagy Lajos által állandósított külön horvát-dalmátországi és külön szlavóniai báni méltóság *Mária* s illetőleg *Zsigmond* idejében is folyvást fentartatott. Tárgyamhoz szorosan nem tartózván, csak futólagosán említem itt fel azon szomorú catastrophát, melynek előidézői főleg a *Durazzói Károly* pártján álló horvát főurak s különösen Horváthy János volt macsói bán s cinkostársai valának, s mely hazánk gyászos történetének egyik szomorú lapját képezi. Elég legyen ezt itt csak röviden érinteni s megjegyezni, hogy a Horvátországban mindjárt Nagy Lajos halála után támadt zavarokban keresendő első csirája azon később bekövetkezett eseménynek, hogy a magyar szent korona egyik gyöngye, *Dalmátia* századokra elveszett Magyarországra nézve; *melyhez az, fájdalom! még ma sincs tényleg visszacsatolva.*[1)]

Az ekkor keletkezett és nagyon is szétágazott zavarokat Zsigmondnak csak ideiglenesen, félig meddig sikerült elfojtani, de végkép kiirtani nem, belevegyülvén e zavarokban, sőt a lázadóknak nyújtott segélye által azokat előmozdítván Tvartko bosnyák király, ki különben a magyar sz. korona s különösen Nagy Lajos családja iránt hűséggel tartozott. Jóllehet Tvartkó halála után-—ki 1389. a pártosok segélyével a tengeri városok nagy részét Zára kivételével hatalmába kerítvén a tengermellék királyának címezte magát — Gara Miklós horvát-dalmátországi bánnak sikerült a zavarokat elnyomni, s nemcsak Horvátországot a lázongóktól, hanem Dalmátiát is Tvartko utódától Dabissától visszafoglalni; mindazonáltal a nikápolyi szeren-

[1)] A Magyarország s Horvátország közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítésére kiküldött országos küldöttségnek 1868. jul. 28-án tartott ülésében megállapított egyezmény! javaslat 65. §-a értelmében, melyet az országgyűlés is minden bizonnyal magáévá teend, Dalmátia visszacsatolása legközelebb várható.

esetlen ütközet után Horvátországban újra kitört forrongás azt eredményezte, hogy 1408. a dalmát városok, azok tekintélyesbjcit is ideértve, mint Zára, Tragur, Sibenico, Spaláto, Vrana, *Nápolyi Lászlónak* hódolván, öt ez évi decemberben a tartományba behívták; ki a következő évben bejövén, magát meg is koronáztatta s c tartományt birtokába vette; s jóllehet öcélt nem érhetett, mert haza menni kenytelcníttctctt, s jóllehet Zsigmond, főleg az 1408-ban szerencsésen bevégzett bosnyák háború után, újra hatalmába kertté is a dalmát városokat, de *Zára,* Dahnátia birhatásának kulcsa, Nápolyi László kezében maradt, melyet ez 1409-ben százezer aranyért a szigetekkel valamint egész Dalmátia birtokjogával együtt Velencének eladott, minek következménye lön, hogy végre is 74 ZP-ben egész Dalmatia, az egy Raguza és Vcgla szigetén kívül, végkép Velence birtokába került és maradt is a jelen századelőjéig, mert Zsigmond a hussita háborúkkal, utódai pedig folyton a török elleni küzdelemmel lévén elfoglalva, nem értek rá ezen a magyar koronára nézve fontos tartományt visszaszerezni; a ravasz és nagyravágyó Velence pedig, ha érdekei úgy kívánták, még a törökkel is kész volt szövetkezni, csakhogy Dalmá tia birtokát megtarthassa.

Ezen korszakban tehát Zsigmond után valamint a tulajdonképiDalmátia nem tartozott a magyar hatalom és kormány alá, úgy a horvátországi bán hatásköre sem terjedt oda ki, bár horvát-dalmátországi bánnak címeztetett, s bár Dalmátia címét folyton használatban látjuk is, mi különben a magyar sz. korona jogainak fentartásatekintetéből történt; másrészt az is igaz, hogy talán ekkor keletkezett szokás s gyakorlatnál fogva Horvátország tengerinelléki része Dalmátiának neveztetett el; s a magyar kormányzat és törvényhozás intézkedéseiben valahányszor e korszakban Zsigmond után Dalmátiáról szó van, amint hogy többször van szó, alatta mindig Horvátország tengermelléki része értendő.

Engel[1]) Zsigmond idejére nézve azon véleményben van, hogy Cilley Hermann, Zsigmond ipja, ki 1406 7-ig majd később 1423—1435-ig volt Szlavónia bánja, oly hatalommal lett volna felruházva, hogy az 1407—23-ig előforduló bánok tőle függtek volna. Szerintem ezen vélemény nem helyes; mert igaz ugyan, hogy 1406-ban Zsigmond ipját, Cilleyt az ekkor divatozott szokástól cltérőlcg mind a három tartomány bánjává nevezte, de, valószínűleg a tartományi rendek elégiilctlcnsége folytán, ő e minőségben csak egy évig szerepelt, s az ezután következő években egész 1423-ig mind Horvát-Dalmátország, mind Szlavóniának külön s Cilleytől épen nem függő bánjai voltak; midőn pedig 1423—1435-ig újra ő viselte a szlavóniai báni méltóságot, hatásköre csakis Szlavóniára terjedt ki, s Horvátországnak ugyan ezen idő alatt külön s Cilleytől egészen függetlenül intézkedő bánjai voltak: Nagymihályi Albert, majd 1427-től fogva Frangepán Miklós és 1434-től fogva Frangepán János és István.

Zsigmond uralkodása alatt akadunk továbbá legelőször példájára annak, hogy egyszerre, egy időben két bánja volt mind a három tartománynak, de nem egymástól elkülönített, hanem egyenlő hatáskörrel mind a három tartó mányra, ép úgy mint a magyarországi végtartományi bán súgókban ez időben két bánt találunk rendesen. Horvátország és Szlavóniában, azonban ekkor még csak kivételesen fordul elő az egész kapcsolt részekre kiderjedő egyenlő hatáskörükét bán példája. így 1403-ban Gordovay Fáncsy László és István testvérek, 1404—-1406-ig Bessenyei Pál és Péchy Pál mind a három tartományra kiterjedő hatás körrel felruházott egymásmelleit! bánok voltak. Megjegyzem még Zsigmod uralkodásra nézve, hogy bár alatta az elkülönítés gondosan fentartatott is a horvát-dalmátországi és szlavóniai bánságot illetőleg, mindazonáltal kivételkép

[1]) Lásd id. művét a 7. lapon.

előfordul az is, hogy mind a három tartomány kormányát egy bán vitte. így például 1397—1400-ig G-ara Miklós kiváló érdemei tekintetéből Horvát-Dalmátország és Szlavónia bánja volt; 1406—1407-ig a Zsigraonddali rokonságánál fogva oly hatalmassá vált Gilley Hermann.

Albert és Ulászló rövid de zavaros s a törökkeli hadakozás közt lefolyt uralkodásuk ideje alatt e korszak szokásától eltéröleg ismét egy bánja volt e tartományoknak, Tallóczy Matkó, ki mellett azonban hasonló minőségben testvéreit Ferencet és Pétert is találjuk, anélkül azonban, hogy eldönthetnők: vájjon ezek is vele egyenlő hatáskörű bánok voltak-e, vagy pedig csak az ő megbízatása folytán, mint az ő delegátusai szerepeltek és működtek egyes abán hatáskörébe tartozó ügyekben?

Ulászló szerencsétlen halála után az ország *Hunyadi* kormányzóságára jutván, ez a Horvát- s különösen Tótországban garázdálkodó Cilleyek hatalmát megfékezte s az ország tanács beleegyezésével bánokat nevezett e tartományok számára; nem is voltCilley Ulrich ez idő tájt hatalma dacára sem Tótország bánja, csakis *V. László* tényleges uralkodásától 1453-tól fogva.

Ezen idő alatt, t. i. Ulászló halálától kezdve, egész Mátyás király idejéig a horvát- és tótországi bánságok elkülönítése ezen korszak szokásához híven fentartatott, külön bánjai lévén mind Horvát-, mind Tótországnak.

A legkülönbözőbb színben s az eddigi szokástól némileg eltérő alakban tünteti fel a báni méltóságot Horvát- és Tótországban *Mátyás király* uralkodása.

Ő ugyanis majd az eddigi szokás szerint külön bánokat tett mind Tót-, mind Horvátországba, majd a valóságos liánon kívül címleges bánt is nevezett ki ugyanegy időben; mint például Ujlaky Miklós erdélyi vajda sokáig a tótországi bán címmel is fel volt ruházva, holott ez idő alatt tényleg más volt a tótországi bán; majd két bánt nevezett

ki egyszerre és egyenlő hatáskörrel, még pedig néha mind Tótországban kettőt, mind Horvátországban szintén kettőt vagy többet is, néha Horvát- és Tótország számára kettőt egyszerre, egyenlő hatáskörrel; például 1471-ben Magyar Balázs és Lithvay Horvát Dcmjén, 1477. LakiThuz János és Egerváry László egész Horvát- és Tótországnak voltak egyszerre, együttesen bánjai; majd pedig egy személyben központositá a báni méltóságot, se szokást különösen uralkodása végéveiben állandóan megtartotta; azért is 1483—1489. Vingárti Geréb Mátyás, 1489 után Egerváry László Horvát-Dalmátország és Szlavónia bánjai voltak.

Ulászló idejében hol egy személy viselte mind a két s illetőleg cimleg mind a három tartomány báni méltóságát, mint például *Corvin János,* ki kárpótlásul e tartományok kormányzásával, melyet szlavóniai herceg s horvát-dalmátországi bán címével vitt, elégíttetett ki Magyarország koronája helyett, melyet inkább megérdemelt volna mint Ulászló; majd a régibb szokás példájára ugyan két bán tétetett, de már többé nem elkülönítve, hanem együttesen, egyenlő hatáskörrel. Mint ilyenek c korszakban utolsók valónak a budai országtanács által 1522-ben kinevezett Karlovits János és Batthyányi Ferenc bánok, kik ezen korszakot bezárják.

Ezen két századot meghaladó korszakban tehát, mint az eddig elmondottakból láttuk, kevés kivétellel külön bánok példáira akadunk; mely szokás e korszak vége felé annyiban változott, hogy ugyan a két bán meghagyatott, de már nem egymástól elkülönítve, hanem egymás mellett, egyenlő hatáskörrel.

Fő jellemvonása különben e korszaknak a bánokra nézve a szüntelen való változtatás, mely e korszak zavaros és viszontagságteljes körülményeiben leli magyarázatát, valamint a nagyon gyakran változó és különböző származású királyokban is. Az egy házból származott Árpád kor-

szakbeli királyok idejében a változás ily gyakori nemét nem találhatni, valamint az ezen korszakot kővető Habsburgok alatt sem.

Szükségesnek találom még végül megjegyezni e korszakban, hogy bár a szlavóniai bánság a horvát-dalmátországitól többnyire elkülönítve s mind a kettő két bán által kormányoztátott, mindazonáltal igen gyakran olvashatjuk az egykorú oklevelekben, hogy a szlavóniai bánok c kor szakban is használták a „banus totius Slavoniae“ címet; mi azonban csak is puszta cím volt s ennél nagyobb jelentőséggel nem bírt; mert az e korszakbeli „totius Slavoniae banus“-nak hatásköre csak egyedül Szlavóniára s nem egyszersmint Horvát-ésDalmátországra is terjedt ki; mely utóbbi két tartomány bánjai szintén használták a totius epithctont címeikben, „banus totius Dalmatiae et Croatiae[11] írván magukat.

B.

A horvát-, dalinál- s tótországi bánok hatásköre e korszakban.

(1301—1525.)

A bánok hatásköre e korszakban már szükebb korlátok közé szorittatott s nagy részben törvények által is szabályozva lön. Maga azon körülmény, hogy a három tartomány egyesített báni méltósága ketté választatott, sokban gyöngíté a bánok hatalmát, kik ezenkívül néha e korszakban ketten vagy többen is voltak egyszerre egymás mellett. Mindazonáltal így is a legfényesebb méltóságok közé tartozott e tartományok báni méltósága, s a hatalom és hatáskör körv.onalozottabb alakjában is még mindig elég széles és kiterjedt volt; teendői most is oly fontosak s talán még

fontosabbak is valának a körülményeknél fogva a jelen, mint a múlt korszakban.

E korszakban is a király nevezte ki tetszése szerint a bánokat, azonban a most már irányadó törvény alakjába öntött régibb szokás értelmében mindig magyar származású és érdemes honfiak közöl kellett azokat kiszemelnie. E tekintetben világosan szólnak az *1439: 26; 1490: 12* és *1492: 8* törvénycikkek. Azonban dacára a törvények határozott rendeletének, többször példáira akadunk annak, hogy nem épen mindig tartattak meg azok, néha — habár nagy ritkán is — nem magyar származású bár érdemteljcs honfiaknak[1)] adatván különösen a horvát-dalmátországi báni méltóság. Annak, hogy a tartományi rendek kívánságai is meghallgattattak volna a bán kinevezésénél, hogy tehát ebbe a tartományi rendek is befolytak volna, mint a nádorválasztásba a magyarországiak: semmi legkisebb nyomát sem találhatni.

A kinevezett bánok e korszakban, a törvények rendeleté következtében (1486: 73; 1492: 33), a király vagy megbízottjának kezébe esküt köteleztettek letenni „de servanda fidelitate et administranda justitia.“

Hogy beigtatásuk e korszakban valamint az előbbiben is ünnepélyesen-e és hogyan történt? — erről feljegyezve sehol sem találunk valamit; kivévén, hogy a tartományi rendeknek ez leiratban tudtál adatott, melyben ezek a bán iránti hódolatra és engedelmességre felszólíttatnak[2]).

[1)] Mint a Karlovits és Frangepán családok tagjai.

[2]) Így például 1383-ban (Nagy Lajos halála után) Bebek Imre helyébe Laczkovics István neveztetvén ki horvát-dalmát bánnak, ez a tengeri városok és szigeteknek következőkép adatott tudtokra: „Elisabeth stb. Fidelibus suis Rectoribus. cons, commu nibus et universis civ. de Jadra, de Sibenico de Tragur, de Spalato, de Ragusa, de Arbe et de Nona salutem et gratiani. Cum nos regnorum nostrorum Banatuni Dalmatiae et Croatiae, magni-

A bánok mind Horvát-Dalmátországban, mind Szlavóniában a király személyét képviselték, s mint a király helyettesei tekintettek most is ép úgy, mint az előbbi korszakban. Kitűnik ez számos e korbeli oklevelekből, melyek közöl egy-kettőt fölemlíteni elég lesz.

így például Robert Károly a hanyatlani kezdő báni méltóság és tekintély emelése érdekében 1325. kibocsátott oklevelében mondja a többek közt: „volentes ut ex magnificentia ipsius Banatus Excllentia Regia decoretur et quiescat sicut in diebus antiquis“ stb.[1]); Csuzy János horvát-dalmát bánról egykorú adatokban olvassuk az 1357-ik évről: Qui quidem D- Joannes Banns gerens vices praefati Domini Regis in partibus Dalmatic ct Croatiae, habeas plenum, speciale et generale mandatum a praedicto rege“ stb.[2]); Szécsi Miklós horvát-dalmát bán 1362-ben kiadott oklevelében mondja, hogy a tragurbeliek neki „tamquam vicario regali in dicto regno per auctoritatem I). N. Rege constitute et personam Regiae Majestatis in his partibus repraefico viro Einerico dictorum reg. n. Bano salva dilectionc auferentes et ipsum alterius honoris gradu sublimantes, magnifico viro Stephano pridem Woyvodae Transylvano contulimus pro honore conservand. fidelitati vestrae sül) nostro Reginali edicto firmiter praecipiendo mandamus per praesentes, quatenus eidetfi D. >8 te phano Woyvodae veluti Bano diet. reg. n. in nostra persona in omibus obedientes et reverentiam debitam sibi exhibentes ct ser vitia quae ipse verbo nostro per vos exhibenda duxerit, exercero debeatis iuxta solitam eonstantiam vestrae fidelifatis stb. (Fej. C. D. T. X., 1, 94. Ip.) —Az egykorú Madinsnál 1326-ról olvassuk: „Dominus Michaz Banus pro parte regis Ungariae intravit Chroatiam. Quem banum omnes de Chroatia recepcrunt pro Domino et Bano et venerunt ad ipsam cum donis et xeniis.“ Sehwandtnernél T. III. 653. Ip.

[1]) Fejér: Croatiae ac Slavoniae cum Regno Hungáriáé Ne xus et Relationes, Budáé 1838, 20 Ip.

[2]) Sclnvandtnernél id. m.Tom. 111,374, 375. Ip.

sentanti“ könyörögtek stb.[1]); Tallóczy Matkó egész Szlavónia bánja 1438-ban kiadott oklevelében magáról így nyilatkozik: „Nobiles nobis tamquam personam serenissimi principis Domini Nostri, Dei gratia Romanorum Regis semper Augusti ac Hungáriáé, Bohemiac, Dalmatiae, Croatiae etc. Regis Domini nostri naturális rcpraesentantibus suplicarunt. stb.[8])

Mint a király személyét képviselők c tartományokban a legfőbb méltóságviselők valának, s az ország bárói sorában is tekintélyes és elsőrendű helyet foglaltak el; azonban e korszakban már nem a nádor után következtek, hanem ez.egész korszakban, az oklevelek világos tanúsága szerint, a nádor, országbíró és az erdélyi vajda után említtetnek, tehát csak a tárnokot előzték meg, jóllehet Verbőczy hármas könyvében (I. R. 94. c.) az országbíró után mindjárt a horvát-dalmát és szlavóniai bánt említi is; ami talán csakis az Ulászló idejebeli szokást tükrözheti vissza, ámbár alatta is, Corvin János kivételével, hatalmasabb és tekintélyesebb volt az erdélyi vajda, mint a horvát-dalmát, szlavóniai bán. Mint ily tekintélyes állású országbárók különösen a régibb időkből fenmaradt törvény és gyakorlat által szentesített s újólag (1498: 70) megerősített azon előjoggal bírtak, hogy két országos méltóságot viselhettek.

Hatáskörük e korszakban is a törvénykezés, közigazgatás és hadügyekre terjedt ki, melyek tekintetében e tartományokban a legfőbb orgánumát ők képezték; csakhogy e korszakban már sokkal szükebb határok közt mozogtak a megszorítások mellett is eléggé terjedelmes hármas mezőn, mint az előbbi korszakban, midőn tekintélyök nagyobb, hatalmok tekintélyesb s állásuk is sokkal magasabb volt.

[1]) Fejér Cod. Dip. IX, 2, 337. Ip.

[2]) Fejér Croat, ac Slavon. c. R. H. Nexus et Relationes 86. Ip.

1. E korszakban is a bán s illetőleg a bánok voltak a kapcsolt részek törvényes és rendes nagy bírái, s bírói hatáskörük e tartományok összes lakóira, de csakis ezek re, kiterjedt; ezen hatáskörük törvények által is el lön ismerve s oly erős meggyőződéssé gyökerezve, hogy Verböczy hármas könyvében etekintetben így nyilatkozik: Gertiim est, quod Regnorum, Dalmatian, Croatian et Slavonian Banns non habét jurisdictionem judicandi in comitatibus Regno Hungáriáé incorporatis, sed tantum officiolatui suo subjectis. Et econverso nee *caeteri indices ordinarii curiae Regis se in jurisdictionem aliorum judicum ingerere pel immitterepossunt.* Alitor enim nulla cssct distinctio Regnorum pariter et judiciorum, quae seorsim et diverse tempore diversoque modo semper celebrari consveverunt.')

Bírói hatáskörük alá tartozott, éspedig e korszakban minden kivétel nélkül, (az 1486: 21. t. c. értelmében az örö kös főispánok voltak egyedül kivéve) az összes tartományi lakosság, — minden nemű exemtiok e korszakban megszüntettetvén. E tekintetben több kir. Vendeletek és törvények intézkednek.

A 111. Endre halála után beállott zavarok alkalmával ugyanis, midőn több pártkirály s mindeniknek külön bánja s ezek közöl tekintélye egynek sem volt, e tartományok főurai az exemtiokra is támaszkodva a bán hatósága alól magokat kivonták, sőt alattvalóikat illetőleg a bánok hatáskörébe léptek át, s e féktelenséget annyira megszokták, hogy midőn Robert Károly idejében a rend és béke ismét visszaállíttatott, többen az említett főnrak közöl, exemtioik alapján is, a bán hatóságáról mit sem akartak tudni, sőt még peresügyeiket is a báni törvényszék raellöztével egyenesen a nádor vagy országbíró elé vitték — a bán jogainak sérelmére. Ezen visszaélés megszüntetésére s egyúttal

[1]) Pars II. Tit. 65. 2. és 3.

a bán tekintélyének helyreállítása érdekében Robert Károly 1325-ben mindennemű exemtiókat megszüntetvén, a tartományi lakosságot összesen és egyenkint a bán hatásköre alá rendelte, megtiltván ilynemű ügyekbe avatkozva a bán hatáskörébe lépni át. „Statuimus, quod tiniversi et singuli nobiles quam alii cuiuscunquc praeeminentiae conditionis aut status existent ultra fluvium Drava in tota terra Banatus constituti, iudicio et iurisdictioni Báni pro tempore constituti subjaceant, et nullus possit aliquem de terra Banatus coram Palatino vele Judice Curiae Regiae aut coram quovis alio judice in judicio aut extra judicium convenire, nisi coram Bano pro tempore constitute vel ejus vicejudicibus, per quos volumus jure et authoritate regia ac suis ordinaria potestate quibuslibet injuriam passis vel concernantibus justitiae copiam ministrare. Ad haec statuimus, ut nulli omnino judicum liceat suam iurisdictionem et judicium in causas ortas in terra Banatus intromittere; nec causa huiusmodi ad praesentiam alicuius judicis per Comites vel aliquod speciale mandatum deferatur. Universis itaque judicibus regni nostri, Palatino, Judici Curiae nostrae, Comitibus aut aliis quibuslibet pro tempore constitutis regio edicto praecipimus firmiter per praesentes mondantes, quatenus universes et singulos homines de terra Banatus nec suo judicio adstare compellant, nec etiam in causas inter eosdem ortas suum judicium et jurisdictionem aliqualiter intromittere praesumant.“[1]) S hogy ezen rendelete által Károlynak nem csupán a tulajdonképi Szlavónia, hanem mind a három tartomány lakosai értetnek, kitetszik azon körülményből, hogy Michk bán, kinek kérelme és előterjesztése folytán lön ezen kir. rendelet kibocsátva, ekkor mind a három tartomány bánja volt, valamint magának e rendeletnek bevezető szavaiból is: „Quia honor *Banatu“*

[1]) Fejér Croat, ac Slav. Nex. et Rel. 19-21 Ip.

totius Slavoniae, prout ex litteris Magnified viri Michk, Bani eiusdeni regni Slavoniae, dilecti et fidelis nostri perceptions, per exemtiones, quas per nos aut praedecessores nostros ad importunitatem petentium fere omnibus Nobilibus de Slavoniae scimus esse concessas, in iudiciis, iurisdictionibus et iuribus suis valde esset omnino diminutus.“

Nagy Lajos előde ezen intézkedését 1359. szintén megerősítvén, rendelé,hogy „Szlavónia lakosai semmi Dráván túli bíróság előtt törvényt állani ne kötelezteszenek, hanem csak a bán vagy helyettese előtt; ezek Ítéletével azonban meg nem elégedvén, a királyi kúriához feljebb folyamodhassanak?[4] [1)]

E korszakban tehát épen a fentebbi rendeletek alapján is már rendszeresb alakban tűnik fel a báni törvényszék, mely e tartományok forum appellatioruma, felfolyamodásu törvényszéke volt; s mely épen úgy mint a magyarországi rendes bírák által tartott nyolcados törvényszék egy évben négyszer ülésezett, s a bán vagy ennek akadályozása esetében az albánok elnöklete alatt több segédbirák mint ülnökökből (assessores) s az itélömester mint előadóból állott, s a hozzá felfolyamodásban intézett polgári és büntető ügyekben ítéletet mondott; voltak azonban oly ügyek is, melyek már első folyamodásban is e törvényszék elé tartoztak s ezek e korszakban is ugyanazok valónak, mint az előbbiben, a hűtlenség! eset kivételével, mely egyedül vétetett ki a báni törvényszék bíráskodása alól. Az 1486: 50 t. c. értelmében Zagoria megyének megyei törvényszéke eltöröltetvén, lakosai minden peres ügyeikre a báni törvényszék alá rendeltettek, — tehát első folyamodá-

[1)] Anno 1359 eonstituit Ludovicus elargito privilegio: Ineolas regni Slavoniae corain nullo iudice trans fluvium Dráváé juri stare teneri, veruni in praesentia Bani aut eius vices gerentis respondere sint obligati. Honim verő iudicio non conteuti ad Curiam Regiani valeant nppellare? Kerehelich Not. prael. 211 Ip.

silag is, mert különben úgy is az alá tartoztak, a fentebbi törvénycikk rendelete nélkül is.

És itt azon fontos kérdés adja elő magát, hogy vájjon Horvátországban, melynek e korszakban külön bánjai voltak, mely Szlavóniától sok tekintetben el volt választva, mely nem mint Szlavónia magyarországi törvények és szokás, hanem saját szokásai és törvényeivel élt, feudális jellegű megyei szervezete is a magyar s illetőleg szlavóniai megyeszervezettöl különbözött: *létezett-e külön báni törvényszék?*

Es azt felelem: igen, létezett.

Soká fáradoztam, megvallom, míg ezen állításom mellett positiv bizonyítékot szerezhettem, jóllehet önmagam e nélkül is meg voltam győződve róla, habár eddigelé még sehol sem olvastam azt.

E bizonyíték egy Mátyás király idejéből, 1467. jul. 13-ról kelt oklevél, melyben a knini káptalan jelenti Mátyás királynak, hogy Palóczy László országbírónak ítéletét és igtató parancsát, — melyben a mekinani Jakovics Péter és György valamint mekinani Dobsica István egy, másrészről pedig babinováczi Fritzkovics Jakab és több testvére között bizonyos részbirtok és ut iránt a korbáviai megyeszék előtt kezdett, és elitéit, innen a megyetörvényszék illetékessége ellen tett kifogás következtében a knini megyeszékhez s ezáltal fellebbezés utján a horvátországi Kninben székelő báni törvényszékhez átküldött, itt elitéit s innen a magyar kir. kúria elé feljebbezett perben az említett báni törvényszék által hozott ítélet helybenhagyatik és a végrehajtás a jelentésttevö káptalanra bizatik — teljesítette.[1]) Ezen oklevélből világosan kitűnik, hogy külön báni tábla létezett Horvátország számára, melynek székhelye Kninben;(Tinnin) volt. Ugyanis „Ladislaus Marcus

[1]) Hunyadiak kora (Oklevéltár) 11. köt. 269 Ip.

de Theryen Regnor. Dalmat. et Croatiac Vicebanus“ az ítéletével meg nem elégedő feleknek az országbíróhoz intézett felfolyamodása alkalmával mondja: „vestra noverit Sercnitas (az országbíró értetik) *quod nobis Tyninii una cum nonullis Hegni Croatiae Nobilibus et aliis assessoribus videlicet nostris nobiscum pro tríbuncdi iudiciariae consedentibus causasque cunctorum iustitiam postulantium a nobis moderativo iuditio pertractantibus,* accedentes“, sat. előadja az egész ügyet, amint az a korbaviai és majd utóbb a knini megyetörvényszék előtt folyt, valamint ennek ítéletét is, mit ő tekintetbevevé, ítélt. „Quibus sententiis praemissis coram nobis *in Sede ludiciaria* tamquam persona praefati Dni Báni productis visis perlectis et examinatis, factoque superinde maturo colloquio et diligenti consilio ac tractatu cum nobilibus assessoribus videlicet nostris iudicantibus: decreveramus“ sat.

Az okl evél ezen szavai nem hagynak kétséget aziránt, hogy Horvátország számára Kninben külön, a szlavóniai zágrábi báni széktől különböző törvényszék létezett, mely szintúgy volt szerezve mint a zágrábi és szintén a bán, a horvátországi bán elnöklete alatt több ülnökökből állott s oly időben is fennállott, mikor — mint épen az oklevél keltének évében — mind a három tartománynak, csak egy bánja volt; ilyenkor természetesen a horvát-, dalmátországi albán, mint különben is a bánnak akadályoztatása esetében teendőiben helyettese, vitte az elnökséget e törvényszéknél. Világosan bizonyítja továbbá a két báni törvényszék létezését Vingárti Geréb Mátyás horvát-, dalmát- s tótországi bánnak 1486. júliusban a csaszmai káptalanhoz intézett parancslevele, melyben meghagyja, hogy a megnevezett megyei esküdtekkel vizsgálatot tartván, grf. Blagai János özvegyét, Dorottyát, ennek testvérét Frangepán István grófot később György topliczai apátot, Wokojovits Pétert és Buzini Mikulicsics Györgyöt tetteik

okadatolására *a bán elébe, u zágrábi székre* a Jakab napi törvényszékre megidézzék; vagy mint eredetileg mondatik „in *praesentiam nostram evocet in Sedem Zagrabiensem"*[1] ha csak egy báni törvényszék lett volna, igen világos, hogy nem kellett volna az „in praesentiam nostram " után még e körülírást is „in sedem Zágrábiensem" hozzáadni.

Kitetszik ez továbbá azon szerződés-levélből is, melyet az ország rendei Corvin Jánossal 1490. jun. 17. kötöttek, melynek értelmében az ország rendei neki megígérték, hogy „azon esetre, ha a Gondviselés vagy az ország rendéinek többsége úgy akarván, más választtatuék királyul - öt Bosznia királyává s Szlavónia hercegévé teszik; ezen felül még a horvát, dalmát báni méltósággal is felruházzák. Ezen nevezetes oklevél ide vonatkozó része a következő: „Praeterea etiam Banatus Regnorum Dalmatiae et Croatiae cum omnibus solitis, justisque proventibus *et jurisdictionibus* similiter vita comite eidera detur et concedatur. Ita videlicet, ut Ducatum praedictum et ipsum etiam Regnum Slavoniae infra vitám jure perpetuo tamquam dominus haereditarius, Banatum verő praefatorum Regnorum Dalmatiae et Croatiae similiter infra vitám, id tamen tamquam Banus et officalis pro officiolatu teneat et possideat; *in eisdem autem Regnis juxta consvetudinem hactenus observatam et líbertates eorumdem octavas celebrare, juraque reddere et judicia facéré, omnibusque solitis et consvetis iurisdictionibus uti,frui et gaudere possit et valeat*[u] *sat.*[2]

Egész bizonyossággal lehet tehát a felhozottak alapján állítani, hogy e tartományokban, valamint két bán, úgy két báni törvényszék is létezett; t. i. a zágrábi Szlavónia, s a knini Horvátország számára; míg az előbbi korszak-

[1]) Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. k. 319 Ip.

[2]) Kovachich M. Supplemcntum ad Vestigia Comitiorum Poson. 1798. T. I. 270-282. Ip.

ban ennek nyomára főleg azért nem akadunk, mivel legtöbbnyire egy bánja volt mind a három tartománynak, a leginkább azért, mivel akkor még a törvényszékek oly rendezett alakban nem jönnek elő, mint már e korszakban. S valamint akkor még a királyi, úgy a báni törvényszék sem volt annyira helyhez kötött, mint már e korszakban, midőn az egyes bírák hatásköre valamint az ítélő székek illetékessége is meghatároztatván, az eljárás sokkal rendezettebb, sőt az előbbi korszakkal szemben már rendezett alakban tűnik elő.

A báni törvényszékek ítéletét az azzal meg nem elégedő feleknek több törvény és királyi rendelet értelmében joguk volt a kir. kúriához feljeb vinni, mint az idéztem 1467-i oklevél példája is mutatja; mely tekintetben azon oklevél hű tükréül szolgál az akkori törvénykezési eljárásnak. Láthatni abból, hogy mily hosszadalmas ut és többrendbeli fórumon ment keresztül valamely ügy végleges elintéztetéseig, s hogy a perhuzás-halasztás akkor is oly divatos volt, mint napjainkban, oly ügyek is feljebbeztetvén, melyekről az alperes bizonyosan tudta, hogy a legfelsőbb fórumon is az első bíróság ítélete fog helyben hagyatni. Az igazságos Mátyás király ez eljárás által okozott károkat a felekre nézve belátván, az 1486: 53 t. c. által elrendelte, hogy az ily konok fellebbezők — ha a felsőbb bíróság is az alsóbbak ítéletét fogja helyben hagyni — kettős birsaggal büntettessenek. Quia nonnulli — mondja az id. t. c. — causas suas, etiam exiqui momenti, de sede Banorum-------- in Curiam Regiam provocare consveverunt, ut scilicet partem adversam longioribus, gravioribus litibus, laboribus, expensis, iniuriis et damnis afficere et vei sic gravare possint: pro quiete itaque et relevamine Regnicolarum et potissimum oppressorum et pauperum —— statútum et sancitum est: quod si quispiam de caetero causam aliquam de praesentia cuiuscunque judicis in Curiam

Regiae Majestatis provocavcrit, ibique judicium prius factum approbatum fuerit: in duplo birsagio, inquo convictus propter appellationem intelligitur, convinci debeat eo facto et immediate per judicem suum ordinarium irremisibiliter extorqueatur. “ Az 1500: 6. t. c. pedig rendbeli, hogy a Horvát- s Tótországból a kir. kúriához feljebbezés végett beérkezett ügyek minden tekintet nélkül az igtatási sorrendre azonnal tárgyaltassanak, vagy mint a t. e. szövege mondja: „Causae Nibilium Regn. Dal. Croat, et Slavonian in Curiam Regiam per viam appcllationis transmissae sic determinentur: ut qualibet die octavarum vei brevium judiciorum extra omnem seriem et ordinem regesti una causa alternatíva discutiatur.“ Különben már ez országgyűlési végzést megelőzőleg Ulászló 1499-ben az esztergami érsekhez, mint kancellárhoz, a királyi személyünkhöz, a nádor- és országbíróhoz intézett leiratában ugyanezt hagyja meg, régi szokásként említvén fel a Horvát- s Tótországból felküldött ügyeknek extra seriem judicii et formám regesti“ való elintézését. ') Különben ezen legfelsőbb feljebbezési fórumon, a kir. kúrián, az 1486: 68 t. c. értelmében, melyet az 1492: 42 t. c. szóról szóra ismétel, a bán valamint itélömestere s a törvénykezésiekben helyettesei, tehát albánjai is megjelenhettek, a hol is tiszteséges helylyel bírtak.

Ugyancsak az 1486. országgyűlés 37. t. c. rendeli, hogy a bánok, a király kegyúri jogához tartozó egyházak ügyeibe, még a tizedet sem véve ki, ne elegyedjenek, miből kitetszik egyszersmint, hogy a peres tized ügye különben a bánok hatásköréhez tartozott most is, mint az előbbi korszakban. [s])

[1]) Fejér Croat, ac Slavon. Nexus et Kel. 104-105. Ip.

[2]) Fejér Cod. Dip. VIII. 3, 301. Ip. U. o. Tora. IX, 1, 756. Ip. Farlatus Illyricnm Sacrum V. 429. Ip.

Törvényeink s különösen az 1518: 6 és 1519: 22 értelmében a bánok ítéleteik végrehajtására kötelezettek, hivatalvesztés büntetése (1518: 5.) alatt, épen úgy mint a magyarországi nagybirák, rendesen és természetesen megbízottaik által eszközöltetvén e végrehajtást, kik őket a megtörtént végrehajtásról értesíteni tartoztak, amint számos ily relatiók példáira is akadunk. —· Továbbá mint e tartományok nagybirái birói parancsokat bocsátottak ki idézések, vizsgálatok vagy épen az említett végrehajtás tárgyában sat., mindezekben valamint ítéleteik kibocsátásánál saját hiteles pecséteikkel élvén. A báni pecsét őrzője a tartományi rendek által — a Nagy Lajos és Zsigmondtól nyert, valamint Gara Miklós és Tallóczy Matko bánok által is elismert és Mátyás király által 1465-ben újra megerősített jogaiknál fogva — szabadon választott *báni itélömester* volt; ki a bánnak a birói parancsok, az Ítéletek kiadása és kihirdetése, idézések és egyéb hasonesetekben segélyére volt, s mint ilyen nem a bán helyettese -— mert ez az albánok valának, kiket a bán szabadon és tetszése szerint választhatott — hanem a törvénykezési ügyekben segéde volt, ki egyszersmint, mint kiválóan törvénytudó egyén, a báni törvényszék előadója és főjegyzője volt. Jónak látom itt megjegyezni, hogy ily itélőmester csak az egészen magyar szokás és törvényekkel élő Szlavóniában volt; míg Horvátországban a horvátországi bán mellett ily báni itélömester nyomára nem akadunk.

Az említett birói parancsok, ítéletek és idézések, midőn két egymásmelletti bán volt, mind a két bán nevében adattak ki; mint ez több oklevelekből s ezek közt például *„Magyar Balázs s Lithvay Horváth Demjén egyebek közt Tótország bánjainak*[11] (1471. Sept. 12-én) a zágrábi káptalanhoz intézetts vizsgálatot elrendelőparancslevelökből kitetszik.[1)]

[1)] Gr. Teleki Hunyadiak kora (oklevéltár) 11köt. *451*—453. Ip.

Ami az *albánokat* illeti, bizonyos, hogy mindenik bánnak, a horvát-dalmátországinak épen úgy, mint a szlavóniainak, külön albánjai voltak; sőt azon esetben is, midőn e korszakban kivételesen egy bánja volt mind a három tartománynak, ez Horvát-Dalmátország számára külön albánokat rendelt, kik Kninben székeltek, hol a horvátországi báni törvényszék is volt; mint ózta többször idézett 1467-ki oklevél bizonyítja.

2. Közigazgatás tekintetében e korszakban is szintén a bánok képezték valamint Szlavóniában úgy Horvát-Dalmátországban is a fegfőbb orgánumot; mindenik a maga tartományában a béke és rend fentartására, a zavargások és erőszakoskodások meggátlására felügyelvén.

Különösen pedig jogukban állott belátások szerint vagy a szükség követelményül ez képest gyűléseket egybehívni, azokon elnökölni, azokat vezetni.

Ami együlések természetét illeti, kétséget nem szenved, hogy míg Szlavóniában csak tartományi gyűlés,[1]) addig Horvátországban országgyűlés jellegével bírtak, igen természetes azonban, hogy ez utóbbiban sem hozathatván az ország szokásai és sarkalatos törvényeivel ellenkező rendeletek. Ezen országgyűlést is a bán vezette, de nem saját tetszése szerint hívhatta egybe, mint ezt Miklós bának az 1353. horvátországi országgyűlésről szóló oklevele eléggé bizonyítja.[2])

Ellenben a szlavóniai tartománygyülést a bán, mint már említém is, nemcsak vezette, hanem saját tetszése szerint egybehívhatta is. Gyakran azonban maguk a királyok is meghagyták a bánoknak, hogy ily tartományi gyűléseket egybehívjanak. így például Mátyás király 1477-ben meghagyta Laki Thuz János és Egervári László bánoknak.

[1]) Az előbbi korszak proclamata congregatiója.

[2]) Fejér Cod. Dip. IX. 2, 264. lp.

hogy egy közgyűlést hívjanak össze[1]) a honvédelemről tanácskozandók. Ulászló 1505. Bajnai Bot András és Balassa Ferenc bánoknak meghagyta „ut inprimis et ante ommia generalem congregationem Nobilibus Regni Slavoniae indicerent.“[2])

Felügyeltek továbbá az igazgatásuk alatt levő városok közötti egyetlenségek és súrlódások eltávolítására[3]); ezekben az igazság szolgáltatás rendes menetére; ők orvosolták az egyes városok és községek panaszait[4]); ezeknek valamint testületek és egyesek birtokterületeit körülírták s kétség esetében meghatározták.[0]) A kiváltságlevelek és szabadalmak érvénye vagy érvénytelensége felett határoztak; azokat megkeresés folytán átírták, megerősítették;[6]) vagy a király nevében és beleegyezésével új szabadalmakat adtak egyesek vagy községek részére.[7])

Közigazgatási teendőik közé tartozott e korszakban is az adók behajtása s az ekörüli eljárásra való felügyelet; mely tekintetben elég világosan szól a többek közt a következő két adat is. 1344-ben Miklós szlavóniai bán bizonyos a zágrábi egyházhoz tartozó s ennél fogva a közadótól ment községben rendelvén el az adóbehajtást jogtalanul, miután tévedéséről értesült, azt ott beszüntette. Az e tárgyról kiadott oklevelében olvassuk: „Quum nos ex gratia exclentissimi Principis, D. Ludovici Dei gratia Reg. H. dignitatem Banatus Slavoniae fuissemus adepti, — tarn subito nequiveramus omnia nobis incunbentia pensare ad plenum; contigit, quod inductione quorumdam, quae

[1]) Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. köt. 35—37. Ip.
[2]) Fejér Croat, ac Slav. Nexus et Rel. 111. Ip.
[3]) Fejér Cod. Dip. X, 1, 556. Ip.
[4]) U. o. IX. 3, 337-338. Ip.
[5]) U. o. IX. 2, az 1354. évre.
[6]) U. o. IX, 6, 56. Ip.
[7]) U. o. IX. 2, 697. Ip.

nobis tunc justa videbantur, *tributum exigendi et locum tributi ordinavimus,et ordinari fecimus in villa vicus Latinorum vocata1*) stb. mivel pedig ezáltal, mint értesült, a zágrábi egyház jogait sérté meg, az adóbeszedést ott megszünteti.

Hogy pedig nemcsak a szlavóniai, hanem a horvát-dalmátországi bánnak is szintén közigazgatási teendői közé tartozott az adó-ügy, kitetszik Zsigmond királynak 1412-ben „Magnifico viro Petermanno de Medve Dal. et Croat. Bano vei Vicebano ejusdem, necnon tributariis eorumdem“ intézett leiratából, melyben előadja, hogy értesülvén, miszerint az adószedésben Tragur városát illetőleg nem tartatik meg a régi szokás, meghagyja, hogy ezután „ibi in eodem loco, ubi ab antique exigi fűit consvetum“ szedjék[2].)

Közigazgatási teendője közé tartozhatott még végre, azon ideig, a meddig t. i. még e korszakban e tartományok számára külön pénz veretett volna a királyok által, az erre való felügyelés joga is.

Még Lajos király idejében 1344-ről Miklós egész Szlavónia bánjának egyik okiratában olvassuk: Cameram nostram per totam Slavonian! cum omni plenitudine juris et lueri ejusdem ad honorem Banatus spectantibus — — pro tercentis marcis *denariorum novarum monetae nostrae* anno in praesenti cum quinque pensis computatis nobis persolvendis eidem Jacobo duximus collocandum[iíi3].)

Nagyon természetesen a pénzveretés körüli teendőjéből Kerchelichként nem a pénzverethetési, hanem csak a királyok által engedélyezett pénzverésrei felügyelet jogát származtathatni; mi azonban legfeljebb csak Zsigmond király idejéig tarthatott, az ö korától fogva már nem veret-

[1]) Fejér Cod. Dip. IX, 1, 254—255. Ip.
[2]) Fejér Cod. Dip. X, 5, 256. Ip.
[3]) Fejér Cod. Dip. IX, 1, 255. Ip.

tetvén külön pénz e tartományok számára, sőt talán már Nagy Lajos alatt szűnt meg a külön pénznem e tartományokban.

A báni adományozásnak e korszakban sincs semmi nyoma, világos jeléül annak, hogy azzal a bánok nem bírtak. Azértis tévesnek találom Kerchelich, Engel, Fejér s mindazok indokolatlan állításait, kik a bán adományozási jogát egyszerűen állítják, de bebizonyítani egyetlen adattal sem bírják. Sem okleveleink, sem törvényeinkben erről említés nem tétetik, míg ellenben a nádori adományozási jogról világos törvény szól. — Abból, ha egy bán rendkívüli körülmények közt, a királytól nyert teljhatalmából s a király nevében tesz adományozást, mint Csuzy János horvát-dalm. bán „habens plenum, speciale et generale mandatum a Rege“ ki Nagy Lajos nevében többeknek a magyar szent korona iránt tanúsított hűségök megjutalmazása tekintetéből háború idején adományokat tett, melyeket maga Lajos is, mint az ö nevében tetteket, utóbb jóváhagyott és megerősített, — az adományzási jogra következtetni nem lehet[1].) A koronára szállott javakbóli adományozási joggal bizonyos határig a királyon kívül e tartományokban csakis a hercegek bírtak, — a bánok nem.

így, midőn Corvin János Szlavónia hercegévé s egyszersmint horvát-dalmátországi bánná tétetett, ily adományozási joggal csakis a hercegi címen bírt Szlavóniára nézve (50 jobbágy telekig) ruháztatott fel, és nem Horvátországra is, melynek csak bánja volt[2].)

3. A hadügy s illetőleg honvédelem tekintetében jogaik és kötelességeik e korszakban is ugyanazok valának, mik az előbbiben, csak hogy a honvédelmi rendszernek e korszakban történt átalakulása tekintetbevételével.

[1]) Fejér Cod. Dipl. IX, 2, 649. Ip.

[2]) V. ö. az orsz. rendeknek Corvin Jánossal 1490. jun. 17. kötött szerződés levelével id. li.

Ugyanis a banderialis szerkezet behozatala folytán a bánoknak külön úgynevezett tiszti zászlóaljat[1]) kellett kiállítani; még pedig amint az ország haderejének Zsigmond alatti szabályzatából láthatni'[2]), mind a szlavóniai, mind a a horvátországi bán külön zászlóaljat — 500—500 lovast egyenkint — tartoztak kiállítani.

A tartomány összes haderejének háború esetén ök voltak főparancsnokai és vezérei; ök védték c tartományokat ellenséges beütések és megtámadások ellen, melyek e korszakban a törökök beütései folytán oly gyakoriak voltak.

Mátyás király e tartományok rendéihez intézett 1477-ki leiratában megengedő, hogy ezek a bánok mellé egy országos főkapitányt választhassanak hazájuknak a törökök ellen minél sikeresb megvédése tekintetéből[3]).

Az egykorú Ranzan Péter tanúsága szerint, ki Ferdinand aragoniai király követe volt Mátyás király udvarában, midőn az ország összes serege a király vezénylete alatt harcra szállt, a sereg jobb szárnyának vezénylete a bánt illeté. Azonban nem tudni, hogy melyik bánt a kettő közöl értette Ranzan[4]); a szlavoniait-e, vagy a horvátországit? vagy talán ily eset épen az ő itt tartózkodása alatt (1478—1492) tehát akkor történt, midőn csak egy bánja volt mind a két tartománynak? Ez utóbbi előttem legvalószínűbbnek látszik. Annyi azonban bizonyos, hogy midőn közös ellenség ellen az ország összes hadköteles fiának síkra kellett szállani, e tartományokban a hadkötelezette-

[1]) V. ö. Bartal György: Comment, ad hist, status jurisquep. H. III, 139. Ip. ésPauler értekezését a bandériumról: a M. Encyclopaedia V. II. Rész.

[2]) Kovachich Vestigra comitiorum az 1433. évre.

[3]) Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. köt. 35—37. Ip.

[4]) Petri Ranzani Siculi, Episcopi Lueerini Epitomae Her. Hung, per indices deseripta — Schwandtnernél.

ket ők gyűjtötték zászlóik alá s vezették a közös seregbe, így például a mohácsi ütközethez Batthyányi Ferenc bán három ezer harcost vezetett Szlavóniából; Karlovics is készülőben volt a horvátországi rendekkel, — de a csatából már elkésett. — Egyébiránt bármikor is jogában állott a bánoknak a hadkötelezetteknek a szükséghez képest egybehívása; mi hogy bármely pillanatban is könnyen eszközölhető legyen, Mátyás király Laki Thuz János és Egervári László bánoknak 1477-ben meghagyta, hogy e tartományokban „a hadkötelezett főrendeket, nemeseket és birtokosokat és ezek hadköteles népeit gondosan összeírják'.)

Mivel a bánoknak magoknak is zászlóaljat kellett tartaniok, s mivel mint a végvárak és erősségek felügyelőinek, s általában e tartományok legfőbb hadi kormányzóinak e tisztségökkel összekötött terhes költségeik voltak, ezek fedezésére évenkint tetemes összeget húztak rendkivülileg is[2]), rendesen azonban fizetéseiken felül ketten 10,000 forintot készpénzben és ezeret sóban a közkincstárból Zsigmond s különösen Mátyás idejétől kezdve; amint ezt azon költségvetési táblázatból láthatni, melyet, mint Mátyás alatt is gyakorlatban levőt, Ulászló az 1504-ki rákosi országgyűlés elé elfogadás végett terjesztett.

1522-dik évben II. Lajos királyt szerencsétlen körülményei kényszeritették, hogy sógorától, Ferdinand osztrák főhercegtől a törökök ellen segítséget fogadjon el; mely célból a Krajna- és Steierországhoz közel fekvő végvárak Horvátországban, mint Zeng, Knin, Szkradin, Klissa Lika, Osztrovica, osztrák őrséggel láttattak el, s Katzianer János laibachi főkapitány hatósága alá helyeztetvén, tényleg a bánnak, kinek jogához s illetőleg kötelességéhez tartozott a végvárakra való felügyelet, főparancsnoki hatósága alól kivétettek. Es ezen magában véve talán nem oly nagy

[1]) Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. köt. 35—37. lp.

[2]) Kovaehich G. M. Supplem. ad Vestigia Comitior. T. II.

horderejűnek látszó körülményben, a török foglalásoknak mind inkább, inkább terjedésével kapcsolatban, rejlik első csirája annak, mi mindjárt e korszak végével bekövetkezett; hogy t. i. Horvátország a bán hatósága alól végkép kicsúszott, mint ezt alább majd látni fogjuk.

A bánok jövedelmeit, az említett segélypénzen kívül, melyet a honvédelmi kötelezettségeikkel járó kiadások fedezésére a közkincstárból húztak, nagyára e korszakban is ugyanazon alkatrészek képezék, melyeket az előbbiben fölemlítettünk; s vagy készpénz vagy természetben szolgáltatandó járandóságokból állottak. Ez utóbbiakat — például a sójövedelmet — gyakran készpénz fizetéséért bérbe is adták; mint ezt a fentebb idéztem Miklós bán példája (1344-ről) is mutatja.[1])

Hogy a bánok jövedelmét — és pedig mind a szlavóniai, mind a horvát-dalmát bánét — nem a közkincstárból húzott fizetés képezte, hanem az előbbi korszakban felhozott s most már készpénzben szolgáltatott mardurinák, a szabad városok és községektől fizetett pénzbeli s egyéb járandóság, a vámok és harmincad egy része, — kitetszik kétségtelenül több adatokból[2]) s ezek közt különösen azon már többször említett s Corvin Jánossal kötött szerződés leveléből az országos rendeknek; melyben ide vonatkozólag olvassuk: „Praeterea etiam Banatus Regn. Dalmatiae et Croatiae *cum omnibus solitis justisque proventibus* similiter vita comite eidem detur et concedatur.“ Bizonyosan meghatározni azonban, hogy ezen „szokott és jogos“ jövedelmek mennyire rúgtak, biztos adatok nélkül, nem lehet. Hogy azonban fényesek s nagy összegre menők voltak, ezt bizonyítani felesleges.

[1]) Fejér Cod. Dipl. IX, 1, 279 és 480. lp.
[2]) U. o. IX, l, 255 és X, 1. 375. lp.

Fontosabb kérdés azonban ennél c korszakban már az, hogy *vájjon a szlavóniai bánok hatásköre a felhozottak tekintetében kiterjedt-e, mint némelyek állítani akarják és hinni szeretnék, a tulajdonképi Szlavónián vagyis Zágráb, Várasd, Koros és Zagoria[1]) megyéken kivül az ezekhez szomszédos alsó magyarországi vagy úgynevezett Dráva melléki magyar megyékre, t. i. Szerem, Verocze, Valkó és Pozsegára is 2*

Jhz előbbi korszakra nézve már láttuk, hogy abban a bánok hatáskörének az említett megyéket illetőleg semmi nyomai sem találhatók. Maguk ez állítás hívei sem tudnak az Árpádok korára nézve legkissebb bizonyítékot is fel hozni, — se tekintetben érveiket csakis az e korszakban előforduló körülményekre alapítják.

Pedig e korszakra nézve is egész határozottsággal állíthatjuk s mindjárt bebizonyítandjuk, hogy valamint az előbbi úgy ennek folytán e korszakban sem terjedhetett és nem is terjedt ki a bánok hatásköre a kérdéses megyékre; mert ezek e korszakban is, mint Magyarország többi megyéi, a nádor és országbíró hatásköréhez tartoztak s a többi magyar megyék mintájára kormányoztattak; mert, hogy Verbőczy szavaival éljek: *„certum est, quod Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Banus non habét jurisdictionem in comitatibus Regno Hungáriáé incorporatisKj* Miután **Gyurikovits György,** többször említettem közjogi müvében, *„De Situ et Ambitu Slavoniae[1.1]·* hiteles kútfőkből — az oklevelekből merített cáfolhatlan adatokai e kérdést annyira megvilágosította, smegdönthetlenül kimutatta, hogy a bánok hatásköre a kérdéses megyékre ki nem terjedt: nem leend nehéz nekem felhozott adatai nyomán a többek

[1]) Mátyás király alatt mint megye meg lön szüntetve, sőt megyei törvényszéke is eltöröltetett, mint az id. I486: 50. t. e. mu tatja.

[1]) Pars Il. Tit. 65. §. 2.

közöl egy pár fontosabb argumentummal ezen napnál világosabb igazságot az e tárgyban elfogultak előtt is szem lélhetövé tenni.

Az érveket, melyeket felhozandó vagyok egykorú oklevelek s országgyűlési törvényekből, tehát oly kútfőkből merítem, melyeknek hitelességét józanul senki sem vonhatja kétségbe.

Az említett megyék ugyanis mint magyar, és nem Szlavóniához, ennél fogva nem is a bán hatásköréhez tartozók említtétnek a következő e korszakbeli hiteltérdemlö oklevelekben:

Az ország bárói 1416-ban Pécsett tartott gyűlésükből kelt oklevelükben *Szerem* és *Valkó* megyét Szlavóniától elkülönözötten említik, midőn bizonyos segedelmi pénzek beszedése végett a nevezett két megyébe másokat és Szlavóniába ismét másokat küldenek: *„ad Slavonian,* ordinamus duos: Eberhardum Episcopum Zagrabiensem et Dionysium de Marcali; *ad Comiiatum Sime* eundem Dionysium Marcali etc. —- — *ad Comitatatiis Valko et de Sirmio* Danié lem filium Lachk, Desew de Dara, Philipum de Korogd[41])

Úgy hiszem, hogy ennél világosabban már alig lehetne megkülönböztetni valamit, mint ez okmányban a két megyét Szlavóniától megkülönböztetve látjuk. Ugyanígy van megkülönböztetve, s illetőleg mint „intra ambitum Regni Hungáriáé *eadstens“* említve, *Valkó* megye Zsigmond király 1427. Gara Jánosnak, Miklós nádor fiának, részére tett adománylevelében.[2]) —

Ugyanez tűnik *ki Szerem* és *Valkót* illetőleg Albert királynak 1439. máj.28. kibocsátott parancsleveléből[3]), melylyel meghagyja, hogy a boszniai eretnekek nyomozására kiküldött Marchia Jakab szerzetest és embereit ne bántal-

[J]) Fejér Cod. Dip. X, 8, 564—569. lp.

[2]) U. o. X, 6, 860-867. lp.

[3]) Koller Josephus: História Episeopatns Qninqned. T. 3. 377. Lásd II. U. o. 356 és 398. Ipokat.

mázzák. „Ex relatione ·— úgy mond c parancslevél — fidclis nostri R. Fr. Jakobi de Marchia, Ord. S. Fr. de Obs. Vicarii Bosnae Nostra displicenter intellexit Majestas, quomodo nonuulli Partiam Regni nostri Hungáriáé homines et signanter in *Comitatibus Sirmiensi, et de Valko* — commorantes, qui“ sat.)

Pozsegát illetőleg pedig ott van Mária királynénak 1378. Gara Miklós macsói bán javára érdemei megjutalmazása tekintetéből kiadott oklevele, melyben Pozsega a macsói és Szörényi bánságokkal együtt Szlavóniától világos szavakkal megkülönböztetik, midőn a Horváthy János és társai támasztotta mozgalom is fölemlíttetvén, mondatik: „ Paulus Episcopus Zagrabiensis, Joannes et Ladislaus filii Petri de Horváthy *dicta Regna nostra Dóim., Croat, et Slavonian,* aG **Comitatum** *dePosega, Banatus Machov. et Zevrinien.* simul cum castris in eisdein habitis ornnino eorura ditioni et regimini subjugarunt[1]).

Már ha ennél világosabb bizonyítékot óhajt valaki, vagy ha ily bizonyítéknak sem ad hitelt: akkor, megvallom, semmit sem lehetne bebizonyítani; és ez esetben a macsói és Szörényi bánságot is Szlavóniához kell számítanunk!

Az eddig felhozott oklevelek[2]) tehát *Szerem, Valkó* és *Rozsegára* nézve (Veroczéröl alább szólandok) azt bizonyítják, hogy e korszakban sem tartoztak Szlavóniához s ez által a bán hatósága alá. — Lássunk most már másnemű hi-

[1]) Fejér Cod. Dipl. X. 3,31G. Ip. Lásd ugyancsak Pozsegára vonatkozólag U. o. Vol. 8. 182. Ip.

[2]) Ily oklevelek még Ulászló király 1514-ki parancsa, melylyel Valkó megye nemeseit a nádor melletti felkelésre inti. Pray: Epist. Proc. P. 1. 83. Ip. — Albertnek a kalocsai érsekhez intézett parancsa: Koller id. m. T. III. 35G. Ip. Zsigmond királynak a királynő javára kiadott 1424. oklevele M. Nemz. Múzeum Széesenyi oklevéltár IV. k. id. Palugyai által K. II. 205. lp.

teles, sőt leghitelesbb bizonyítékokat az országgyűlési végzeményekben, ha az eddig felhozottak elegendők nem volnának.

Ily bizonyítékok foglaltatnak, *Szerem, Valkó és Pozsegát illetői eg, egy ekekköztnz* 1445:22. t. cikkben, az 1447-ben Hunyadi kormányzósága alatt Budán tartott országgyűlés végzeményeiben[1]; az 1478: 7. t. cikkben, mely így szól: „infra 5 annos per *omnes Comitatus Regni Hungáriáé* Con gregationes generales vei judicia universalia in Comitatibus fieri solita non celebrentur, demtis Comitatibus *Posega, Valko, Syrmiensi, Baranyiensi, Chanad, Temes, Zár and et CrodiensiS'.* Nem világosan magyar országi megyéknek vannak-e ezen törvénycikkben nevezve Pozsega, Valkó, Szeréin, Baranya, Csanád, Temes, Zaránd és Arad megyék? Vagy ezek mindnyájan Szlavóniához tartoztak? — Épen így szól az 1498: 1G. t. c., midőn rendeli, hogy „Regnicolac de 36 portis unum equitem bene armatum dent, demtis centis comitatibus partiam inferiorum (tehát nem Szlavónia) videlicet *Posega, Valko, Syrmiensi, Bach, Chongrad. Chanad, Zarand, Torontal, Orod, Themes et Békés,* qui de sin·, gulis 24 portis unum huszarouem dare tenentur.“

Kell-e ezen két törvénycikkely világos szavainál még nagyobb bizonyíték? Ha kell, úgy még ennél világosabbal is szolgálhatok, mely semmi kétséget nem hagyhat az iránt, hogy az említett megyék Szlavóniától különbözőknek ismertettek. És ez — hogy az 1505., az 1518: 2., az 1525 hatvani országgyűlés 30. t. cikkeit, melyek e tárgyban szintén világosan szólnak, mellőzöm — az 1525-iki rákosi országgyűlés 36. és 37. törvénycikkei, melyeknél világosabban már nem lehetett a kérdéses megyéket Szlavóniától megkülönböztetni. Az említett évi országgyűlés ugyanis elrendelvén, hogy a legközelebb sz. István napján Hatvanban összejö-

[1] Kovachich: Stippl. ad Vest. Com. T. I. ρ. 283.

vendö országgyűlésen az összes nemesség fegyverben jelenjék meg; de a 36. t. c. szerint: *„Comitatus Partium inferior urn; videlicet Themes, Thorontal, Bach, Valko, Szerem, Posega,* pro custodia Partium inferiorum domi quidem manere possunt, certos tamen nuncios de eorum medio destinare teneantur. “

A 37. pedig mondja: **„De Slavonia et Transylvania** hoc idem est intelligendum, quod scilicet oratores dumtaxat ip sorúm mittant, verum tamen in Slavonia miile et in Transylvania similiter miile cquitcs paratos habeant.“

E felhozott két törvénycikkben a megkülönböztetés oly világos és tagadhatatlan, hogy ez ellen minden vitatkozás és cáfolat lehetetlen; amiértis feleslegesnek vélek még több bizonyítékot s ezek közt azon tekintélyes államférfiak és irék nyilatkozatait a XV., XVI. és XVII. századból felhozni[1]), kik a kérdéses megyéket koruk, hite és tudomása alapján a magyar megyék közé sorozták; - - hanem áttérek már azon *VerlScze* megyére, melynek, az alább előadandó körülményeknél fogva, rövid időre a bán hatósága alárendelése szolgáltatott csekély véleményem szerint okot arra, hogy a kérdéses drávamelléki 4 magyar megye Szlavóniához tartozónak állíttassék.

Vertlc.ze megye, ép úgy mint társai, valamint az egész

[1]) Ilyenek az o korszakkal egykorú: *Verböczy, Pauzán.* Péter, követ Mátyás kir. udvarában (Epit. Kenun Hung. 562 lp.); *Bonfin Antal* szintén Mátyás kortársa (Dec. I. L. 1.16 lp.) *Thuróczi* is Chron C. XII.; *Dlugoss* (Hist Pólón. Lib. XIII.) *Jovius Pál,* (Hist, sül temp. L. 36.); a szlavóniai születésű *Broderics István* szerémi, majd váci püspök, II. Lajos cancellárja. A XVI. és XVII. századból: *Istvánéi Miklós, Zermegh János* (Schwan diner II. 359 lp.) *Verancsics Faust* püspök, *Forgách Ferenc* (Comm. L. 1. p. 3.) *Petliö Gergely* krónikája, *Zeiller* M. (Beschreibung dcs Königreichs Ungarn 1600. 228 lp.) *Beza* G. (Neue Beschreibung dcs Königr. Ungarn 1664. 191 lp.) *Hevenessy* (Parvus Atlas Hung. 168 lp.) *Timon, Pray, Palma, Szegedy,* jezustársasági írók sat. ismert müvei.

árpádi korszakban, úgy ebben is a magyarországi megyék közé tartozott, s a bán hatósága alá Mátyás király uralkodása közepéig nem tartozott semmi tekintetben sem.

Midőn a törökök Konstantinápolynak 1453-ban történt elfoglalása után mind inkább előrenyomultak, s Magyarország határszéleit fenyegették, különösen pedig Mátyás király idejében Boszniában pusztításaik és foglalásaik által Szlavóniára nézve nagyon veszélyessé váltak, Mátyás király, hogy a szlavóniai bán a törökök berohanásainak minél sikeresebben ellenállhasson, s hogy nagyobb erőt és támogatást nyerhessen, Verőcze vármegyét is, mely eddig a bán hatósága alatt soha sem állott, különösen a honvédelmi kötelezettség szempontjából, a bán hatósága alá s illetőleg támogatására rendelte, miáltal azonban e megye legkevésbbé sem szűnt meg magyar megye lenni továbbra is.

Hogy Verőcze e korszakban is magyarországi megyének tekintetett, ép úgy mint társai, s hogy Mátyás király ideje előtt a szlavóniai bán hatósága alatt nem állott, kitetszik a következőkből is:

Ugyanis az 1445-ik évi országgyűlés 22. t. c. 3. §-a ekkép különbözteti meg Verőczét Pozsegával együtt Szlavóniától: „Demtis antiquis consvetudinibus partis Transylomiae ac Regni Slavoniae, *nec non de Pozsaga et Véré wcze Comitatibus,* ubi in tali bus servetur an ti qua convetudo. “ [1)]

Az 1447-ki (sept. 17-én Budán tartott) országgyűlés végzeményeiben Verőcze is Bereg és Győr között ép úgy a magyar megyék sorában említtetik, mint Szerém és Pozsega — Győr és Sáros, Valkó pedig — Abauj és Ung-megyék között. Ugyanekkor Szlavónia a magyar megyék-

[1)] Kovachich Sylloge Deert. Com. 94. Ip.

töl megkülönböztetőleg említtetik fel: „Item de Regno Slavonian sfb.[1)]

Még 1454 és 1464-ben is a nádor és országbíró hatásköréhez tartozónak látjuk Veröcze megyét; amint ez Gara László nádornak 1454-ki átiratából [2)] s Palóezy László országbírónak 1464-ben a Sághi Imre várnagy által Cserneki Dezső fiainak verőczemegyei birtokain elkövetett hatalmaskodási esetében vizsgálatot elrendelő bírói leveléből világosan kitűnik.

Miután pedig Mátyás király által főleg honvédelmi fontos tekintetekből a bán hatósága alá rendeltetett, az ezen megye lakosaira nem csak a hadügyekben, de más tekintetekben is hatóságát azon rövid időköz alatt is megtartó, mely Mátyás király végéveitöl a mohácsi vészig lefolyt, — nem szűnvén meg a törökök folytonos pusztításai és beütései miatt annak szüksége, mely miatt e megye a bán hatósága alá adatott; a mohácsi vész után pedig társaival együtt csakhamar török iga alá jutott, melyet, hazánk szerencsétlen körülményei folytán, másfél századon át viselni kényteleníttetett.

A felhozottakban, úgy hiszem, eléggé kimutattam már. hogy a drávántuli magyar megyékre a bán hatósága e korszakban sem terjedt ki, — mint a mely időszakban vélik horvát atyánkfiái feltalálhatni azon okok és körülményeket, melyekkel valótlan állításaikat támogatni szeretnék, s hogy egyedül az egy Verőcze az, mely Mátyás király uralkodása közepe táján honvédelmi szempontból, a törvénytrontó szükség parancsából, ideiglenesen a bán hatósága alá rendeltetett, de a mely megyéről kétségtelenül világos,

[r)] Kovachich: Snpplcm. ad Vest. Com. T. I. 238. Ip.

[2)] Fejér: Cod. Dip. IX. 2, 271 Ip.

[3)] V. Ö.Gyurikovits id. m. II. 26 Ip; valmaint Fejér: Croat, or, S. Nexus, et Eel. 67, 70, 72,94. lapjait, hol hasonló bizonyítékok olvashatók.

hogy ezen idő előtt — mint kimutattam — soha oda nem tartozott, amint hogy magyar megye létére nem is tartozhatott. Másrészt az is bizonyos, hogy abból, mert fontos okokból e megye ideiglenesen a bán hatósága alá rendeltetett, nem következik, hogy c hatóságnak a mondott okok és körülmény megszűnte után is fenn kell állnia; még kevésbbé lehet pedig ezt érvül felhozni akarni arra nézve, hogy az említett megye, nem csak, de sőt három szomszédja is, mindig Szlavóniához tartozott! Mert ily következtetéseket józanul tenni alig lehet, s mert ez szemben a felhozott világos tények, mint történelmi megdönthetien adatokkal, valamint a közjog világos tanai és intézményeivel nemcsak nevetségesnek, hanem a legnagyobb mérvben képtelenségnek is tűnik fel, bár ki előtt is, ki az előzményeket kevéssé ismeri.

Alább a következő korszaknál már látni fogjuk, hogyanjutottak mégis az említett megyék a bán hatósága alá, melyhez e korszakban még nem tartozának.

Hátra van még, hogy tekintettel az 1861-ki zágrábi körlevél ama szavaira, melyek szerint a bánok egészen függetlenül kormányoztak, s a megkoronázott királylyal szintén egyenlő jogaik lettek volna, e korszakra nézve is kimutassam, hogy mennyire túlzott és valótlan ez állítás.

E tekintetban felette megkönnyíti fáradságomat azon számos oklevél, melyek c korszakból épen a felhozott állítás ellenkezőjéről győznek meg.

Hogy is ne! ha már az előbbi korszakban, midőn a bánok hatalma, nem lévén oly szorosan körülírva, sokkal szélesebb és kiterjedtebb volt, sem intézkedhettek — távolról sem, nem hogy mindenben függetlenül: akkor igen könnyen elhihetö, hogy c korszakra nézve, midőn hatalmuk már korlátoltabb és körülírt, s állásuk is egészen a király tetszésétől függő volt, — kik, mint erre több példa is van,[1]) a

[1]) Így például Mátyás király Laki Thuz János bánt:

bánokat letehették s tetszésük szerint elmozdíthatták — még kevésbbé állhat a zágrábi körlevél idézett állítása.

Már fentebb láttuk, hogy törvénykezési tekintetben sem járhattak el egészen függetlenül; mert az Ítéletükkel meg nem elégedő feleknek joguk volt a kir. kúriához, mint legfelsőbb bírósághoz feljebb folyamodni; amiértis nem áll az említett körlevél azon állítása sem, hogy „a báni törvényszék ugyanaz volt, mi Magyarországban a kir. udvari törvényszék.[41]

Hogy pedig egyéb ügyek tekintetében mennyire a királytól függtek, s azok parancsainak mindenben a törvények határai közt alá voltak vetve; hogy intézkedéseikben mennyire nem voltak függetlenek, s a királylyal távolról sem bírtak egyenlő jogokkal, ha még ezeket bizonyítani is kell, eléggé meggyőződhetni a következő oklevelekből, melyekre egyszerűen utalni elegendőnek vélem.

Ilyenek pedig e korszakra vonatkozólag *Fejér Codex Diplomaticusában:*

T. VILI, Vol. 3, .220 Ip. U. o. 301—303 lp.;IX,Vol. 1, 254—255 Ip; U. o. Vol 2, 243, 274, 687 Ipok; U. o. Vol. 3, 337—338 lp. U. o. Vol 4, 54 lp.; X, Vol. 1, 94 lp.; u. o. Vol. 5. 286. 287. 1]).; a Hunyadiak kora oklevéltárában 10. köt. 209. Ip.; 11. köt. 94. lp. és 12. köt. 35—37. lp. stb. stb. — melyek közöl mutatványul csupán egyet, s amint az idézett helyek felütése után meggyőződhetni, nem is a legerősebbiket, jónak láttam ide igtatni, — mint világos bizonyítékát annak, hogy a bán annyira függetlenül és szabadon (!) intézkedhetett, miszerint egy, bár lényegtelen és csekélyjelentőségü — de a király akaratával nem egyező dologban adott beleegyezése és jóváhagyása egy tollvonással hatályon kívül léptettetett.

A mutatványul felhozandó okmány Nagy Lajos dicső

emlékezetű királyunk egy rendeleté, melyben 1367-ben a palátói polgároknak a következőket hagyja meg:

„Ad aures — így szól a kir. rendelet — Nostrae Majestatis est deduction, quod vos pro unó anno (nem is hosszu időközre) proximo venturo Dominum Thomam Banum Nostrum Dalmatiae ct Croatiae vobis in Comitem elegistis cum salario 300 florcnorum, *quodque ipse Banus consenserit* vobis unum juris peritum habere, qui vos regeret loco ipsius Báni et tolieret pro suo salario 200 florenos in monetis. Unde cum huiusmodi electionem nos acceptare ct admitterc noluimus, fidelitati vestrae firmiter et districte praecipiendo mandamus; quatenus visis praesentibus, obmissa et abolita praemissa electione, quam fecistis et eadem penitus non obstante, Dominum Johannem deGri'isogonis de Jadra, aulae Nostrae Regiae militem, fidelem et dilectum pro duobus annis proximo affuturis cum salario consveto in vestrum Comitem eligere et assumere debeatis, omni difficultate contradictoria posttergata. Aliud Regiae Nostrae gratiae sub obtentu nullatenus ausuri in praemissis. Datum in Wysegrad 1367." [1)]

ítélje már meg ebből, valamint különösen az idézett helyek alapján is, bárki, hogy vájjon egészen függetlenül intézkedhetett-e a bán, nem mondom a fontos, de még néha a kevésbbé lényeges ügyek tekintetében is, s a királylyal majdnem mindenben egyenlő jogokkal birt-e, mint horvát testvéreink, nem tudom minő joggal és alapon, említett körlevelükben mondják?!

Mondatik még az említett körlevélben az is, hogy ezen „függetlenül intézkedő bánok más hatalmakkal szövetségeket és szerződéseket kötöttek" volna -— önállólag.

Ezen állítás, úgy hiszem, cáfolatra sem érdemes, mert ezt a bánokról, ha csak mint pártütőkről és lázadókról nem. a históriából bebizonyíthatni senki sem fogja.

[1)] Fejér Cod. Dip. IX, 4, 54 Ip.

Mint tekintélyes állás- és méltósággal felruházott országbárók néha követekül vagy királyi teljhatalmazottakul, talán épen békekötés vagy szerződés és szövetség eszközlése végett, alkalmaztattak, s mint ilyenek szerepeltek is; de önállólag és a királytól függetlenül szövetséget, mint rendes, törvényes bánok, senkivel sem kötöttek, mert nem köthettek, ez távolról sem esvén teendőik körébe.

Körvonaloztuk tehát a felhozottakban a horvát- s tótországi bánok hatáskörét c korszakban is, midőn az már sokkal határozottabban volt körülírva, mint az előbbiben.

Hatáskörük azonban így is eléggé széles és kiterjedt, állásuk most is eléggé fényes és tekintélyes volt, s össze sem hasonlítható a következő korszakban már nagyon is lehanyatlott helyzetökkel.

III.

A horvát·, dalmát· s tótországi báni méltóság· a mohácsi vésztől a legújabb időkig.

A.

E korszak kezdetén mindjárt lényeges változás állt be a báni méltóságot illetőleg a mind inkább nagyobb mérvben terjedett török foglalás miatt, mely végre is azt eredményezte, hogy az ősrégi báni méltóság fénye végkép lehanyatlani, s régi nagyságának csak árnyává törpülni kezdett.

Dalmátia, mint láttuk, már az előbbi korszak második felében megszűnt a bán s ezáltal a magyar szent korona hatalma alá tartozni. E korszakban pedig a tengermellléki s a közép Horvátország legnagyobb része is, részint a velenceiek kezébe, részint és főleg a török uralom alá jutván.

ezáltal, — a még meghódítatlanul maradt igen csekély rész pedig a katonai véghelyek alakítása következtében a bán hatósága alól kiesett. — Igen természetes, hogy ily körülmények közt a külön horvát-dalmát bán szüksége sem fordulhatván elő, az előbbi korszakban divatozott két bán helyébe csak egy lépett, s ez az egy sem bírt annyi hatalom- és tekintélylyel mint előbb akár a külön szlavóniai, akár a horvátországi.

Már II. Lajos idejében, mint fentebb érintettem is, Horvátországnak, a törökök elleni minél sikeresb megvédése tekintetéből, némely Stcicrország és Karinthia szomszédságában fekvő várai Ferdinand osztrák főhercegnek adattak át, melyek felett azután a laibachi kapitány parancsnokoskodott. Midőn pedig Ferdinánd uralkodása alatt 1527. 1537. és 1538. s következő években Horvátország nagy része török uralom alá került, elhatározta Ferdinand a még birtokában maradt csekély részt német tábornok alá helyezni, mely azután horvátországi katonai véghelynek neveztetvén, mint ehhez tartozók az 1563. aug. 5-én a katonai végek megvizsgálására kiküldött biztosok utasításában nemcsak a Horvátországban fekvő Zeng, Ottochatz, Bründl, Bcrlog, Dresnik, Czettin, Színin, Ogulin említtetnek, — hanem még a világosan Szlavóniához tartozó Glina, Hrasztovicz, és Sziszek is.

És ezen a Horvátországból még fenmaradt s katonai végvidéknek nevezett rész is megszűnt a bán hatósága alá tartozni; mert, mint említém, eleinte tábornokok által kormányoztatott, kik már 1553-ban „Styriae et Gentium Caesarearum in Confiniis Croatiae et Slavoniae Capitaneus“ címmel éltek; később pedig helytartók (kir. hercegek) által, kiknek hatósága a mindjárt tárgyalandó szlavóniai véghelyekre is kiterjedt. Ezen horvátországi véghelyek a Károly főherceg mint helytartó által 1577-ben épített Károlyváros erősségtől — károlyvárosiaknak neveztettek el.

A Körös megyében alapított szlavóniai véghelyek eredete szintén ezen időben keresendő.

Midőn a törökök Magyarország alsó megyéit, t. i. Szerem, Valkó, Veröcze és Pozsegát feldúlták, Szlavóniába is be-berontottak, skülönösen Kőrös, Kapronca, Császma, s ezek szomszédos vidékein nagy pusztításokat tettek; melyek megakadályozására s különösen a szomszéd osztrák tartományok biztosítása tekintetéből is Ferdinand 1532-ben katonaságot küldött ide, melynek hadvezérei (Katzianer. Lodron, Schlik, Pekry, Ungnad) Kapronczán székeltek s a körülette fekvő erősségekben telepedtek le.

1534-ben magok a tótországi rendek folyamodtak ezen katonaság állandó meghagyásáért; a mi meg is történvén, főparancsnokaik, hogy Steierország határaihoz közelebb lehessenek, Kapronczáról Varasára tevék át székhelyüket s „Gentium haereditarium in Slavonia Capitaneus“ címmel éltek. E föhadi parancsnokok alatt állottak a Kapronczán, Kőrösön és Ivanichon állomásozott kapitányok, kik eleinte a tótországi rendek közöl választtatván, Tótország közgyűlésein megjelentek s a bán hatóságának is alárendelték magukat. Azonban midőn Károly, Mátyás, Miksa, Ferdinand főhercegek neveztettek helytartókká, s az említett véghelyek, még pedig mind a (horvát) károlyvárosi, · mind a (szlavóniai) varasdi közvetlen ezek parancsnoksága alájutottak: az alájok rendelt többnyire idegen származású katonai parancsnokok a rendek közgyűlésein való megjelenést abban hagyák, s a közhatósági érintkezéstől elvonulva, nem többé az ország polgári törvényei, hanem egyedül a hadi szabályokhoz alkalmazkodván, magukat a bán hatósága alól kivonták.

Leginkább pedig II. Rudolf idejétől kezdve, 1576 után történt az említett véghelyeknek elkülönítése, midőn a belső ausztriai rendek kérelmére — kik az említett véghelyek fentartására événkint 548,205 forintot ajánlottak —

Rudolf ezen intézményt a horvát és vend örökös generalatus címe alatt állandósítá; mely intézkedés folytán az ekkor Horvátországot képviselő károlyvárosi és varasdi véghelyek a bán hatósága alól végkép kiestek, — az 1578: 15. t. cikk által (melylyel a fenforgó körülményeknél fogva az országos rendek az érintett intézkedéshez hozzá járultak) egyedül az köttetvén ki, hogy a helytartó, akkoron Károly főherceg, a bánnal egyetértőleg működjék, „ne quid sequatur inconveniens liber táti regni contrarium.[11]

A törökök a kulpai részeket is fenyegetvén, Tótország render a Kulpa folyón innen is véghelyet állítottak „báni határszéli kerület[11] — districtus limitanei banális — elnevezéssel, mivel ez a bán közvetlen hatósága alá tartozott. Midőn pedig a törökök kiűzése után a szávántuli részek is visszaestek, ugyanekkor a kulpántuli táj a kulpáninnenivel összekapcsoltatott, s ezen az Unna és Kulpa folyók közt elterülő földrész, mint véghely a bán hatósága alá helyeztetett, ki ez alkalommal (1696) „az unnai és kulpai részek kapitánya[11] címével ruháztatott fel.— Láthatni már a katonai véghelyek alakításának ezen összevont előadásából is, mily parányi térre szoríttatott a bán hatósága, t. i. a nagyban megcsonkított szlavóniai megyékre, s 1689-ig a Kulpán innen alakított báni véghelyre, mely utóbbinak így is majdnem minden közügyéit katonai tisztviselők kezelték, s a bánon kívül még a bécsi udvari hadi tanács alatt is állt.

Ily megsemmisítése folytán a báni tekintélynek, melynél fogva annak minden hatásköre csak méltósága címére lön szorítva, nem csoda, ha Alapy Gáspár, majd ennek utódjai Ungnad Kristóf s a jogai elismerését hiába sürgető Erdődy Tamás bánok egymásután lemondtak, utódaik pedig semmi tekintélylyel sem bírtak. Gyakran pedig egészen betöltetlenül hagyatott e méltóság; amiértis az ország rendei többször sürgették annak betöltetését már

1. Ferdinand idejétől kezdve. Az 1536:50. t.c. e tekintetben így szól: „in Regno Slavoniae pro eiusdem Regni defensione et tranquilitate publica restituenda et ut ibi quoque omnia suo ordine gerantur Majestas Regia curabit mature de Bano praeficiendo providere.“

A felhozott körülményeknek tökéletesen megfelelnek az országos rendek annyiszor ismételt panaszai és sürgetései a báni méltóság régi tekintélyének s törvényes hatáskörének helyreállítását illetőleg. Ily törvénycikkek: az 1600: 27.; 1608: k. e. 11. t. c., melynek 3. §. így szól, hogy a király „ipsum Banatum sub hac praesenti diaeta cum vetusta sua plenaria auctoritate a Dravo usque Mare Adriaticuin bene meritae alicui personae conferat.“ E törvénycikk értelmében a bán teljes jogkörének vissza kellett volna állítani, s a katonai véghelyek, ha nem is megszüntetendők, de a bán hatósága alá lettek volna rendelendők; mi hogy nem úgy történt, mutatja a következő évi, 1609:27. t. c. 1. §, mely már — miután benne a helytartó főherceg hátósága Horvát- és Tótországra nézve elismertetik s a bán hatósága csak neki alárendelten — szerintem világos visszaesés, jogengedés vagy lemondás; mert e t. c.-ben csak az mondatik „ut dominus Banus omnibus praefectis post suam Serenitatem (Ferdinand főherceg helytartó értetik) amodo deinceps plena et omnimoda ac vetusta (?) authoritate praesit, atque cum sua Serenitate in rebus belicis mutuani habeat correspondentiam“, tehát ugyanaz rendeltetik, mi már az 1578: 15. t. c.-ben is benfoglaltatik. A felhozott törvénycikkekre történik utalás s az azokban foglaltak teljesítése sürgettetik az 1618: 31; 1630: 25; 1635: 32; 1638: 1. §. és 32. t. c.; 1647: 51.; 1649: 8, 3. §.; 1659: 1. 8. §.; 1681: 62. (kor. hitlevél) 1687:22. stb. — világos bizonyságául annak, hogy a bán régi hatáskörének helyreállítása tekintetében mi sem, s még az sem történt meg, mit az 1578: 15. s az 1609: 27. t. cikkek rendeltek.

Jóllehet pedig 1698. és 1689. a törököket ért sűrű vereségek következtében Horvátország s majdnem egész Bosznia s Szlavóniának szávántuli részei a törököktől inegtisztíttattak: mindazonáltal a bán hatósága helyre nem állíttathatott.

Ugyanis a szerencsés hadjáratok dacára kötött békeszerződések— mint a karlovici (1699jan. 26.) passarovici (1718. jul. 12.), (belgrádi 1739. sept. 18.), szisztovai (1791. aug. 4) — a törökök által elfoglalt horvátországi részek visszaadását nem eredményezték; hanem azok — az Unna vizétől a Verbász folyóig elterülő földrész — Boszniához csatolta tván, továbbra is török uralom alatt maradtak, s ma is Török-horvátország néven ismertesek. A még magyar uralom alatt maradt rész pedig katonai szervezetében mint „ Károly városi katonai véghely “ tovább is megmaradt, s a bán hatósága alól végkép kiesett.

Csupán a Kőrös megye területén alapított s varasdinak nevezett szlavóniai véghelyet akarta I. Leopold e tájban megszüntetni, itt Szlavóniában, egyedül a Kulpán túl fekvő tájjal egyesített s a bán hatósága alá rendelt báni végvidéket akarván fenhagyni, s a katonai parancsnoksággal elégedetlen egész Szlavóniát ismét a bán hatósága alá rendelni. Ily célból, s hogy egyúttal a bán teljes hatáskörének helyreállítását sürgető törvényeknek eleget tegyen, 1703-ban két rendbeli rendeletet bocsátott ki a visszakeblezendő, s a Kulpa, Unna és Száva folyók közt elterülő földrésznek, mint báni határszéli kerületnek, valamint a megszüntetendő varasdi generalatusnak a bán hatósága alá helyezésükről; kimondatván ezekben, miszerént: „Finibus R. Slav, et Croat, antehac nimium. coarctatis per reportatas victorias longe lateque extensis, ac pace Carloviciensi cum porta Üttomanica conclusa stabilitis, Regni conservatio exigit, ut confinia extendantur et translocentur, ac Partes ab antiquo ad Reg. Slavonian et banalein jurisdictionem per-

tinentes jure postliminii eidem rcincorporentur; hinc Gciicralatum Varasdinen, a Grubernio interioris Austriae hucdura dependentem sutiért, cuncta illius loca Regni Slavonian Gubernio provincial! sen comitatibus incorporat, ac banali jurisdiction! et potestati resignat co modo, ut Banus in militaribus solunnnodo quoad suprcinam directionem a consilio aulico-bellico Viennensi dependent; una Commendantes Varasdinensem, Caproncen., S. Georgien. Crisienseni, Ivanicensem et Petriniensem monet, ne populum in iisdcm Districtibus degentem ab obedientia Bano debita avertant; pari ratione Districtuum et coufiniorum Slavonicorum ac, Petrinien. inter d. Unnám. Colapira et Savura sitorum Regno Slavoniae fiendam incorporationem ac banali potestati subordinationem resolvit ac ordinat“ stb.[1]) Leopold ezen rendeletéi, csakhamar ezután közbejött halála miatt, nem foganatosíttatván, a katonai véghelyek előbbi állapotukban megmaradtak, dacára annak, hogy a tótországi rendek az 17^{8}/IÓ pozsonyi országgyűlésen a Leopold által elrendelt intézkedések teljesítését sürgették. Ezen sürgetések következtében bár kimondatott az 1715: 118. t. c. által a Leopold rendeletéinek foganatosítása; mindazonáltal ez nem csak hogy elmaradt, hanem még ugyanezen idötájt megkezdetett a kormány részéről a katonai véghelyek újbóli alakítása s rendszeresb formában való szervezése, melyet III. Károly meghagyása folytán Hildburghausen József tábornok eszközölt Horvátországra nézve; valamint a varasdi generalatus szervezésére is általa készült azon javaslat, mely 1739. kir. megerősítést s 1742-ben Maria Terézia alatt végrehajtást is nyert. ·— Végleges szervezésüket e véghelyek 1790-ben ugyancsak az említett Hildburghausen tábornok és Batthyányi Károly bán közreműködése folytán nyerték oly módon, hogy a károlyvárosi generalatusban 4 gyalog és 1 lovas ezred, a varasdiban 2 gyalog és egy lo-

[1]) Az 1807-ki országgyűlési irományok közt a 313—315 lpon.

vas ezred alakíttatott; a báni határszéli kerületben pedig, mely a Kulpa, Unna és Száva közt török Horvátországgal határos mintegy 50 négysz. mfld területen fekszik, két ezred állíttatott fel, I. és II. báni ezred cím alatt.

Ekkép végleg szervezve lévén a véghelyek, a károlyvárosi (mely a régi Horvátországból a magyar korona uralma alatt levő kis részt képezi) és a varasdi (mely nem mint elnevezése után gondolni Varasd, hanem Körös megye területén, Szlavóniában fekszik) egészen katonai parancsnokok hatósága alá adattak, s a bán befolyása nélkül s hatósága kizárásával kormányoztatok a legújabb ideig, tekintetbe nem véve a horvát-és tótországi rendeknek az 1751-ki országgyűlésen ezen önkényes eljárás ellen emelt panaszaik és kérelmüket:

„Ad effectum art. 4G, 1741. expressaeque in eo Cl. Resolutionis Regiac, tót diplomatum et articulorum, decisionum et assecurationum, plenam et legalem Regn. illorum Bano auctoritatem etjurisdictionem deferentium, Suae Mtati supplicatur, ut iuxta 27: 1609 et 25: 1630, aliosque ibi citatos articulos, Banus illorum Regn. omnibus in Slavonia et Croatia praefectis militaribus immediate post Vestram Mttem Serenissimam plena ac omnimoda vetustaque authoritate praesit, taliterque Greneralatus Varasdin. et Carolstadien. inter indubitatos et praecitatis legibus firmatos Regni limites constitutos, gubernio, jurisdictioni et Commando Báni subjiciat.“

Mi maradt tehát a „dalmát-, horvát- és tótországi[w]-nak címzett bán hatóságának fentartva?

Felelet: sem Dalmát-, sem Horvátország, — hanem Szlavóniában egy része Zágráb megyének (merte megyének *A Száván túl* eső *egy része* a károlyvárosi véghelyhez csatoltatott,) egy kis része Körös megyének (mert ennek területét nagy részben a varasdi generalatus bírta), egész Varasd megye, s ezenkívül az említett báni két határezred területe.

Hogy mennyire megcsonkítva s alásülyesztve lön ezáltal a bán régi tekintélye, nemcsak, hanem egyszersmint felforgatva e két tartomány régibb szerkezete, s sértve jogai — bizonyítani felesleges.

Fájlalták e törvénytelenséget mind Magyarország, mind H.-Tótország rendei, s többször sürgették a bán régi hatáskörének helyreállítását, s annak az említett katonai véghelyekre való kiterjesztését.

A kormány c tekintetben nem engedvén, hogy az ismételte panaszok élét megtompítsa más expedienshez nyúlt, mely által azonban, midőn egy részt gyógyítani akart, új sebeket ütött — nem csak a Magyarország területén ejtett s meg nem bocsátható sérelem, hanem azon viszály magvának elhintése által is, mely ezóta a magyar és horvát nemzet közt fenállt; mely utóbbi nemzet pedig századokon át a legbékésebb viszonyban állott az öt nem zsarnoki, (mint tehette volna) hanem testvéri karokkal magához csatolt Magyarországgal s a magyar nemzettel.

Értem t. i. Magyarország alsó és Tótország szomszédságában fekvő s a török uralom alól e tájt felszabadult magyar megyéinek Tótországhoz való jogtalan csatolását s illetőleg a bán hatósága alá rendelését.

Szükségesnek tartom e tárgyat kissé bővebben is megvilágosítani.

Az előbbi két korszakban, mint kétségtelenül kimutattam, *Szerem, Veröcze Valkó* és *Pozsega* megyék a bán hatósága s ezáltal Szlavóniához nem tartoztak. E korszakban már egész napjainkig a bán hatósága s Szlavóniához csatoknak látjuk, nemcsak, de sőt a régi Szlavónia helyébe tettnek, hogy ez utóbbi a tényleg nem létező Horvátország címét vehesse fel.

Első és legfőbb okát ennek a török hódításban kell keresnünk, mely nélkül bizonyára e megyék régi szerkezetükben megmaradnak, s azon téves nézetre, mintha e

megyék valaha a magyar uralom alatt Szlavóniához tai 1 óztak volna, soha ok nem szolgáltatók.

A mohácsi vész után nem sokára a nevezett megyék is török járom alá kerültek, s már 1562. a Pozsegán székelő pasa parancsnokoskodott felettük. Közel másfél századon át viseltek e megyék szerencsétlen lakosai a török igát s csak 1687. szabadultak fel. E szerencsétlen korszak alatt a lakosság tömegesen oda hagyá e megyéket, s helyük be szerbek kezdtek települni. Sőt a török uralom megszűnte után is e megyék gyér lakosságának szaporítására 1. Leopold újabb szerb gyarmatokat telepített ide 1690.; s a szerbek annyira túlnyomó számmal voltak ekkor, hogy Szentiványi Márton 1691-ben megjelent müvében[1]) — a mai horvátországiaknak nevezett megyéket még helyesen Szlavóniának nevezvén — a kérdéses megyéket, mivel túlnyomókig szerbek lakták „Rascia"-nak nevezte el.

A karloviczi béke pontjai szerint a kérdéses megyék is a magyar sz. koronának visszaadatván, hogy ekkor csakugyan Magyarországhoz visszacsatoltattak, kitetszik onnét, hogy midőn az említett béke megkötési évében, 1699-ben a magyar sz. koronához tartozó összes terület, Erdély kivé telével, az adó aránylagos feloszthatása és a visszaesett részekre is kivetése tekintetéből, az országos rendek által s a király beleegyezésével 6 adózási kerületre osztatott fel: az említett megyék a drávántuli V-dik adózási kerületnek, Horvát- és Tótország pedig együtt aVI-iknak vétettek fel. A drávántuli megyék tehát nem számíttattak Tótországhoz, habár ily világos különválasztás által a két utol só kerület a többiekhez képest igen kicsinynek ütött is ki.[2])

[1]) Miscellancorum Dec. sec. P. 1. 148. Ip.

[3]) Jónak látom nagyobb világosság kedvéért a többi adózási kerületeket s a bennük foglalt megyék számát is fölemlíteni. Ezek:
I. A dunánninneni **magában foglalt** 12 **megyét.**
II. A dunántúli ., „ 13 „
III. A tiszánninneni „ „ 13 „

Ezen 1699-ben a török járom alól felszabadult s Magyarországhoz ismét visszacsatolt megyék rendezése végett 1700-ban az udv. kamara részéről gr. Volkra Ottó pozsonyi kamarai alelnök két segédtiszttel, a magyar kancellária részéről pedig gróf Nádasdy Ferenc, Kasó Iván, és Nedeczky Sándor küldettek ki. Ezek megbízatásukban gyorsan eljárván, még ugyanez év dec. 11-én a miként eszközölt rendezésről jelentést tettek. Ebben, ámbár az ekkor divatba jött hibás szokás szerint Szlavóniának nevezik is az említett megyéket, előadják egyebeken kívül, hogy azokat *„Magyarország törvényei és szokásai*[11] alapján rendezők, s a ez alkalommal tett megyei tiszviselöknek is meghagyták, *„hogy Magyarország többi megyéinekpéldájára járjanak el hivatalaikban^;* — szó sem tétetvén arról, hogy a bánnak lesznek alárendelve, sem H.-Tótország municipalis jogai nem említtetvén fel, hanem mindenben a magyar törvény és szokás tétetvén zsinórmértékül. Ekkép a rendezett drávántuli megyék nem Szlavóniához, hanem jogosan Magyarországhoz csatoltattak.

S hogy ezután is annak tekintettek a következőkből világosan kitűnik:

Az 1708-ki pozsonyi országgyűlés május 26-án tartott ülésében „grf Keglcvics Péter pozsegai főispán panaszt tevén, hogy a kamarai tisztviselők Pozsega vármegyét teljesen felforgattak, kéri a Rendeket, miszerint a mondott megyét Magyarország egyéb megyéinek szabadi tékáiban részesíteni méltóztassanak^[1]). Ugyanekkor, midőn a későn érkezett Pozsega megye követe a már ülésező országgyűlésen megjelenvén, a rendek egyezésével a megyei követek asztalának végénél helyet foglalt, kérdés intéztetvén,

IV. A tiszántúli magábanfoglalt 13 megyét.
V. A drávántuli „ „ 4 „ (Szeréin,Verőce, Pozsega, Valló.)
VI. Horvát- és Tótorsz. „ „ 5 „

[J]) Az $170^{8}/i_{5}$-ki országgyűlési napló. V. ö. Gyurikovics id. m, 11. R. 55. Ip. s utána Szalay L. A. b. kérdéshez G2. 63. Ip.

nem tartozik-e Pozsega Horvátországhoz (már ekkor Szlavónia így neveztetett) s figyelmeztetésül főiem Hitetett volna, hogy ez esetben magát külön követ által nem képviseltetné, ott ülvén már a királyi tábla mellett Horvát-, Dalmát- és Tótország követei — végzés hozatott: „hogy Pozsega vármegye nem Horvátországhoz, hanem Magyarországhoz tartozik, hogy tehát szabad sőt kell külön követekkel bírnia. “ — Mivel pedig, dacára az 1700-ban működött bizottság rendezésének, több az említett megyékhez tartozó földterület bekeblczése, hol a határöri intézkedés, hol a rác népnek adományozott kir. szabadítéklevelek ürügye alatt meggátoltatott, s mivel egyéb alsó-magyarországi megyékben is ugyanez történt: az országos rendek 1712. jun. 1-én kelt feliratukban kérték ö felségét, hogy a nevezett megyék; „Pozsega, Veröcze, Bács, Szerém, Valkó, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál, Bodrog és Szörény'[4] az országba teljesen bckeblesíttetvén, szokott vármegyei formába öntessenek. Ezen felirat következtében keletkezett az 1715: 59. t. c. következő világos tartalommal:

„Pozsega, Veröcze, Szerém, Valkó, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál, Szörény, mint az ország szent koronájához tartozó megyéknek a rendek által szorgalmazott visszakeblesítése megtorténendését; nem különben Mármaros, Kr aszna, Kővár és Középszolnok megyéknek mind törvénykezési mind közigazgatási tekintetben visszacsatolását a magyar szent korona ős jogán alapidónak elismeri ő felséged[1]· Ugyanezen törvénycikk 1. §-a egy bizottmány kiküldetését rendeli el a nevezett megyék határainak a katonai véghelyektől való elkülönítése és pontos kijelölésére.

Az idézett törvénycikk rendelete nem teljesíttetvén, az 1727a országgyűlés alkalmával okt. 18-ki feliratukban újra sürgették azt az országos rendek; 1727-i s az 1741-i országgyűlésen ugyanezt tevék; minek folytán keletkeztek

az 1715; 92. törvénycikkel hasontartalmu 172.3: 20, 1729; 7 és 1741: 18 törvénycikkek, mindezekben elrendeltetvén a bizottmányok kiküldetése is.

Dacára azonban a most idézett törvények világos rendeletéinek: mégis ezekkel ellenkező intézkedések tétettek.

Ugyanis az annyiszor sürgetetett bizottság kiküldetése 1745-ben, nem az 1741: 18. s fentebb idézett törvények értelmében, nem a nádor által, hanem a kormány részéröl történt, mely Engelshofcn és Patachich elnöklete alatt, —egy magyar, b. Vajai László kivételével — mind horvátokat nevezett ki bizottsági tagokul, nevezetesen, Busán Jánost, Saich Jánost és Kerchelich Boldizsárt, az ismeretes horvát történetirót, utasítással is látván el őket.

Ezen utasításra vonatkozólag a kormány intentióit illetőleg megjegyzem, hogy miután Horvát-és Tótország rendel annyiszor és ismételten sürgették a bán teljes hatáskörének. különösen a katonai véghelyek által megcsonkított országuk integritása tekintetéből, visszaállítását, s annak alsó Szlavóniára is — mely alatt, mint ezt Gyurikovits id. müvében alaposan kimutatta, a katonai véghelyek által igénybe vett földrész értetett — kitérj esz tését: elhatározta a kormány II.- és Tótország rendéit a kérdéses megyéknek a bán hatósága alá rendelése által némileg kielégíteni, miután az ő szempontjából szükségelt s egészen tőle függő katonai véghelyeket semmi áron megszüntetni, sem a bán hatósága alá rendelni nem akarta.

Nem csoda, azután, ha az ily szellemű utasítással ellátott s nem magyar tagokból álló bizottság oly formán járt el, hogy elkülönítvén a nevezett négy megyétől a katonai határőrvidékhez szükségesnek találtatott területet, a fennaradt részt három megyére, Szerem. Verőcze és Pozsegára—Valkó területe részint a határőrvidék, részint a három megye területe közt osztatván fel — osztá fel, „s a

bán hatósága alá s ezáltal Magyarország koronájába visszakebl esitette. “

A bizottság ezen eljárását egy. 1746. april 27-én kiadott kir. rendelet megerősítette.

Az 1751-iki országgyűlésen a bizottmány érintett eljárása szóba hozatván, a Karok és Rendek az ország jogainak ilyetén csonkításában beleegyezni nem akartak, s hosszas vita után határozatba ment, hogy ámbár nem bánják, ha az említett megyékre a bán hatósága ki is terjesztetik, úgy azonban, hogy Magyarország joga az említett megyéket illetőleg sértetlenül fenmaradjon, s hogy e megyék is a magyar országgyűlésre meghívandók s követei a többi magyar megyei követek közt ülés- és szavazattal bírjanak.

így keletkezett azután az 1751: 23 t. c.: *„Szerem, Verőcze és Pozsega ezentúl is* ő *felsége által az országgyűlésre meghívandók, hol ezen ország egyéb megyei közt ismét ülés- és szavazattal fognak bírni, —fenmaradván egyébként Magyarországnak és a bánnak törvényhatósága“* — „salva in reliquo Regni Hungáriáé et Banali jurisdictione.“

E commentar nélkül homályosnak látszó törvénycikk keletkezését az egykorú Kerchelich ekkép adja elő: „Kérdés támadt: vájjon Szlavóniához vagy Magyarországhoz tartoznak-e ama megyék? Naysich Ádám horvát itélömester, egyszersmint nagy mestere lévén a kétértelműségeknek, indítványt tett, mely mindkét félt látszassák kielégíteni, s melynek folytán határoztatott, hogy Szerém, Pozsega és Verőcze megyék ezentúl az ország (Magyarország) diaetaira meghivassanak és ezen ország többi megyéi közt székkel és szavazattal ismét bírjanak, fenmaradván egyébiránt mind Magyarországnak mind a bánnak hatósága. Ezen kétértelműségekből s a törekvésből: mindeniknek eleget tenni, származik, hogy a mondott megyék mindkét

ország hatóságának vannak alávetve, s rendeleteket vesznek mindkettőtől. Tudnillik külön követeket küldenek a magyar országgyűlésre; adót mint magyar megyék fizetnek, s mint ilyesek a magyar helytartótanácscsal és Magyarországnak provinciális commissariatusával állanak viszonyban; a báni hatóság pedig annyiban terjed ki rájok. mennyiben a horvát rendek közgyűlésére meghivatnak, mennyiben a királyi leiratokról a bán által értesíttetnek, s mennyiben azonkívül pereiket a horvát itélőszékek előtt viszik. “

így kerültek már 1745. év óta s némileg az 1751:23. t. c. beleegyezésével is a sokszor említett megyék a bán hatósága alá; miből azonban, a most említett 1751: 23 rendeleté szerint is, nem következtethetni azt, hogy ezért — mint horvát atyánkfiái állítják— Magyarország kiegészítő részei továbbra is megszűntek volna lenni. Igen helyesen jegyzi meg azért ide vonatkozólag Gyurikovits: „Si verő administratio per proprium et peculiarein Praefectum, quam imprimis geographicus regionis situs exposcere videretur, distinctam provinciám et non partém Hungáriáé esse doceret: sane, Banatus Machoviensis, Szőréniensis, Temesiensis, dum per Banos gubernabantur, Comitatus Liptoviensis, Árva et Turócz, dum sub ducatus nomine per Joannem Corvinám ducem sub Mathia I. R. regebantur, Comitatus item partiam superiorum et Transylvan. sive Districtus Temesiensis et Sirmiensis quamdiu Austriaco more seorsim ab Hungária stricié sumta administrabantur — non partes Hungáriáé séd Provinciáé ei adjccentesfuissedici deberent; *quod si demus: vereor, ut postremo sciamus quid pars, quid provincia adnexa sit!“*

És mégis, az idézett 1751: 23 t. c. dacára is, a bán hatóságából azon balvélemény kezdett lábra kapni, mintha az említett megyék örökidötöl fogva Szlavóniához tartoztak volna, s általános szokássá lett e megyéket azóta Szlavo-

niának nevezni el, míg a tulajdonképi Szlavónia Horvátország nevét vette fel, — ez utóbbi mint ilyen, részint a török uralom alá jutás, részint a katonai végvidék alakítása által, létezni megszűnvén.

Okot szolgáltatott pedig legelőször e hibás névcserére a már rajzolt török foglalás, melynek következtében Horvátország nagy része török uralom alá jutván, lakosai a szomszéd szlavóniai megyékbe költöztek át, a kikről Szlavónia lassankint Horvátországnak neveztetett el; mely elnevezés azután az e tartományok viszonyaival ismeretlen s idegen származású katonai parancsnokok által hivatalos irataikban is széliére használtatván, szokásba ment át.

Midőn a XVII, századbeli visszacsatolások alkalmával is Horvátország előbbi állapotában, t. i. legnagyobb része török uralom alatt, egy csekély része katonai véghelylyé alakítva, megmaradt: Szlavóniának „Horvátország“ nevezete állandó használatba jött, Szlavónia neve pedig a vele szomszédos s mint láttuk ekkor tájt a bán hatósága alá rendelt drávántuli magyar megyékre csusztatatott át; „mert — Szalayként — a valódi Szlavóniára ráragadván a Croatia elnevezés, szükség volt tartományt keresni, melyet Szlavóniának lehessen címezni.“ [1]) —

Azonban a nevezett megyéknek a bán hatósága alá adása által a báni méltóság régi fénye és hatalma korán sem volt helyreállítva, s azon állapot, melyben a báni méltóságot ezen időtől fogva a legújabb időkig szemléljük, csak árnyéka azon magas álláspontnak, melyen azt az előbbi két korszakban tündökölni láttuk.

Ki fog tetszeni ez bővebben is törvényes hatáskörének részletes előadásából.

[1]) L. erről bővebben *(lyurikovits* id. m. HL 89—91 Ip. — Ker-*cMich* Not. pracl. 407 Ip. M. *Bombardi* Soo. Jesul. Topogr. M. R. Hung. ed. príma 1718. 231. Ip. — *Botka:* Századunk 1844. 35 sz., s ezek nyomán *Palugyay.:* Kap. R. 231 Ip.

B.

Az előbbi időkből fenmaradt szokás és törvények (1439: 26; 1490: 12; 1492: 8) értelmében a bánt e korszakban is a király nevezte ki; mely jogot I. Ferdinand idejétől fogva szakadatlanul gyakorolták is királyaink. Igaz ugyan, hogy néha, e korszak zavaros időiben, a tartományi rendek kívánsága is figyelembe vétetett, s nevezetesen 1681-ben Erdődy Miklós, 1704-ben Pálffy János azok kívánalmára neveztettek bánokká; de ez csak igen ritkán és kivételesen, mint a királyi kegy és kedvezés különös jele fordult elő; s miután a kinevezési jog a királyt illette, ezt a rendek kívánságának tekintetbevételével is gyakorolhatta.

Ezen csak párszor előfordult praecedens esetből, melynél szintén nem a rendek választották a bánt, hanem legfeljebb csak óhajaik vétettek figyelembe, már jogot véltek formálhatni horvát atyánkfiái a bán kinevezésére nézve, — az 1790-ki magyar országgyűlésen azon állítólagasoU régi szokásra hivatkozván, hogy a bán meghalálozása esetében az albán vagy legidősebb főispán által egybehívott tartományi gyűlés négy egyént jelölhetett ki a király kinevezése alá.

Ami e régi szokásra való hivatkozást illeti, az előbbi korszakokban, melyekre úgy hiszem a „régi“ jelző inkább rá illik, láttuk, hogy a bán kinevezése egészen a király tetszésétől függőt, s a tartományi rendek óhajainak tekintetbevételéről szó sem volt soha, egyedül az köttetvén ki, nem a horvát vagy szlavón köz-, hanem a magyar országgyűlés által, hogy érdemes, magyar honfiak neveztessenek ki bánokká. A jelen korszakban is érvényben voltak a régi szokás és törvények, s csak kivételesen történt némelig ezektől eltérés. Amiértis az 1790-ki országos rendek a tartományi rendek kérését, tekintettel a felség kétségtelen

jogaira, elfogadhatónak nem vélték, fentartatván ezután is a régibb szokás és törvények érvénye.

Az 1861-ki horvát országgyűlés okt. 9-én felterjesztett iratában újra sürgette ezen állítólagos jog elismerését.

„Legmélyebb alázatossággal jelentjük — így szól a felirat — hogy az országgyűlés ráállott ugyan, hogy a felséged által kinevezett bán, Sokcsevics József báró, régi alkotmányos szokás szerint a báni méltóságba beigtattassék, de egyszersmint kikötötte magának azon a királyságokat illető jogok felélesztését, melynél fogva ezen országgyűlés fel van jogosítva felségednek nehány a báni méltóságra alkalmas-egyént kinevezés végett felterjeszteni; mely jog Ferdinánd 1527-i körlevelében s a három egy királyság országgyűlésének 1741. s 1766:61. t. cikkeiben foglaltatik/[4]

Ferdinand felhozott körlevelére vonatkozólag jó lesz megjegyezni, hogy abból egészen mást tanulunk. Ebben ugyanis a rendeknek egyszerűen tudtul adja Ferdinand: hogy „spectabilem et magnificum fidelem nobis dilectum Franciscum de Batthyan Reg. N. Dal. Croat, et Slav, banum, quo magistratu etiam dicti olim regis Ludovici praedecessoris nostri functus est, creavimus et praefecimus. Committimus itaque íidelitati vestrae et mandamus, ut deinceps eundem Franciscum pro Bano indubitate agnoscatis et ea quae decet reverentia et honore prosequamini ipsiusque iudicio et jurisdiction! paretis et obtemperetis. Et ita vos in omnibus erga eum, ut erga Banum decet, geratis, secus miliő modo facturi, Dat. Prágáé 9. Mártii 1527“ Ebből úgy hiszem nem lehet alapot vonni ki a 61-ki országgyűlés állításának bebizonyítására. Ami pedig a tartományi gyűlés idézett határozataira való hivatkozást illeti, jól lesz szintén megjegyezni, hogy azok a magyar országgyűlési

[l]) Chrnel József: Actenstüeke zűr Gesehichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1517. Wien 1846, 72. Ip.

törvénycikkek hatályával nem bírnak, annál kevésbbé pedig azok rendelete ellenére intézkedhetnek. Miértig ö felsége nov. 8-án kelt válasziratában a rendek ezen kérelmét megadhatónak nem tartotta.

A báni méltóság üresedés esetében azonnal betöltendő lenne. Számos törvénycikket találunk e korszakban, melyek azt sürgetik. Ilyenek az 1536: 50, 1608: 11, 1609: 27, 28, 1613: 38 stb.

A régibb törvények azon rendelete és sürgetése, hogy magyarok neveztessenek ki bánokká, a legújabb időben ment csak feledésbe; mert e korszakban is több magyar származású bán fordul elő, mint megfordítva.

A kinevezett bán jogainak törvényes gyakorlatába ünnepélyes beigtatás által lép, mely — e korszakban keletkezett szokásnál fogva — a kapcsolt részek közgyűlésen arra nevezett királyi biztos által történik, kinek kezébe az esküt ez alkalommal, a már idézett régibb törvények értelmében, leteszi, s méltósága jelvényeivel, a buzogánynyal s egy oldalon a kapcsolt részek más oldalon saját címerét mutató zászlóval féldiszíttetik. — A bán beigtatását sürgetik az 1613: 38. („ut introductionem banalem debito effectui mancipare dignetur (a király) SS. et 00. suplicant“); az 1647: 51. t. c. stb.

A bán az országbárói és főméltóságviselöi sorában most is tekintélyes állást foglalt és foglal el, s az 1687:10. t. c. 1 §-a értelmében a nádor és országbíró után mindjárt a bán következik, tehát a tárnokot megelőzi, s mint ilyen a harmadik országbáró.

A régibb szokás és törvények értelmében két országos méltóságot viselhetett és viselt is e korszakban [1]); a király koronázásánál az ország almáját ö szokta vinni, mint ezt

[1]) Így például 1783-ban Eszterházy Fer. bán kit. kancellár is volt egyszersmint.

a multévi jun. 8-án végbe ment dicse koronázási ünnepély alkalmával szemlélni lehetett.

Jogai a törvénykezés, közigazgatás és hadügyek tekintetében e korszakban a következőkre terjedtek ki.

1. Mint a kapcsolt részek rendes nagy bírája egészen III. Károly idejéig elnöke volt az előbbi korszakban keletkezett s már fentebb vázolt báni törvényszéknek, mely régibb alakjában, (mint a felöle intézkedő 1566: 21, 1572: 7, 1574: 18, 1575: 3, 1659: 87. t. c. mutatják) III. Károly idejéig s különösen 1715-ig meghagyatott, -—- igen természeten a területet illetőleg azon szűk határok között, melyeken túl e korszakban a bán hatósága nem terjedett; tehát egész Horvátország, —- melynek hajdan létezett báni törvényszékét ez ország fenállásával együtt a mohácsi vész eltemette — a varasdi katonai végliely, s a Dráván túli magyar megyék kivételével, mely csak — mint fentebb láttuk — Mária Terézia idejében adatott hatósága alá..

III. Károly idejében a törvényszékek új rendezést nyervén, a báni törvényszék is átalakíttatott, s az 1715:121, s 1723: 27. t. c. értelmében a *„báni táblai* név alatt új alakot nyert; melynek szervezetéről legjobb magyarázatot nyújt az 1727. febr. 7-én kiadott szervezési rendelet.

A báni táblának „adquam omnium Comitatuum Regn. Dalm., Croat, et Slavoniae causae per viam appellationis deducendae erunt“ (1723: 27) elnöke a bán, vagy akadályoztatása esetében helytartója. Tagjai: egy főpap, két föur, az albán, itélömester, mint előadó, három rendes s ezeken kívül még több vagy kevesebb számfeletti ülnök a nemesi rendből. Hozzá járultak még a segédhivatalnokok mint igtató, kiadó, a szegények ügyvéde, országos levéltárnok, s a báni tábla hites jegyzői, kik két évi gyakorlat után a kapcsolt részekben ügyvédségre jogosíttattak.

E tábla hatósága, Zágráb, Várasd és Körös megyéken

kívül, Mária Terézia ideje s illetőleg 1746 óta a drávántuli magyar megyékre. Szerém, Verőcze és Pozsegára is ki lön terjesztve, s különösen mint felfolyamodásu törvényszék ítélt az említett megyék törvényszékétől feljebbezett polgári és büntető perekben. A sz. kir. városok polgári perei azonban, melyek a tárnoki s illetőleg személynöki székhez vitettek fellebb, a váltó- és csődperek, melyek a kir. kúria kiegészítő részét képző váltó- feltörvényszékhez feljebbeztettek, valamint a zágrábi káptalan egyháznemesei és jobbágyainak ügyei, melyekben kir. kiváltságlevelek értelmében a kir. kúria ítélt[1)], illetékességéhez nem tartoztak. Voltak azonban oly ügyek is, melyek már első folyamodásilag a báni tábla elé tartoztak; mint például a gyökösségi, kiváltságokról!, érvénytelenítési, szerződések és végrendeletek ereje és értelme iránti perek; de a pártütési, felségsértési, hűtlenség! esetek e korszakban sem tartóztak illetékességéhez; mert ezekben, az 1791: 56. t. c. értelmében a királyi tábla ítélts Ítéletétől feljebbezés csak a király személye elé történhetett.

Oly ügyekben, melyekben mint első folyamodása bíróság ítélet, az ítélet végrehajtására is kötcleztetett, az 1609: 72, s az 1727. feb. 7-ik utasítás értelmében, „Caeterum — így szól ez utóbbi — sententias in Tabula· Banali primae instantiae judicem agente látás, juxta art. 1609: 72 protonotarius execution! mancipabit et morc solito desuper relationem faciet; ubi autem Tabula haec Banális apellationis judicem egisset, executio ad primae instantiae judicem dirigenda et remittenda érit. “

Ami a feljebbvitel módját illeti, a báni táblától az ügyek, az 1729: 31. t. c. 3. §-a értelmében, még pedig akár első- akár másodfolyamodásiak, mindig birtokon belül (a

[1)] KerchelichHíst Ep. Zagr. Cap. VIII-. s köv. Ipok; s az l806. aug. 29. és 1813. dec. 3. kir. rend.

szegények ügyeit, valamint az 50 frtot felül nem haladottakat kivéve) a kir. táblához és innen (1723; 27) a hétszemélyes táblához vitettek feljebb. Az 1741: 58. t. c. az 1729: 31. t. c. 3. §-át akkép módosította, hogy a már első folyamodásban is a báni táblához tartozó ügyekben 20 fttól 1000 frt értékig a feljebbezés birtokon kívül történjék. „Annucntc nihilominus — így szól az id. törvénycikk ide vonatkozó része — Sua Sacra Regia Mtte, decernitur: ut quaevis causae ex Tabula Banali, in quibus eadem prímáé instantiae judicem est actura, ad viginti usque miile florenorum extra dominium ad Curiam Regiam transmittantur. Quare in hoc articulus praecitatus (1729: 31) modificatur.“

A kapcsolt részeknek többször s már 1741-ben nyilvánított ama kívánsága, hogy a feljebbvitel a báni táblától közvetlen a hétszemélyes táblához történjék, csak az 1807: 9. t. c. rendelete által, az ügyfolyam egyszerűsítése tekintetéből, ment teljesedésbe.

Ily alak és szervezettel állt fenn a tábla a legújabb időkig.

Az 50-es években az akkori törvényszéki szerkezet értelmében a báni tábla cs. kir. horvát-tótországi főtörvényszékké alakíttatott a bán elnöksége mellett.

Az októberi diploma folytán — az 1861. marc. 27. kelt legf. rendelet által — régibb alakjában, de a változott törvényhozási viszonyoknak megfelelő szerkezettel visszaállíttatott s a bán törvényszéki helytartójának elnöklete alatt, mind az előbbi főtörvényszék, mind a feloszlatott úrbéri törvényszék ügyeivel megbizatott. -—- A feljebbezés a mostani báni táblától a legújabban, a 61-ki horvát országgyűlés kérelmére, felállított s Zágrábban székelő horvát-szlavon hétszemélyes táblához történik, melynek elnöke a bán.

Fölemlítendő még itt, hogy a bán saját pecsété alatt

adatta ki a bírói parancsokat, melynek őrzője a már említettem itélőmester volt; s az 1613: 38. rendeletéhez képest minden báni pecsét alatt kelt kiadvány hiteles és törvényesnek ismerendő el. Szintén említettem már, hogy az 1723: 89. t- c. értelmében bírói eljárásaira nézve helyettest nevezhet ki.

Különben törvénykezési ügyek tekintetében az albán szokott már hivatalánál fogva a bán helyettese lenni, kit a régibb szokás alapján szabadon nevezhetett ki. E korszakban azonban divatba jött a báni helytartó, ki alatt a bánnak távolléte vagy törvényes akadályoztatása esetében köz igazgatási és törvénykezési teendőjére nézve helyettesét — locumtenens banális officii in politicis et juridicis — értjük.

Az előbbi korszakban az albántól különböző ily báni helytartók példájára [1] nem akadunk. E hivatal eredetét Kerchelich a XVI. századvége felé keresi, s azért véli behozottnak, mivel az albánok mindig a köznemesség közöl tétetvén, ennek a bán távollétében a főurak engedelmeskedni méltóságukon alólinak tartották; miértis szükségesnek látszott a főrendek közöl tenni báni helyettest, — legalább eleinte a közigazgatási teendőkre.

Sokat vitatott kérdés, hogy vájjon kinek áll jogában ily helyettest nevezni ki?

Annyi bizonyos, hogy a bán halála esetére, míg e méltóság alkalmas egyénnel betölthető, báni helytartót nevezni a király jogában áll. De midőn a bán él és hivataloskodik, akadályoztatása esetére nevezhet-e ö ki proprio mo-

[1] Egyetlen egy példa van rá még is, 1383-ról, hogy egybáni helytartó előfordult; ez Bubek Detre volt, kiről az említett évben kiadott egy okmányban olvassuk: *Detrikus Bubek, locumtenens magistri 1). Emerci. Bubek regnorum Dal. et Croat. bani*[u]. (Fejér Cod. Dip. X, 1, 137 lp.) Ennél több példa azonban nines.

tu helytartót, vagy pedig e jog ez esetben is a királyt illeti? —

Kerchelich ugyan a bán jogához tartozónak vitatja s talán igaza is van; de a gyakorlat azt mutatja, hogy legtöbbnyire a királyok nevezték ki a helytartót, s nevezik ki legújabban is a már állandóan létező báni helytartót; s ámbár újabb időkben e hivatalra rendesen a zágrábi püspökök alkalmaztattak, c hivatal azonban azok székével egybe kapcsolva nem volt, és más helytartók példájára mind a múlt században, (gr. Keglevich Péter, gr. Draskovich János, utóbb bán, gr. Erdődy Lajos főispán, gr. Batthyányi Ádám, gr. Széchenyi Ferenc) mind a jelenben találunk.“ Legújabban is világi egyén, báró *liauch* a báni helytartó.

Az albánra nézve azonban kétségtelen a bán kinevezési joga annyira, hogy e hivatal a bán halálával meg is szűnik. A legújabban kinevezett s 1861. april. 15-én beigtatott bán szintén élt ezen jogával, *Zidarics Jánost* nevezvén ki ez alkalommal albánnak.

2. A közigazgatás több ágainak a helytartótanács alá. rendelése folytán a bánnak e tekintetbeni tendöi szőkébb térre szórhattak, mint az előbbi korszakban, s a következőkben központosultak:

A bán hívta egybe a király rendeletéből a horvátországi közggyülést s azon elnökölt.

liégente, mint láttuk, a szlavóniai tartománygyülést (de nem a horvátországi közgyűlést, midőn t. i. Horvátország is a bán hatósága alá tartozott) a bán tetszése szerint hívhatta össze, minden felsőbb engedély nélkül. Az 1791-ki országgyűlésen a horvát-szlavon rendek a bán ezen jogát a tartományi gyűlések helybe léptetett közgyűlésekre is — mert Horvátország nem lévén, Szlavóniában akarták azt feltámasztani amannak minden jogaival együtt — törvény által elismerni sürgették; de az országos rendek ebbe, mivel a. bán ezen joga törvényben nem gyökerezik, s a fel-

ség jogaival össze nem egyeztethető, nem csak bele nem egyeztek, hanem még az 1791: 58 t. c. által világosan kimondták, hogy a bán csak a király előleges beleegyezésével hívatja össze a közgyűlést.

Mária Terézia idejéig ezen közgyűlésen tárgyaltatván e tartományok közigazgatási ügyeinek nagy része, a bán ezekre, mint a közgyűlés vezetője, közvetlenül befolyt, Mária Terézia alatt azonban új szervezések tetetvén, 1762. az úgynevezett horvát királyi tanács állíttatott fel a közigazgatási teendők végzésére, melynek 12 évi fenállása alatt, elnöke a bán volt. Midőn e tanács 1779-ben megszüntettetett s teendői a magyar királyi helytartótanácsra bízattak; ámbár a bánnak ennél méltóságának megtelnie ülés és szavazati jog biztosíttatott az 1791: 58. t. c. által, mindazonáltal ezután már közigazgatási teendői megszűntek, meghivatván egyébiránt, az 1741:11. t. c. rendeletéhez képest, a Horvátországot érdeklő fontosabb ügyek tárgyalásakor a királyi tanácsba.

Ide tartoznak még a bán következő jogai:

A közgyűlésen a rendek által betöltetni szokott itélőmesteri állomásra a bán tette a kijelölést; az 1618: 71. és 1803: 12. t. c. értelmében a kapcsoltrészek megyéi közt határvillongások törvényes bírája a bán.,

Egyéb jogai és teendői a közigazgatás tekintetében, melyekkel régebben fel volt ruházva, a változott viszonyok és körülményeknél fogva magukban megszűntek s többé fel sem éleszthetők.

Kapcsolatban az említett közgyűléssel jónak láttam itt pár szóval a báni értekezletről is említést tenni, mely a kapcsoltrészek ügyeinek clőleges tárgyalása- és megh anyására a közgyűlések előtt vagy oly időben hivatott egybe, midőn az ügyeket sürgősségüknél fogva a közgyűlésre halasztani nem lehetett, vagy közgyűlést a körülményeknél fogva, mint például a magyar országgyűlés ide-

jén, tartani nem lehetett. Ilynemű conferentiák nyomára a magyar országgyűlés alatt rég akadunk. Ily értekezletre, ha nem a magyar országgyűlés ideje alatt tartatik, a kapcsoltrészek előkelő fcrfiai; országgyűlés alatt pedig az azon jelenlevő főpapok, főurak, itélőmester, káptalani, országos, megyei stb. követek hivattak a bán által; s ez utóbbi esetben gyakran ily értekezletek az országgyűlési határozatokra nézve is feliratokat intéztek a felséghez.

Ily báni értekezlet tartatott 1860-ban is, midőn az okt. 20. és nov. 23. kelt leiratok folytán a horvát-szlavon képviseltetés s az ismét életbelépő megyék elrendezése tárgyában a bán nov. 26-án 44 tagból álló értekezletet hivott egybe, melynek jan. 17-ig folytatott kilenc ülésében több fontos tárgy intéztetett el.

Mint a Horvátország közigazgatási ügyeinek kezelésében újabb időben beállott változást, meg kell említenem még, hogy 1861-ben egy kir. helytartótanács állíttatott fel Zágrábban a bán elnöksége alatt. Es így e részek közigazgatás tekintetében is Magyarországtól elválasztattak.

3. Még nagyobb csorbulást szenvedtek a bán jogai e korszakban a katonai ügyek tekintetében.

Ugyanis, bár számos törvények sürgették a bánnak :: véghelyek és erősségek körüli jogait tiszteletben tartani, s az ezen jogok sérelmére fenálló véghelyi parancsnokságok megszüntetését: az mindazonáltal mint fentebb világosan kimutattam, meg nem történt, s a bán csak az unnai és kulpai végvidék főkapitányságával ruháztatott fel; mely méltóság különben, az ország főkapitánya cím alatt, Mátyás királynak 1477-ki rendelete alapján, a rendek szabad választása alá tartozik, de akik Mária Teréziának 1751. évi okmányában kijelentett óhajtása szerint („Regno supremum Capitaneatum conferendi ius confirmatur ea spe, quod ilium semper Banis conferent“) azzal ünnepélyes beigtatása alkalmával közfelkiáltás utján a bánt szokták felruházni, ki

azután az ország alkapitányát maga nevezi ki tetszése szerint.[1]) Az unnai és kulpai végvidéknek Mária Terézia alatti szervezése után is annak fökorinányzójává, s illetőleg az ebből alakított két báni liatárörzö gyalog-ezred tulajdonosává lett, jogában állván, az említett 1751-ki kiváltság értelmében, e két ezrednél a törzs- és főtiszteket kinevezni az alezredestől kezdve lefelé; az ezredes iránt pedig a királynál ajánlást tehetni. Banus — mond az id. okmány - ex idoneis patriae civibus a Vicecolonello inclusive omnes officiates militates constituat aequale cum aliorum regulatorom Regiminum officialibus Rang habituros. Colonellos tamcn erga propositionem Báni Princeps resolvet.“ Azonban, mint a gyakorlat megmutatta, a bán eme joga nem igen respectáltatott, s csakis a tulajdonosi címet viselvén, tényleg az említett báni ezredeknek nem volt főparancsnoka, sőt az ezek felett rendelkező hadi tanács még az engedélyezett tisztkinevezési jogot is csak a kapitányig engedte meg, valamennyi törzs- és főbbtiszteket maga nevezvén *ki. A* károlyvárosi és varasdi parancsnokság, igen természetes. hogy[7] még kevésbbé tartozott a bán parancsnoksága alá.

A horvát-tótországi rendek mindene tekintetben emelt sérelmi panaszai eredménytelenül hangzottak el.

Ily körülmények közt már, szemben ezen rendezeti katonai parancsnokságokkal, a bánnak a végvárak oltalma és azokra való felügyeleti jogai és kötelességei, melyekről az 1538-ki tótországi közgyűlés 2. 4. és 9. pontjai, valamint a magyar országgyűlés számos törvénycikkei, mintáz 1546: 42, 1609: 27, 1681: 62. stb. szólnak; úgy szintén a külön bandérium tartásának szüksége, melyről az 1609: 28, 1647: 51., sőt még az 1715: 114. t.c. említést tesznek, s

[1]) 1861-ben is Sokcsevics bán beigtatása alkalmával közfelki áltás útján az ország kapitányának megválasztatott, s ugyanekkor albánná Zidaries Jánost, alkapitánynyá pedig Jellasieh József tábor nagyot nevezte ki.

melynek fejébe *egy* darabig még e korszakban is a bán a kapcsolt részek harmincadának felét húzta — végkép megszűntek, s csak a nemesi és országos felkelés vezényletére szorítkoztak; mely jogot nemcsak az 1881: 66, 1741: 59, hanem az 1805: 5. t. c. is elismert és megerősített.

Λ bán jövedelmét e korszakban már nem az előbb divatozott fényes járandóság, hanem a közkincstárból húzott s a király által meghatározott fizetés — salarium — képezte.

Különben e korszak elején is, míg bandériumot kellett tartania, ezért is kapott külön pénzt s a kapcsoltrészek harmincadának felét. így például I. Ferdinandnak Zrínyi Miklóst bánná kinevező oklevelében olvassuk: „Ut verő idem Comes Nicolaus de annuo salario suo certior a nobis reddatur, cidem ad 600 equites levis armaturae conditionem fecimus, ad quos singulos equites pro annuo salario dabuniur singuli 20 floreni. Dum autem inservitiis nostris etregnorura nostrorum fuerit, pro pecuniis menstruis, in singulos menses cuique equiti singulos duos florenos dabimus. Praeterea debebit habere 400 pedites, ad quorum singulos per mensem numerabuntur floreni duo. Ad conservationem autem mensae suae, exploratorum intertentionem et nunciorum missionem prout temporis ratio offert dabuntur per annum 4000 floreni Huugarici.“[1]) E szerint ekkor 25,600 forintra ment évenkint a bánnak fizetendő összeg, melyért 1000 katonát kellett tartania. Megszűnvén, mint említém, eme kötelezettsége. rendesen *5000* forintot húzott, Engel[2]) tanúsága szerint, egész a jelen század elejéig.

Különben a bánnak fizetéssel való ellátását számos t.

[1]) *Fejér·*. Croat, et Slav. Nex. ct. Bel. 117. Ip.

[2]) *Engel:* id. m. 390, 401. stb. Ip. — Mária Terézia 1751-ki ok Hiányában ide vonatkozólag ezt olvassuk: Salarium, cum modernus Banus declaravit se mm practendere, successoribus eius de illő providebitur.

c. sürgeti; ilyenek az 1546: 43, 1609: 67, 1609: 28, 1681: 62, 1715: 114, 1723: 87, 1729; 20, 1741: 47.

* *
*

És ezekben körvonaloztuk a bánnak teendőit és jogait e korszakban is, melyek ily, az előbbi korszakokkal szemközt megcsonkított, alakjokban is elég fontosak, és megmagyarázhatóvá teszik a rendek sürgetéseit e méltóság betöltése iránt, valamint az 1741: 47. t. c. rendeletét, hogy a bán lehetőleg a Kapcsoltrészekben tartózkodjék.

Ily állapot volt uralkodó a bán állása- és jogkörére nézve egész 1848-ig; a midőn a törvényhozás más változást e tekintetben még nem ért rá tenni, mint hogy a kir. helytartótanácsnak a minisztérium kinevezése folytáni megszűntével, az álladalmi tanács alakításánál a bánnak a már említett 1791: 58. t. cikken alapuló jogát tekintetbe veendőnek rendelte (1848: 3, 23. §.); a végvidékek tökéletes rendezéséig — melyeket a magyar minisztérium szabaddá tenni igyekezett és tett volna is más körülmények között—az országgyűlési követek választási módjának meghatározását a drávántuliezredekbenreá bízta (1848: 5,55. §.); a nemzetőrség! fŐvezérséggel a kapcsolt részekben a bánt, nem létében pedig az alkapitányt ruházta fel (1848: 22, 9. és 10. §.)

S hogy az 1848: 3, 23. §. a magyar minisztérium részéről figyelembe vétetett, kitetszik onnan, hogy az 1848-diki országgyűlés befejezte után a magyar minisztérium bizalommal felszólította a bánt, hogy jöjjön és értekezzék a minisztériummal Horvát- és Magyarország közdolgairól, segítse tanácsával és közremunkálásával. Az akkori bán, *Jdlasich* e bizalmas felszólítást visszautasító; s ami ezután történt az sokkal ismeretesebb és fájdálmasb emlékű, semhogy annak felidézésével foglalkozzam.

Elég az, hogy Magyar- és Horvátország közt a viszály a tettlegesség terére lépve át, nem akarom mondani, hogy

ez utóbbi kezdeményezése folytán, az a két nemzet egymástól! elidegenítését, s a hétszázados kapocs szétszakgatását vonta maga után.

És vájjon mit nyertek horvát atyánkfiái 48-ban ellenünk tanúsított testvérietlen magukviscletc által? — Azt, hogy ok is azon közös sorsban részesültek, mely hazánkat 1849 után sujtá, de, hála Istennek! meg nem törhető. . . .

A bán különben, Jellasich, 1850. után is megmaradt s a horvát-szlavon helytartóság s báni tábla neve alatt szervezett cs. kir. főtörvényszék elnökévé lett, s báni címén kívül „IIorvát-Tótországban főkapitány, Horvát- Tót- és Dalmáthbn kormányzója s hadi parancsnoka s Fiume kormányzója“ címmel is felHibáztatott; s mint ilyen működött haláláig, 1859. máj. 19-ig.

Utóda Coronini táborszernagy lett, kinek Budára történt áttétele után, 1860. jun. 19-én báró Sokcsevics József neveztetett ki bánná, s az októberi diploma és az 1861. jan. 17. kelt leirat folytán megnyitott Horvátországi közgyűlésen hivatalába 1861. april 15-én ünnepélyesen be is igtattatott.

Ugyanekkor az april 17-ki leiratok értelmében a báni tábla ismét visszaállíttatott s egy horvát-szlavon helytartótanács felállítása Zágrábban elrendeltetett; mindkettő elnöksége a bánra bízatván. Utóbb ez országgyűlés kérelmére egy horvát-szlavon hétszemélyes tábla is felállíttatott, mint e részekben legfőbb folyamodása törvényszék, szintén a bán elnöklete alatt, kit ennek folytán a báni táblánál törvényszéki helytartója helyettesít. Sőt a horvát országgyűlés mindezekkel meg nem elégedve, még egy horvát-szlavon udvari kancellária felállítását is kérvényezte, mi szintén megadatott.

Látni való ezekből, hogy mindezen újabb intézkedések folytán Horvát-Tótország Magyarországtól, az egy király személyét kivéve, másban mindenben elválasztatott, dacára

a hétszázados szoros közjogi kapocs, s világos törvényeink rendeletéinek, dacára annak, hogy ezelőtt a mai Horvátország, mely tulajdonkép most is Tótország, nem is kapcsolt rész, mint inkább Magyarország kiegészítő részének tekintetett. A múlt, de még a közel múltban sem volt ez így; mert, míg a ma már nem létező régi Horvátország az Árpádok és vegyes házból származott királyaink alatt fenállott, — dacára mindig tiszteletben tartott municipalis jogainak — sokkal szorosabban volt Magyarországhoz csatolva, vagy hogy magoknak a horvát rendek szavaival éljek „a magyar koronának és országnak alávetve[1)] — eisdemque coronae et regno subject! sumus — mint a habsburg királyok korszakában a Horvátország nevét csak viselő devoltaképen Tótország, jóllehet hogy c korszakban is közte és Magyarország közt mind a törvényhozás és törvénykezés (a ni. kir. kúria és hétszemélyes tábla mint felfolyamodásu törvényszék által,) mind a közigazgatás (m, kir. helytartótanács által, melynek hatásköre H.-Tótországra is kiterjedt) mind egyéb ügyek tekintetében.

'I· -jí

Viszonyainknak az 1867-ben történt kiegyenlítés következtében beállott újjáalakulása folytán, igen természetes, hogy Horvátországban is, a 49 s illetőleg 61 óta fenálló állapotot illetőleg s a jelen átalakulásoknak megfelelőleg, változásnak kell beállani.

[1)] Egy 1492-ben kelt s Horvátország összes főórái s intelligcntiája részéről kiállított okmány ez, melyben olvassuk: *„Mi tehát, mivelhogy a mondott Horvát- és Szlavonor szagok, s mi valamennyien valamint ezen országok többi lakosai is, Magyar ország koronájához s magához Magyarországhoz tartozunk tKdivivaldképen régtől fogva s ezen koronának és országnak alá vagyunk vetve: ez okon“* stb. A becsi titkos levéltárból közli *Szalag,* a h. kérdéshez e. müvében 91. lapon.

E változás még eddig nem eszközöltetett ugyan; de az evégre Magyar- és Horvátország részéről kiküldött országos küldöttség munkálatainak már megtörtént befejezése után legközelebb várható.

Ezen országos küldöttség[1]), melynek tagjai a Magyarország főrendiháza részéről: gróf Mailáth Antal, Szögyéni Marieli László, gróf Szécsen Antal és Jankovich László; a képviselőház részéről: Bottka Tivadar, Csengery Antal, Deák Ferenc, Dózsa Dániel, Ghyczy Kálmán, Horváth Lajos, Somsich Pál és Vadnay Lajos, — Horvát- Szlavón-és Dalmátországok gyűlése részéről pedig: Vakanovics Antal, Bedckovics Kálmán, Brlic Ignác, Cár János, gr. Jankovics Gyula, Kraljcvics Frigyes, gr. Pejacsevics János, Dr. Suhaj Imre, Zivkovics János, Zuvics József, Dr. StO' janovics Antal és Vukovics István voltak, — 1868. július 28-ki közös ülésében a következő egyezményi javaslatot állapítá meg:

„Miután Horvát- és Szlavonországok századok óta, mind jogilag, mind tettleg, sz. István koronájához tartoztak, s a sanctio pragmatikában is ki vau mondva, hogy a magyar korona országai is elválaszthatlanok egymástól: ezen alapokon, egyrészről Magyarország a vele egyesült Erdélylyel, másrészről Horvát- és Szlavonországok, a közöttök feuforgó közjogi kérdések kiegyenlítésére nézve, a következő egyezményt kötöttek:

1. Magyarország a vele egyesült Erdélylyel,'s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok egy és ugyanazon állami közösséget képeznek, mind az ö felsége uralkodása alatt álló többi országok, mind más országok irányában.

2. Ez állami közösségből és összetartozásból foly,

[1]) A küldöttség elnöke a magyar részről gr. Mailáth Antal, előadója Cscngcri Antal volt, a horvát részről elnök Vakanovics Antal, előadó Cár János. Közös elnöknek szintén gr. Mailáth Antal választatott meg.

hogy Magyarország, s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok királya egy és ugyanazon koronával, s egy és ugyanazon koronázási cselekvénynyel koronáztatik meg, s a szt, István koronája alatt álló összes országok részére, ez országok közös országgyűlésén, közös koronázási oklevél állapíttatik meg és állíttatik ki.

E koronázási oklevél eredetije azonban a magyar szöveg mellet horvát nyelven is szerkesztendő, Horvát-, Szlavón- és Dalmátországoknak is kiadandó, s abban Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok integritása és országos alkotmánya is biztosítandó.

Az 1867-ki koronázási oklevél eredeti horvát szövegben utólag szintén kiállíttatik, s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok országgyűlésének mielőbb megküldetik.

3. A fenebb érintett megoszthatlan állami közösségből következik továbbá, hogy mindazon ügyekre nézve, melyek a magyar korona összes országai, és ö felsége többi országai közt közösek vagy közös egyetértéssel intézendok, Magyarországnak, s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországoknak egy és ugyanazon törvényes képviselettel, törvényhozással, s illetőleg közös kormányzattal kell birniok.

4. Az 1867-ki magyar országgyűlés XII-ik törvénycikkét, mely a sz. István koronája országai, és- ö felsége többi országai közt fenforgó közös, vagy nem közös ugyan, de egyetértöleg intézendő ügyeket, és azok kezelési módját meghatározza, valamint az e törvény alapján már létrejött egyezményeket, s különösen az 1867. XIV. XV és XVI. törvénycikkeket Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok is érvényeseknek és kötelezőknek ismerik el, azon határozott kikötéssel mindazáltal, hogy jövőre hasonló alaptörvények és egyezmények csak Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok törvényes hozzájárulásával hozathassanak. Az e szakaszban érintett alaptörvény és törvénycikkek utólag eredeti horvát szövegben is kiállíttatnak, s kihirdetés végett

a horvát, szlavón, dalmát ország-gyűlésnek mielőbb megküldetnek.

5. Azon tárgyakon kívül, melyek a sz. István koronájának országai és ő felsége többi országai közt közösek, vagy egyetértöleg indézendők, vannak még más ügyek is, melyek Magyarországot, s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországokat közösen érdeklik, s a melyekre nézve a magyar korona összes országai közt a törvényhozás és kormányzat közössége ez egyezmény által szükségesnek ismertetik el.

6. Ilyen közös ügye sz. István koronája összes országainak mindenekelőtt az udvartartás költségeinek megajánlása.

7. Közös ügy továbbá az újonc-ajánlás, a védrendszert és hadkötelezettséget illető törvényhozás, s az intézkedés a hadsereg elhelyezéséről és élelmezéséről, mire nézve azonban Horvát-, Szlavón- és Dalmátországokat illetőleg határoztatik: a) hogy a közösen megszavazandó contingensből Horvát-, Szlavón és Dalmátországokra eső rész· az összes népesség aránya szerint állapittatik meg, magában értetvén, hogy ha az eddigi védrendszer átalakittatik, az újonnan megállapítandó rendszer szabályai fognak Horvát-, Szlavón- és Dalmátországokban is alkalmaztatni; b) a Horvát-, Szlavón- és Dalmátországokra eső újoncok ezen országok ezredeibe soroztainak; c) végre a besorozásnál gond leszen arra, hogy az újoncok minő fegyvernemre leginkább alkalmasak, s a tengerpart újoncai főleg a hajóhadba osztatnak be.

8. Közös Magyarország s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok közt, mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben, az alább körülirt módon a pénzügy is. Ehhez képest az összes adórendszer megállapítása, az egyenes és közvetett adók megajánlása, ez adóknak mind nemeire, mind számtételeire nézve, úgy szintén az adók kivetése,

kezelése és behajtása, új adók behozása, a közös ügyek költségvetésének megszavazása, valamint a közös ügyek költségeit illető évi zárszámadások megvizsgálása, új államadósság fölvétele, vagy a már meglevő adósságok convertálása, az ingatlan államvagyon kezelése, átalakítása, megterhelése és eladása, az egyedáruságok és királyi jövedelmek (jura regalia majora) fölötti rendelkezés, s átalában minden oly intézkedés, mely a sz. István koronája alatt álló országokkal közös pénzügyi tárgyra vonatkozik, a magyar sz. korona összes országainak közös országgyűlését illeti; ahorvát-szlavon államföldbirtok eladására nézve mindazonáltal azzal a megszorítással, hogy c részben meghallgatándó a horvát-szlavon-dalmát országgyűlés is a melynek beleegyezése nélkül eladás nem történhetik. S mindezen tárgyakra nézve a közös pénzügyi kormányzat, mely a közös országgyűlésnek felelős magyar királyi pénzügyminiszter által gyakoroltatik, Ilorvát-, Szlavón- és Dalmátországokra is kiterjed.

9. Közös ügyei a magyar korona összes országainak a pénz-, ércpénz- és bankjegyügy is, valamint a pénzrendszer és az átalános pénzláb meghatározása, s azon kereskedelmi és államszerződések megvizsgálása és jóváhagyása, melyek sz. István koronája országait egyaránt illetik; a bankokat, hitel- és biztosító intézeteket, szabadalmakat, a mértéket és súlyt, árubélyeget és minta-biztosítást, fémjelzést, írói és művészei tulajdont illető intézkedés; a tengerészeti, kereskedelmi, váltó- és bányajog, s átalában a kereskedelem, vámok, távírda, posták, vasutak, kikötök, hajózás s azon állami utak és folyók ügye, a melyek Magyarországot s Horvát-, Szlavón- és Dalmátorsz ágoka t közösen érdeklik.

10. Az iparügy rendezésére, a házaló kereskedést is ide értve, úgy szintén a közkereseti egyesületek ügyében, s az útlevél-rendszert, az idegenek fölött gyakorlandó rendörsé-

get, az állampolgárságot és honosítást illetőleg közös ugyan a törvényhozás, de ezen tárgyakra nézve a végrehajtás Horvát-, Szlavón- és Dalmátországoknak tartatik fen.

11. Morvát-, Szlavón- és Dalmátországok elismerik, hogy azon költségekhez, melyeket egyfelől a magyar korona országai és ő felsége többi országai közt közöseknek ismert, másfelől magok a magyar korona összes országai közt fentebb közöseknek jelölt ügyek igényelnek, adóképességök arányában volnának kötelesek járulni.

12. Ez adóképességi arány, ugyanazon hivatalos adatok szerint, a melyeknek alapján a magyar korona országainak a közös ügyek költségeihez hozzájárulási aránya ő felsége többi országaival szemben tiz évre meghatároztatott, ugyanazon időre

Magyarországra s Erdélyre nézve . . **93.** 5.592,201;
Horvát-s Szlavonországokra nézve pedig **6.** 4.407,799 százalék.

13. Miután azonban Horvát- és Szlavonországok összes tiszta jövedelmei azon összeget, mely a fentebbi szakaszban érintett adóképességi kulcs szerint, a közös ügyek költségeiből rájok esnék, ez idő szerint csak úgy fedezhetnék, ha a beligazgatásukra szükséges összegek nagyobb részét is általadnák: Magyarország, tekintettel azon testvéri viszony megújítására, a mely közte s Horvát- és Szlavonországok közt századok óta fenállott, készséggel beleegyezik, hogy Horvát- és Szlavonországok jövedelmeiből mindenekelőtt bizonyos összeg, mely ez országok beligazgatási költségeire időnkint egyezményileg megállapíttatik, vonassuk le, s e beligazgatási szükséglet fedezése után fenmaradt összeg fordíttassek a közös ügyek által igényelt költségekre.

14. A megelőző szakaszokban kifejtett elv alapján egy részről Magyarország, másrészről Horvát- ésSzlavonországok közt a következő pénzügyi egyezség jött létre.

15. Horvát-Szlavonországok beligazgatási szükséglete azon 10 évre, a meddig a magyar korona országai és ö felsége többi országai közt fcnálló egyezmény tart, 2.200,000 írtban állapíttatok meg.

16. Ez összeg mindenekelőtt Horvát-Szlavonországok egyenes és közvetett adóinak és egyéb közjövedelmeinek 45% százalékával fedeztetik, vagyis azon országok összes bevételeiből annyi százalék szolgáltatik be azon horvát-szlavon országos vagy törvényhatósági pénztárba, a hová a társországok törvényhozása vagy kormánya kívánni fogja.

17. Horvát-Szlavonországok összes bevételeinek 55 százaléka a közös költségek fedezésére, a közös kincstárba szolgáltatandó be.

18. Azon jövedelmek közöl, a melyek a 16. és 17. §§-ok szerint Horvát- Szlavonországok beligazgatási szükséglete és a közösügyek költségei közt megosztanánk, kivétetnek: a) a bor- és húsfogyasztási adók, melyek Horvát-Szlavonországokban, az eddigi gyakorlat szerint, továbbá is a községi kiadások fedezésére fordíttathatnak; b) az 1867. XII. törvénycikk folytán a határvám jövedelmei

19. Ha Horvát-Szlavonországok kormányzati területe, Dalmátia tettleges visszacsatolásával, vagy a határőrség közigazgatási egyesítése által növekednék: a Horvát-Szlavonországokkal egyesített területek jövedelmei szintén a 16. és 17. §§-okban megállapított kulcs szerint osztatnak meg a horvát-szlavon beligazgatás s a közös ügyek költségei közt.

20. A jelenleg fenálló országos pótlék, mint Magyarországban, Horvát-Szlavonországokban is az államadókkoz csatoltatik.

21. A földtehermentesítési pótlék azonban a földtehermentesítési orsz. adósság teljes törlesztéséig, Horvát-Szlavonországokat illetőleg, továbbá is ezen országok földtehermentési igazgatósága által kezeltetik, s a pénzügyi igazga-

tóság által azon igazgatóság pénztárába szolgálatik át. A magyar korona országainak közös jótállása mindazonáltal ezen földtehermentési adósságra nézve ezentul is fenmarad, s az e célra netalán szükségelt segély a közös kincs* tárból, az eddigi mód és gyakorlat szerint, elölegeztetik.

22. A magyar királyi pénzügyminiszter Horvát- és Szlavonországokban, az egyenes és közvetett adókra, jövedékekre, bélyegekre, dijakra, illetékekre s államjavakra nézve, az általa kinevezendő zágrábi pénzügyi igazgatóság által gyakorolja a végrehajtást.

23. A zágrábbi országos számvevőség azon osztályai, melyek Horvát-Szlavonországok önkormányzati köréhez tartozó tárgyakat kezelnek, minden tekintetben az említett országok rendelkezése alá esnek. Az érintett számvevőségi osztályok által vezetett zárszámadások eredményei azonban a közös pénzügyminiszterrel közlendők a végett, hogy a magyar korona összes országainak pénzügyi adata teljesen összeállíttathassanak.

24. Ilorvát-Szlavonországok külön országos kormánya és törvényhatóságai a közjövedelmek biztosításában és behajtásában teljes készséggel támogatják a közös pénzügyi kormányzat közegeit, s pontosan teljesítik a közös országgyűlésnek felelős pénzügyminiszter törvényes rendeletéit.

25. Ha egyes években az összes jövedelmek 45 százaléka nem találná fedezni Horvát-Szlavonországok fenebb (15. §.) megállapított beligazgatási szükségletét: a hiányt Magyarország előlegezi.

26. Ha ellenben az érintett 45 százalék nagyobb összegre megy, mint a mennyi Horvát-Szlavonországok béligazgatási szükségletére egyezményileg megállapíttatott, a többlet a közös költségek fedezésére fordíttatik.

27. Ha azoban Horvát-Szlavonországok jövedelmei a közös költségek azon részét, mely a 12-ik §-ban kitett adó-

képesség! kulcs szerint rajok esnék, az adóképesség növekvése folytán felülhaladnák: a fölösleg Horvát-Szlavonországok rendelkezése alá esik, anélkül, hogy Horvát-Szlavonországok azon összegeket, melyekre nézve a megelőző években, a közös költségeket illetőleg hátramaradtak, utólag fedezni köteleztetnének.

28. Horvát-Szlavonországok jövedelmeit illetőleg a fentebbi szakaszokban érintett elvek alapján készíttetik el a leszámolás, s a magyar korona összes országainak zárszámadásaival egyidejűleg terjesztetik a magyar korona országainak közös törvényhozása elé. Az itt megvizsgált leszámolás tudomás végett Horvát-Szlavonországok országgyűlésével is közöltetni fog.

29. A külön kimutatás vezetése Horvát-Szlavonországok jövedelmeire nézve, az egyezmény létrejötte után, és csak a jövö 1869-ik január 1-én indittathatik meg. Míg ez egyezmény a két törvényhozás által cl nem fogadtatik és ő felsége által nem szentesíttetik, az 1867-ki előirányzat az irányadó Horvát-Szlavonországokra nézve, a beligazgatási költségek utalványozásában.

30. Horvát-Szlavonországoknak az 1867-ik évvégéig bezárólag fenmaradt s behajtható adóhátralékaiból 63 százalék a nevezett országok szükségeire fordittatik, 37 százalék ellenben a közös kincstárt illeti.

31. Azon tárgyakra nézve, melyek a magyar korona országai és ö felsége többi országai közt közösek, vagy egyetértőleg intézendök, valamint azokra nézve, a melyek magok a magyar korona országai közt a fentebbi szakaszokban közöseknek jelöltetek ki, a törvényhozási jog a magyar korona összes országainak évenkint Pestre egybehívandó közös országgyűlését illeti.

32. E közös országgyűlésén Horvát- és Szlavonországok, lakosaik mennyiségéhez aránylag, 29 követ által képviseltetnek, Fiume városát és a tengerparti kerületet a

GG. szakaszban felhozott oknál fogva ide nem értve. Ha a magyarországi képviselők száma idővel változnék: Horvát-Szlavonországok képviselőink száma, a népességi arány megtartásával, ugyanazon elvek szerint állapíttatok meg, a melyek a magyarországi képviselők számának meghatároz ásánál al kalmaztatnak.

33. Ha Horvát- és Szlavonországok népessége akár a határőrség közigazgatási egyesítése, akár Dalmatia visszacsatolása által gyarapodnék: a nevezett társországok képviselőinek száma a népesség szaporodása arányában szintén emeltetni fog.

34. - Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok a közös országgyűlésbe saját országgyűlésük kebeléből választják képviselőiket, és pedig azon egész időszakra, a melyre a a közös képviselőház megbízása terjed.

Azon esetre, ha a horvát-szlavon-dalmát országgyűlés idő közben feloszlattatnék, Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok képviselői mindaddig tagjai maradnak a közös országgyűlésnek, míg az újólag egybehívott horvát-szlavon-dalmát országgyűlés új képviselőket választ.

35. Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok képviselői személyes nyilatkozás! és szavazási jogukat mindazon ügyek tárgyalásánál, melyek a fentebbi szakaszokban közöseknek ismertettek el, szintén önállóan, utasítás nélkül, épen úgy gyakorolják, mint a közös országgyűlés többi tagjai.

3G. Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok a közös országgyűlés főrendi házába is két képviselőt küldenek saját, országgyűlésükből.

37. Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok főrendéi s azon világi s egyházi méltóságai, kik 1848 előtt a magyar országgyűlés főrendi házában ölési és szavazati joggal bírtak, ezentúl is hasonló joggal tagjai lesznek a közös országgyűlés felsőházának mindaddig, míg a ház más alapokon nem rendeztetik.

38. A közös ügyek, a mennyire lehetséges, a közös országgyűlésen előlegesen és egymás után tárgyaltatnak; s minden esetre tekintet lesz arra, hogy Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok képviselőinek, saját országgyűlésükön, saját belügyeik intézésére évenkint legalább három havi idő engedtessék.

39. A közös országgyűlés összes költségei, sigy Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok képviselőinek napidijai és szállásbérei is, a közös állampénztárból fedezendők.

40. Miután a magyar korona országainak közös országgyűlése teendőinek egy részét, tudni Ilik a pragmatica sanctióból folyóknak ismert közös ügyek költségvetésének megállapítását, saját kebeléből kiküldött bizottság (delegatio) által gyakorolja: Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok képviselői közöl, a közös országgyűlés által annyi tag választatik a magyar delegátióba, a mennyi azon kulcs szerint, a mely szerint a nevezett társországok a közös országgyűlésen képviseltetnek, rajok esik.

41. Ehhez képest megállapíttatik, hogy Horvát-Szlavonországok képviselői közöl a képviselőház részéről négy, s a főrendiház részéröl egy tag választassák a delegatióba.

42. Ha a horvát, szlavón és dalmát országgyűlés képviselőinek száma a 33-ik §-ban érintett területei gyarapodás folytán növekszik: megfelelő arányban fog szaporítani azon tagok száma, a kik Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok kéviselöi közöl a delegatióba választatnak.

43. Mindazon ügyekre nézve, melyek az 1867. XII. törvénycikkben s a jelen egyezményben a magyar korona összes országait illetőleg, közöseknek vannak kijelölve, a 10. §-ban foglalt tárgyak kivételével, a végrehajtó hatalmat Horvát-, Szlavón- és Dalmátországokban is a Buda-Pesten székelő központi kormány gyakorolja saját közegei által.

44. Horvát-, Szlavón- s Dalmátországok érdekeinek képviselése tekintetéből ezen országok részére a Buda-Pesten

székelő központi kormányhoz egy tárcanélküli külön liorvát-szlavon-dalmát miniszter neveztetik ki. Ezen miniszter szavazattal biró tagja a közös miniszteri tanácsnak, saközös országgyűlésnek felelős. Ugyan ő képezi a kapcsolatot ő felsége s Horvát-Szlavon- s Dalmátországok országos kormánya közt.

45. A központi kormány, Horvát-Szlavon- és Dalmátországok területén, ez országok külön kormányával cgyetértőleg igyekszik eljárni; eljárásáért azonban a közös országgyűlésnek, melyen Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok is képviselvék, felelős lévén, intézkedései a horvát, szlavón és dalmát országos kormány és törvényhatóságok részéről szükségkép előmozditandók, sőt, a mennyiben a központi kormánynak saját közegei nem volnának, általok közvetlenül végre is hajtandók.

4G. Horvát-, Szlavón- s Dalmátországok, kivánatukra biztosíttatnak, hogy a központi kormány mind a központi hivatalok horvát-szlavon osztályait, mind a nevezett országok területén működő közegeit, tekintettel a szükséges szakképzettségre, a mennyire csak lehet, horvát-szlavon-dalmát honfiakból nevezi ki.

47. Mindazon tárgyakra nézve, melyek ez egyezményben a közös országgyűlésnek és központi kormányok nincsenek fentartva, Horvát-, Szlavón- és Dalmátországokat mind a törvényhozás, mind a végrehajtás körében teljes önkormányzati jog (autonómia) illeti.

48. Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok önkormányzati joga ez okból mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben kiterjed azon országok beligazgatási, vallási és közoktatási ügyeire s az igazságügyre, ide értve a tengerészeti jog kiszolgáltatásán kívül a törvénykezést is minden fokozatán.

49. A vallási és közoktatási alapok követeléseire nézve, a múltat illetőleg a tartozások kölcsönös leszámolás utján egyen Hitetnek ki.

50. Az autonóm országos kormányzat élén Horvát-, Szlavón- és Dalmátországokban a bán áll, ki a horvát-szlavon-dalmát országgyűlésnek felelős.

51. A horvát-, szlavón- és dalmátországi bánt, a magyar királyi közös miniszterelnök ajánlatára és ellenjegyzése mellett, ő császári és apostoli királyi felsége nevezi ki.

52. A bán polgári méltósága azonban jövőre külön választatik a katonaitól, s szabályul állíttatik föl, hogy ezentúl Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok polgári ügyeire katonai egyén befolyást ne gyakorolhasson.

53. A polgári állású bán ezután is „Horvát-, Szlavón és Dalmátországok bánja“ címmel él, s a báni hivatal mindazon előjogait és méltóságait élvezi, a melyek új állásával összeférnek. Ennélfogva ezután is tagja marad a közös országgyűlés főrendi házának.

54. Az autonóm országkormányzat további szervezését, a bán előterjesztése alapján, ő cs. és apostoli királyi felsége legmagasabb hozzájárulásával, a horvát-szlavon-dalinát országgyűlés állapítja meg.

55. Ez egyezmény szentesítése után a hovát-szlavon udvari kancellária azonnal feloszlattatik.

56. Horvát-Szlavonországok egész területén, mind a törvényhozás, mind a közigazgatás és törvénykezés nyelve a horvát.

57. Horvát-Szlavonországok [határai között a közös kormányzat közegeinek hivatalos nyelvéül is a horvát nyelv állapíttatik meg.

58. Horvát-szlavon előterjesztések és beadványok Horvát-Szlavonországokból a közös ministerium által is el fogadandók, s azokra válasz ugyanazon nyelven adandó,

59. Kijelentetik továbbá, hogy Horvát-, Szlavonországok, mint külön territóriummal bíró politikai nemzet, s belügyeikre nézve saját törvényhozással és kormányzattal bíró országok képviselői, mind a közös országgyűlé-

sen, mind annak delegatiójában a horvát nyelvet is használhatják.

60. Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok részére a közös törvényhozás által alkotandó törvények, ö felsége által aláirott, horvát eredeti szövegben is kiadandók, s a nevezett országok gyűlésének megküldendők.

61. Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok határaik között belügycikbcn saját országos egyesült színeiket és cimeröket használhatják, az utóbbit mindenazonáltal sz. István koronájával fedve.

62. A magyar korona országai közös ügyeinek jelvénye: Magyarország s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok egyesített címerei.

63. Közös ügyek tárgyalásakor azon épületen amelyben a magyar korona országainak közös országgyűlése tartatik, a magyar lobogó mellé az egyesült horvát-szlavon-dalmát lobogó is felvonandó.

64. A magyar korona országai által veretendő pénzeken a királyi címbe a Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok királya cím is felvétetik.

65. Horvát-Szlavonországok területi épségét Magyarország elismeri s annak kiegészítését előmozdítani ígérkezik. Különösen sürgetni fogja ezentúl is, hogy a határőrvidék azon része, mely Horvát-Szlavonországhoz tartozik, s a határőrvidéken levő katonai községek ez országokkal, valamint törvényhozási, úgy közigazgatási és törvénykezési tekintetben is egyesíttesseuek; s mint eddig is számos ízben felszólalt ez ügyben, ezentúl is követelni fogja a magyar szent korona jogán Dalmátia visszacsatolását, követelni fogja annak Horvátországhoz kapcsolását. E visszacsatolás föltételeire nézve azonban Dalmátia is meghallgatandó.

66. Az előbbi szakasz értelmében Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok területéhez tartozóknak ismertetnek el:

1. Mindazon terület, mely jelenleg Buccari városával és kerületével együtt Fiume vármegyéhez tartozik, Fiume város és kerülete kivételével, a melyre nézve az országos küldöttségek közt egyezség nem jött létre; 2. Zágráb megye, Zágráb és Károlyváros városokkal; 3. Varasd megye Varasd várossal; 4. Körös megye Körös várossal; 5. Pozsega megye Pozsega várossal; 6. Veröczc megye Eszék városával; 7. Szerem megye; továbbá a következő határőrezredek: 1. likkai, 2. ottocsányi, 3. ogulini, 4. szluini, 5. első báni, 6. második báni, 7. varasd-körösi, 8. varasd-szentgyörgyi, 9. gradiskai, 10. broodi, 11. pétervárади; végre a mostani Dalmatia.

67. Addig is, míg Morvát-, Szlavón- és Dalmátországoknak a megelőző pontban körülírt területi épsége helyreállíttatik: Magyarország beleegyezik, hogy a zimonyi, mitroviezi, racsai, klenaki és jakovai vámhivatalok, a mostani közvetlen közigazgatási beosztásból kivétetvén, a területi kapcsolat elismeréséül, a zágrábi pénzügyi igazgatóságnak rendeltessenek alá.

68. Ez egyezmény szentesítése után mindazon törvények és fenálló határozatok, melyek azzal ellenkeznek, megszűnnek érvényesek lenni.

69. Ellenben mindazon alkotmányos jogok és alaptörvények, a melyeknek, élvezete és oltalma a múltban Magyarországra és Horvát-Szlavonországokra egyaránt kiterjedt, s ez egyezménynyel nem ellenkeznek, továbbra is a magyar korona országai közös jogainak és alaptörvényeinek tekintetnek.

70. Ez egyezmény a legmagasabb szentesítés után, mint Magyarország s Morvát-Szlavón- és Dalmátországok közös alaptörvénye, a nevezett országok külön törvénykönyveibe igtattatik. Egyszersmint megállapíttatik, hogy ez egyezmény az egyezkedő országok külön törvényhozásainak tárgya nem lehet, s változás rajta csak ugyanazon

módon, a mint létrejött, mindazon tényezők hozzájárulásával tétethetik, a melyek kötötték.

Jelentetett egyszersmint, hogy Fiume városára és kerületére nézve, melyet a horvát-szlavon országos küldöttség Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok területe kiegészítő részének tart, a magyar országos küldöttség pedig közvetlenül Magyarország területéhez tartozónak állít, a küldöttségek szorosan ragaszkodván nézeteikhez, abban állapodtak meg, hogy e kérdés megoldása minden egyezkedési javaslat mellőzésével közvetlenül az illető törvényhozásoknak tartassák fenn.“

Ezen egyezmény! javaslat méltatása és megítélésére nézve a müvemben eddig mondottak és előadottak zsinórmértékül szolgálhatnak. Azok szerint e javaslat sok oly jogot ad Horvátországnak, melylyel az a múltban soha sem bírt, s a Magyar- és Horvátország közt fenállott szoros közjogi kapcsot több tekintetben megtágítja.

Ezen állításom igazsága amiál világosabb színben fog feltűnni, ha emlékezetbe hozom, hogy a mai, úgy nevezett Horvátország tulajdonkép nem is Horvátország, hanem azon régi Szlavónia, mely nem társország, hanem Magyarország kiegészítő része volt mindig — ha csak a múltat s abban a történelmi igazságot megtagadni nem akarjuk. A mai úgynevezett Szlavóniát pedig valóságos magyar megyék alkotják, melyeket egyszerűen feladni — mint ez az egyezmény! javaslat 66. §-ában történt — a haza integritása szempontjából üdvösnek nem tartom.

Különben még az országgyűlés feladata leend ezen egyezményi javaslat felett ítélni, s azt módosítva vagy pedig jelen alakjában elfogadni, mely utóbbi ha megtörténik is — adja az Eg, hogy az a kívánt eredményt szülje s a Magyar- és Horvátország közt fenálló nyolcszázados közjogi kapocs további fenállását biztosítsa, s a két nemzet közt a békét és testvéri szeretetet örökre megszilárdítsa.

Ezen egyezményi javaslat értelmében a bán továbbra is megmarad, hatáskörére nézve azon módosítással, melyet az egyezmény! javaslat 46—54. §§-ai meghatároznak, s melyekre — elég világosan szólván — egyszerűen utal nőm elég legyen.

III. RÉSZ.

A MAGYAK SZENT KORONÁHOZ

TARTOZÓ

VÉGTARTOMÁNYI

, ÉS

VÉGVÁRI BÁNSÁGOK.

A horvát-dalmát- s tótországi bánságon kívül már az Árpádok korszakában, részint a magyar sz. korona területén, részint hűbéres tartományainak határszélein, az ország közvetlen szomszédságában több bánságokat találunk, melyek, vagy nehány végvár és véghelyekből, vagy pedig a hűbéres tartomány határszéli megyéiből egy területté alakítva, bánság név alatt fcnálltak.

A magyar kormányzati rendszernek az Árpád királyok korszakában és pedig mindjárt kezdetben, az ország védelmére egyik fontos tényezője volt a határszélekre való gondos felügyelet — végvárak s a veszélynek leginkább kitett véghelyeken való erősségek felállítása által.

És e rendszer mellett királyaink az Árpád-korszakban nemcsak az ország épségét fentartották, hanem a magyar koronát több nagybecsű szerzeményekkel gyarapították is, s főúri viszonyt gyakoroltak a szomszéd, néha tekintélyes országokra, melyeket midőn főúri hatalmok elismerésére kényszerítettek — rendesen fegyverrel és hódítás által — ugyanekkor, jóllehet az országhoz szorosan nem csatolták is ezeket a hűbéri kapcson kívül, majdnem mindegyikébe ez országoknak bizonyos területet, mely a két ország határszélén esett s a célnak leginkább megfelelő volt, közvetlen magyar birtokká s illetőleg bánsággá alakítottak oly célból, hogy nem csupán ellenséges beütések esetére védfalul és oltalmai szolgáljon mind a két országnak, hanem egyszersmint a magyar szentkorona jogait és igényeit a hűbéres tartományokban tiszteletben tartassa, s a netalán

ezek részéről támasztott veszélyek és fondorlatokat megakadályozza, vagy legalább feltartsa ily veszélyekkel szemben *a* határok épségét, míg támogatást nyerhet.

Ily fontos és többoldalú hivatás megfoghatóvá teszi, ha — akár a magyar szent korona, akár a hűbéres tartományok területén — a határszéli várak, erősségek és helyekből, vagy néhol több megyéből is egy kerület alakíttatott, eleinte talán határszéli parancsnokság, majd bánság név alatt, — egy erélyes kapitány gondjaira bízatván az.

Az ily kapitányok, tekintve teendőik fontosságát, mindig az ország legkitűnőbb s különösen hadi erényekben tündöklő fiainak adatván, országbárói rangra emeltettek, s a horvát-dalmát- s tótországi bánok példájára báni címmel ruháztattak fel. Innen a gondjaikra bízott kerület is azután bánságnak neveztetett el, anélkül azonban, hogy egyjelentőségü és természetűnek tekintettek volna ezek a horvát-dal mát és tótországi bánsággal.

Ilynemű bánság alatt azonban nem csupán bizonyos talán nagyobb földterületet és több megyét magában foglaló kerület, hanem néha egy vár vagy erősség is értetett.

Ily bánságok voltak már az Árpádok idejében: a Szörényi, boszniai, sói és ozorai, bronchi és kruchoi, melyekhez az Árpádok utáni korszakban járultak még a'bolgárországi, zreberniki, nándorfehérvári, jajezai, sabáczi és szerémi (?) bánságok.

Összefügg ezen bánságok keletkezése és története Magyarország hűbéres tartományainak közjogi történetével is; amiértis helyenkint erre is kiterjeszkedni s figyelmet fordítani szükséges.

Megyjegyzem itt újólag is, mielőtt történetök előadásához fognék, amit e mű elején már említettem is, hogy e bánságok eredete- és történetéről, valamint egyéb viszonyairól is, nagyon kevés és hiányos adatokkal bírunk. Az oklevelekben is csak igen ritkán s mint már létezők említ-

tetnek. Mely körülményeknek gyenge erőimen kívül tulajdonítható, ha a felölök általam először előállított rajz sok tekintetben hiányos leend.

Miután e néven: bánság, az oklevelekben legelőször a Szörényi említtetik; lássuk legelőször is ezt.

A Szörényi bánság.

A Szörényi bánság — Banatus Zeurinensis, Zewriniensis vagy Zwrimiensis — mint bánság legelőször IV. Béla idejében említtetik egy 1263 [1] és egy 1264-ről[2]) kelt oklevélben, és pedig nem mint új, hanem mint már létező intézmény.

Timon Sámuel [1] azt állítja, hogy midőn Imre király alatt a magyar szent korona hatalma Moldva- és Oláhországra is kiterjesztetett, ez alkalommal annak egy része szorosan Magyarországhoz csatoltatott volna, melyből azután a Szörényi bánság alakíttatott.

A tudós férfiúnak e nézetét — mely, úgy látszik, e bánságnak az említett tartomány határszélein való fekvéséből keletkezhetett — nem oszthatom, mert azon földterület, mely a Szörényi bánságot képezte, mái- jóval előbb, sz. István idejétől fogva Magyarországhoz tartozott.

Ugyanis Gerardnál, sz. István egyik életirójánál a következőket olvashatjuk: „In diebus illis erat quidem princeps in űrbe Morisena nomine Achtura, potens valde. Regi autem Stephano honorem mimime impendebat. Serviebat eidem viro terra in íluvio Keres usque ad partes Transil-

[1]) Fejér Cod. Dip. IV, 3, 160 Ip.
[2]) U. o. 466 -200 lp.
[3]) Imago novae Hungáriáé stb 24—25 Ip.

vanas et usque ad Buddin ct *Zeren;* quae omnia sub sua unitus erat potestate.“[1] — mely szavak hitelességét nem lévén ok kétségbe vonni, ugyanezen Gerard további előadása folytán azon véleményben vagyok, hogy Ochtum legyőzése után Csanád megyén kívül a fentebb leirt egész terület is elfoglaltatott, t. i. az Olt folyóig s Viddin környékéig elterülő földrész. Ebben pedig a Szörényi bánság területe is benfoglaltatik, mely az al-Dunánál, Oláhországtól az Olt folyam által elválasztva, Harám, Krassó és Temcs megyék szomszédságában feküdt, délről és délnyugatról Bolgár- és Szerbországgal határosán s mindkettőtől a Duna által elválasztva.

Nevét e bánság azon, valószínűleg a magyarok által épített, vártól nyeré, mely a Duna balpartján, Traján hidján alól, nem meszsze Orsovától ma már romokban fekszik, s mely sz. Szeverin egykori kápolnája helyéről Zewrinnek, magyarosan Szerénynek neveztetett el.

Szörény-váron kívül még Orsóvá, Mihald (a mai Mehadia) Petii (vagy Petycz) és Sebes várakat[2]), s ezenkívül több helységeket is foglalt magában, melyek a fentirt határok között a Szörényi kerülethez s illetőleg bánsághoz tartoztak.

Mint földirati fekvésének előadásából láthatni, Moldva- s Oláhország határszélein, Bolgár- és Szerbország közvetlen szomszédságában, Magyarország déli részeinek igen fontos erősségét és oltalmát képezte, s védfalul szolgált az országnak ezen annyi felöl veszélynek kitett alsó részein.

Hogy e terület a bánság nevet mikor nyerte, eddigi adatainak után bizonyosan meghatározni nem lehet. Annyi bizo-

[1]) Vita S. Gerardi Cap. X. Endlicliernél: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana Sangali 1849. 214 Ip.

[2]) V. ö. a Hunyadiak kora Oklévéltárában a 10. köt. 89—92. lapon felhozott oklevelet; valamint Kovacliielinál (Suppl. ad. vest. Com. II.) az 1504-i költségvetést.

nyos, hogy ezen elnevezése IV. Béla ideje előtt keresendő; mert alatta már mint fennálló bánság tekintetik.

IV. Béla midőn a tatár-pusztítás után az országot újból rendbeszedte, a Szörényi bánságot a neki már előbb jó szolgálatokat tett János-vitézeknek adta a moldvai kunság nagy részével együtt. [1] Mivel azonban ezek a bolgárok berohanásait — kik Bélának a cseh királylyal való hadakozását kedvező alkalraul felhasználva, e bánságba pusztítgattak — megakadályozni nem tudták, Béla annak védelmét Héderváry Lőrinc vitéz férfiúra bízta, ki azután a bolgárokat kiűzvén, szörénynyi bánnak továbbra is meghagyatott.

IV. Bélának Héderváry Lőrinc érdemeit megjutalmazó 1264-i adománylevelében ezeket olvassuk a többek közt tárgyunkra vonatkozólag: „Cum Bulgarorum temeritas, tempore guerrae inter nos et Hegem Bohemiae, Dúcéra Austriae et Styriae exortae, Banatum de Zewrino hostiliter devastasset et plerique de baronibus nostris defensionem ipsius Banatus nollent assumere per nos etiam diligenter requisiti, saepe dictus magister Laurentius, collato sibi per nos ipso Banatu, Bulgarorum devicit exercitum ablatisspoliis et praeliis, quibus iidem Bulgari fuerant onerati, de quibus etiam quosdam in ripa Danubii suspendi fecit in patibulo; et sic ipsorum Bolgarorum protervia quiescsente, ipsum Banatum ad pristinum bonum statum virtute per maxima rcstauratum Nostrae restituit majestati.“ [2]) E szavak világoson ellőbbi időkre utalnak s bizonyítják, hogy a Szörényi bánság, mint bánság is, IV. Béla előtt már létezett.

Kitűnik egyszersmint az oklevél szavaiból e bánságnak fontos és kényes helyzete is azon felhozott körülményből, hogy az ország bárói vonakodtak annak báni méltósá-

[1]) Fejér, Cod. Dip. IV, I, 447.
[2]) Fejér, Cod. Dip. IV, 3, 196—200 Ip.

gát a vele járó felelősség miatt elfogadni. E körülmény lehet kulcsa egyszersmint annak is, hogy a Szörényi bán jelentékeny rang és méltósággal bírt az ország bárói sorában még az Árpád királyok idején túl is, amint ezt alább látni fogjuk.

IV. Béla idejétől fogva folyton betöltve látjuk e báni méltóságot az Árpádok alatt.

így Béla idejében az említett Héderváry Lőrinc bánon kívül 1268-tól Ugrin, majd V. István alatt ismét Lőrinc, egyszersmint Doboka megye főispánja, 1272. év végétől Albert, majd Pál egyszersmint Valko főispánja, Kun László idejében is 1279-ig, amidőn Lőrinc egyszersmint Keve és Krassó megyék főispánja III. Endre idejében is voltak a Szörényi bánok.

A harmadik Endre alatt keletkezett és utána tetőpontra hágott zavarokban Bazárad Mihály havasalföldi fejedelem nemcsak a magyar szent korona főúri hatóságát megtagadta, hanem még a szomszédságában fekvő Szörényi bánságot is elfoglalta és több éven át bitorolta. De miután Robert Károly a belrenddel együtt a korona fényét és hatalmát is visszaállította, Bazárad sietett a magyar főurságot újból elismerni, s évi adóját is megfizetni. A Szörényi bánságot azonban még ekkor kezei közöl ki nem bocsátotta.

Ez lehetett oka, hogy Robert Károly, Tamás erdélyi vajda s Szécsi Dénes által is rábeszéltetve, 1330 körül haddal indult a vajda ellen s mindenekelőtt Szörény várát és kerületét foglalván vissza, azt Szécsi Dénes bán gondjaira bízta. — Szörény visszavétele után kezdődött ama szerencsétlen kimenetelű hadjárat, melyben a király életét is csak Szécsi Dénes Szörényi bán fiának, Dezsőnek önfeláldozása mentette meg.

Bazárad ezen reá nézve szerencsés hadjárat után ismét függetlenül bírta Nagy Lajos idejéig tartományát; a

Szörényi bánság azonban továbbra is Károly s illetőleg a magyar sz. korona hatalma alatt maradt, mint ezt azon körülményből láthatni, hogy folyton bánjaira akadunk az oklevelekben. így 1335-ig az említett Szécsi Dénes[1]) egyszersmint tárnokmester, 1335-től fogva pedig fia István[2]) említtetnek Károly okleveleiben mint Szörényi bánok.

Alig hogy Nagy Lajos király trónra lépett, — hire futván nagyra termett szellemének —Bazarád Sándor vajda, az előbbinek fia, azonnal sietett hódolatát a magyar uralomnak előbb ugyan követei által, majd személyesen is kijelenteni, midőn Lajos az erdélyi szászok lecsendesítése végett Erdélyben járt.[3]) Ez alkalommal Lajos a vajdát, miután hüségi esküjét vette, jogaiban megerősítette s birtokainak határát is körülírta.[4])

Ez időtájt egész 1356-ig SzécsiMiklós volta Szörényi bán; 1356. körül azonban a vajda hasznára akarván fordítani a királynak másfelé igénybe vett sűrű elfoglaltságát, adott hüségi esküje dacára is nemcsak az évi adót s ezáltal a magyar szent korona föuraságát tagadta meg, hanem még a Szörényi bánságot is elfoglalta. Példáját fia Vlojko (László) is követte, ki ezenkívül még Lajos tudta és beleegyezése nélkül királyi címet is vett fel.[5]) Lajos tehát mihelyt körülményei engedék, a IV. Károly császárral 1364-ben kötött brünni béke után, azonnal hadjáratra készült a hűtlen vajda ellen; mely célból 1365. jan. 5. felszólítá a megyéket, hogy a hadjáratra kötelezettek febr. 24-ig Temesvárod a király zászlója alá gyülekezzenek. A hitszegö

[1]) Fejér Cod. Dip. VIII, 4, 60. lp.

[2]) U. o. IX. 1, 56. lp.

[3]) Turóczy III. caput. II.

[4]) Kitetszik ez Mátyás királynak 1475-ben István vajda részére kiadott okleveléből. Hunyadiak kora (oklevéltár) 11. köt.

[5]) Lajos levele 1365-ről. Wenzel Guszáv által közzé téve a magyar történelmi tár II. köt. 186. lp.

vajda, a komoly készületeket látva, nem mert Lajossal szembe szállani, hanem a köteles hűségre visszatért, minek folytán a tervezett hadjárat ez évben elmaradt. Valószínűleg a Szörényi bánságot vissza kellett ekkor a vajdának bocsátania.

1368-ban azonban a Lajos által küldött térítők leöletése és kiűzése újra alkalmat nyújtott a vajda elleni háborúra, mely most ellene két oldalról is komolyan megindíttatott. Ugyanis Erdélyország felöl Laczfy Miklós erdélyi vajda a kárpátok szorosain keresztül támadta meg a vajdát, de az eleinte kedvező szerencse dacára is, dandára a hegyek szorosai közt Laczfyval együtt agyonveretett. Szerencsésebb volt Gara Miklós macsói bán, ki Bolgárország felöl a Dunán nyilzápor dacára is átkelvén, a vajda meglehetős számú hadait megfutamította; minek következtében Vlojko jónak látta Lajos kegyéhez fordulni, mit a hüségi eskü letétele s azon Ígéret mellett, hogy népével együtt a kath. egyházhoz csatlakozik, meg is nyert. Lajos ekkor, hogy a kétes hüségü vajdát jobban féken tarthassa, a Szörényi bánságot s különösen annak Szörény várát megerősítette; később pedig Erdély és a Havasalföld határszélén is egy erős várat építtetett, mely — mint János küküllői esperes előadásából tudjuk — Törcsvárnak nevezteteti el.[1])

Vlojko ezután hűséget mutatott Lajos iránt, a miért utóbb Fogarast adományul is nyerte, sőt egy 1369-ki okiratában magát *„Isten és Lajos magyar király kegyelméből havasalföldi vajda- és Szörényi bánnak"* Írja[2]); miből azt következtethetni, hogy e bánságot is, miután hűséget tanú-. sított, nem ugyan adományul, annál kevesbbé mint az ő jogához tartozót, hanem mint annak Lajos által kinevezett

[1]) Turóczy III. cap. 38.
[2]) Fejér Cod. Dip. IX, 4, 211. lp.

bánja igazgatás végett nyerhette, —- ha ugyan nem pusztán csak üres címnek veendő ez elnevezés. Különben bármint volt is a dolog, annyi bizonyos, hogy a havasalföldi vajda e bánsághoz semmi igényt nem formálhatott, s hogy azt már 1376-ban Törtöl[1]) magyar bán által látjuk igazgatva.

Zsigmond király idejében pedig Losonczy László, János az előtt erdélyi vajda és Perényi Miklós voltak a bánok 1390-ig.

1390-ben azonban újra háború folyt a hűtlen Mircse oláh és István moldvai vajdák ellen; kik közöl az első korán megengesztelte Zsigmondot hüségi esküje által, de a másik ellenállni merészelvén, meggyőzetett, s Zsigmond lábaihoz borulva könyörgöttkegyelemért,mit mégis nyert[2]). Ugyanez évben egy török had a Szörényi bánsággal határos szerb földre betörvén, Perényi Miklós Szörényi bán, hogy területét becsapásaiktól megóvja, dandárával a szerb földön rajok ütött s őket egy heves csatában megvervén, győzelme jeléül több török zászlót hozott vissza magával, — amint ezt Zsigmond királynak Perényi javára tett adománylevelében olvashatni[3]). Perényit 1392-ben Bubek Detre váltá fel.

Ez időtájt a törökök mindinkább félelmessé kezdtek válni s komoly veszélylyel fenyegetni a kér. Európát, selső sorban szegény hazánkat is.

Már 1393-ban majdnem egész Bolgárország, s 1394-ben a Nagy Lajos ideje óta magyar uralom alatt levő Bódony, Nikápoly és Szilisztria is elestek. Zsigmond tehát, a fenyegető veszélyt megelőzendő, egy, a török ellen indítandó nagyobb hadjáratra határozta el magát, s e végett a többi európai államoktól is segélyt kért, melynek megérkeztéig ő

[1]) Tcrentul, Trentulino és Treutel alakban is előjön az oklevelekben.

[2]) Fejér Cod. Dip. X, 2, 274. Ip. Turéczy 4, 5. fej.

[3]) Fejér Cod. Dip. X. 4, 665. Ip.

maga az említett három várostakarta visszafoglalni. Ecélból 1395-ben Erdélybe ment s Mircse oláh vajdával, kinek birtokain akará seregét átvezetni egyezségre lépett Brassóban. A vajda ennek értelmében kötelezte magát, hogy valahányszor a király személyesen vezérlend hadat a török ellen, ö is seregével a király táborához fog csatlakozni, egyébként pedig a király hadainak bármikor szabad átmenetet enged. Zsigmond ekkor a vajdát Bogaras hercegévé s egyszersmint Szörényi bánná nevezte ki.[1]) Meg is indult a hadjárat, s Kis-Nikápoly, a törökök vitéz ellenállása dacára is, Zsigmond kezébe került; ki azonban neje halálának hírére a hadjáratot abban hagyta s visszafelé indult, miről midőn a vajda értesült, nehogy a hadjáratban való részvétele miatt a törökök boszuját magára Vonja, hűségét megszegte, s a visszavonuló király elöl az utakat eltorlaszolván, a fegyveres néppel megrakott magaslatokról nyil- és közáporral a királynak seregét tönkre tette, úgy, hogy maga Zsigmond is alig tudott a nagy életveszélyből megmenekülni.[2])

A vajda hűtlenségének megboszulására többé nem volt alkalmas idő, mert az ezután csakhamar bekövetkezett nikápolyi szerencsétlen ütközet s Zsigmondnak másfelé irányult elfoglaltságai erre kevésbbé nyújtottak kilátást; s úgy látszik, hogy e zavaros időkben jó darabig a vajda bitorolta a Szörényi bánságot is, mert 1397—1408-ig az oklevelekben egyszerűen csak így említtetik: *„honore Banatus Zewriniensis vacante.u* 1408-ban újra magyar bánja volt Ozoray Pipóban. Ezután ismét betöltetlenül látjuk a Szörényi báni méltóságot egész 1416-ig, a midőn Lőrinc, „filius Mayus“ és Pál viselték a báni méltóságot, — szokásba jövén Zsigmond alatt két bánt tenni általában. 1416.

[1]) Fejér Cod. Dip. X, *2,* 270. s kÖV. Ipok.
[2]) Fejér Cod. Dip. X, 4, 607 lp.

után újra jó darab ideig betöltetlenül látjuk e báni méltóságot s csak 1434-ben joll előRadnic Miklós német keresztes lovag (Curciferorum Ord. Pruthenorum), kit 1437-ben Tallóczy Ferenc váltott fel.

Albert király idejében a törököknek mindinkább előbb nyomulása következtében e bánságban is erélyes és vitéz bánt kellett a gátra állítani, s ezért 1438-ban Albert király Magyarország alsó részeinek védelme tekintetéből, a már ekkor hadi erényekben tündöklő Hunyadi Jánost és testvérét tette bánokká.[1])

Ezen méltóság által emeltetett Hunyadi János az ország bárói sorába, amint ezt V. Lászlónak Hunyadi érdemeit elősoroló oklevele mondja: *„abeodem Genitore Nbstro (Albert) primum de milite ad numerám regni, Banus videlicet Zevriniensis, qui clarus Baroniae titulus est insignibus meritis creatus est“*[2])

Hunyadi valószínűleg erdélyi vájdává történt kinevezése után is megtartá e báni méltóságot; majd ö utána, midőn kormányzónak lön megválasztva, szintén az erdélyi vajda gondjaira volt bízva e bánság.

Mátyás király idejére nézve Timon, és másoknál olvasom, hogy Mátyás király e bánságot megszüntette volna, helyébe a temesi kapitányságot vagy grófságot alapítván. Azonban e nézet téves és alaptalan; mert Mátyás okleveleiben folyton fenn van a Szörényi bánság nyoma egész 1487-ig, tehát jóval később a temesi kapitányság alapítása után is. így 1486-ban Potoch Bertalan és Szokoly András voltak a Szörényi bánok[3]); 1487-ben pedig Albert szász hercegnek a Mátyás király és Frigyes császár közt kötött béke tárgyában kiadott oklevelében a többi országbárok

') Hunyadiak kora (oklevéltár) 10. köt. 347—356. Ip.

[2]) U. o.

[3]) Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. k. 302 Ip.

és bánok sorában a Szörényi is fölemlíttetik[1]) Az 1487-től fogva lefolyt három év alatt pedig már csak azért sem vélem megszüntettetnek e bánságot, mivel mindjárt Ulászló uralkodása elején és első éveiben újra fölemlítve és betöltve találjuk egész 1524-ig, a midőn a törökök által elfoglaltatván, a mohácsi vész közbej ötté folytán is, végkép megszűnt s többé helyre sem lön állítva.

Jelenleg a hajdani Szörényi bánság területe nagy részben az Olt folyón inneni Oláhországhoz tartozik, míg egy csekély rész belőle az illyr-oláh bánsági végvidékhez csatolva ma is a magyar szent koronát uralja.

A bosnyákországi, sói és ozorai, zreberniki és jajezai bánságok.

Bosnyákország (Bosznia), mely régente Rámának is neveztetett[2]),Kálmán király alatt jutott a magyar korona *fel*sősége és uralma alá, ki már 1103-ban a spalatói egyház javára kiadott oklevelében magát Ráma királyának nevezte. S jóllehet Kálmán utóda, II. István címei közt Rámát nem találjuk is fel, de már II. Béla ideje óta állandóan használják királyaink címeik közt, világos jeléül annak, hogy e tartomány főúri hatalmok alatt állott, melyhez II. Endre, még mint horvát-dalmát herceg, Chulmiat, azaz a mai Hercegovinát is hozzá cstolta.[3])

[1]) Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. k. 375. Ip.

[2]) Turóczy is azt mondja: Bosnense regnum, quod et Barna vocamus.“ Chr. 4. c. 65.

[3]) Farlatusnál a jádrai emlékekben olvassuk: Temporibus Emerici Regis, post felicem et gloriosum victoriosae dominationis ingressum illustrissimi Andreae tertii Belae Regis filii, atque post habitam tam Chulmiae, quam Rascie laudabilem victoriamquum ad Jadretinam civitatem, victor rcdirct, ducatus sui jura disponcns. Tom. V. 66. Ip.

E tartománynak viszonya Magyarországhoz ekkor eleinte hűbéri volt, amennyiben saját fejedelmei vagy bánjai voltak, kik évi adófizetés s a magyar föuraság elismerése mellett sz. koronánknak hódoltak. így például Imre király idejében Kulin volt Bosnyákország bánja, kiről Vük szerb fejedelem a következőleg ir III. Imre pápához: „demum patcrnitatem Vestram nolumus latere, quodhaeresis non modica *in terra Regni Üngariae videlicet Bosnia* pullulare videtur in tantum, quod peccatis exigeutibus ipse Bacilinus (Ban Culinus) cum uxore sua et cum sorore sua plus quam decem milia Christianorum in candem haeresim introduxit, unde Rex Ungariae exarcebatus illos ad Vestram praesentiam compulit venire a vobis examinandos[1]) minek folytán Ince meghagyta Imre királynak: ut non parcat oculus tuus Bano praedicto, (nobilis vir Culinusnak cimeztetik a levél elején) quin contra eum jurisdictionem exerccas temporalem.[2]) Ilyen bán volt továbbá II. Endre és még egy 'ideig IV. Béla idejében Ninoszláv, ki midőn magát javaival egyetembem az apostoli szentszék oltalmába ajánlotta, IX. Gergely pápa ezt „carissinni in Christo filii Regis Üngariae semper salvo“[s]) fogadta el.

IV. Béla, talán épen Ninoszláv halála után, e tartományt — a nemzeti fejedelemséget benne megszüntetvén — a vele szomszédos macsói kerülettel együtt vejének, Ratiszlav galíciai hercegnek adta *„bosnyákországi és macsói hercegségé* cím alatt, kinek halála után özvegye Anna „Ducissa de Bosna et de Matsov“ és fiai Mihály és Béla bírták e hercegséget, s ez utóbbi egy ideig még V. István alatt is, mert az Ottokárral kötött béke-okmányban, mint macsói és boszniai herceg ö is benfoglaltatik. „Item praedic-

[1]) Fejér Cod. Dip. II. 370. Ip. V. ö. Katona. IV, 576. Ip. is.
[2]) Fejér Cod. Dipl. II, 378. Ip.
[3]) Katona T. V. 467. Ip.

tae ordinationi — így szól a béke okmány egyik pontja — et pacis includi volumus et includimus cxcellentes dominos ---------- Belam ducem de Machow et de Bosna, fratrem nostrum (unokaöcse); Urosium Begem Serviae“ stb.[1])

Béla hercegnek halála után magyar végtartományi bánsággá alakíttatott át, s mint ilyen szerepelt V. István és IV. László idejében, s több bánjai voltak.

A már IV. László idejében keletkezett s III. Endre alatt és után tetőpontra jutott zavarokban e bánság a szomszéd Szerbország hatalmába került, mely alól a hatalmas horvát-dalmát bán, Brebiri Pál által visszahódíttatván[2]), ismét magyar bánság lett, melynek báni méltósága azonban jutalmul Brebiri Pál családjára ruháztatott örökösödési joggal. Pál bán ennél fogva „Banus Croatorum et Dominus Bosnae“ címmel élt, fia pedig Mladin „secundus Bosnensis Banus “ címet használt.[s])

A hatalmas Mladinnak 1322-ben megszüntetett szerepléséével a bosnyákországi magyar bánság is véget ért, s már 1339-ben, tehát még Robert Károly idejében, ismét hűbéres nemzeti fejedelemnek akadunk nyomára István bosnyákországi bánban, kinek léányát, a budai s illetőleg vizsegrádi udvarban fölnevelt Erzsébetet, később Lajos király nöülvevén, vele rokonságba lépett. István örökös bán, Lajos ipa, 1357-ben meghalálozvan, e tartomány birtokát Tvartkóra, az elhunytnak öcsé fiára ruházta át, sőt királyi címmel is feldíszítette.[4])

Azonban Tvartko, dacára a vele bőven éreztetett kegyeknek, hálátlanul viselte magát a vele közel rokon-

[J]) Árpádkori új okmánytár III. köt. vagy a tört, emlékek első osztályának 8. köt. 247—255 Ip.

[2]) Farlatus id. müve V. k. 55. Ip.

[3]) Schwandtnernél id. m. III. köt. 337 lap. Lucius lib. V. c. 3.

[4]) Lucius U. o. 414. Ip.

ság'ban levő Lajos utódai iránt, a lázangó horvátokhoz csatlakozván, kiket pénz- és segélynyújtással is támogatott; sőt a zavarokba személyesen is belevegyülvén, 1389. őszén Zára kivételével egész Dalmatiát elfoglalta, s ezentúl a tengermellék királyának címezte magát[x]). Tvartkónak 1391. maré. 23. bekövetkezett halála után Dabissa lett utódává, ki miután a lázadókat 1393-ban Zsigmond s illetőleg a Gara testvérek és Marótlii János leverték, hűséget esküdött a magyar királynak, s Dalmatiát is visszaereszteni ígérte, melyet Gara Miklós horvát-dalmát bán ezután csak hamar vissza is vett. — Ez idötájt Zsigmond értesülvén azon ekkor még titokban terjedő hírről, hogy Horvát-Dalmátország Nápolyi László iránt nagy rokonszenvet táplál, s azt Mária halála után királylyul tenni óhajtja: ne hogy e párt, mint a már sziuleg elfojtott zavargások alkalmával, Bosnyákországban újra tamászra találjon, 1394-ben oly célból ment Diakovárra, hogy itt a múlt évben hűséget esküdött bosnyák királylyal összejővén, vele szoros barátságot és szövetséget kössön. A két király csakugyan találkozván, oly szerződésre léptek, hogy Dabissa halála után fejedelemsége egyenesen Zsigmondra szálljon[2].) Dabissa halála után azonban, ennek törvénytelen fia, Tvartko Szurus és Osztója vajda viszálkodtak a tartomány fejedelemsége felett, s midőn amannak sikerült felülkerekedni, ez utóbbi Zsigmondhoz folyamodott s neki hüségi esküt ígérvén, 1404-ben Marothi János macsói bán által fejedelemségébe bevezettetett.

Azonban bírták még az ország egy részét Tvartko és Hervója vajdák, kik nem szűntek meg Osztóját és a magyar király más alattvalóit háborgatni, s ezenkívül még a törökkel is szövetségben, Nápolyi Lászlóval pedig foly-

[1]) Lucius Schwandtnernél id. m. III. 414. lp. és Paulus a Paulo u. o. 726 lp.

[2]) U. o. 416 lp.

tonos összeköttetésben voltak. Zsigmond ezért háborúra határozta el magát ellenék, mely 1408-ban szerencsés eredménynyel végződvén, Tvartkónak több vára megvétetett, ö maga pedig fogságba került és Budára vitetett.

Dobor várával együtt Tvartkónak 126 hive jutott a győzelmes király kezébe, ki őket azután mind egy szálig lenyakaztatván, a Bosnya vizébe vettette [1]. Ekkép egész Bosnyákország ismét magyar uralom alákerült. — Később Tvartkó is visszanyervén szabadságát, az ország egy részébe visszahelyeztetett, s hogy Osztója ellenében egész Bosnyákország fejedelme lehessen, pénzen igyekezett a török pártfogását megnyerni; azonban Osztója sem maradt el magas évi adójával, hogy a török kegyét szintén biztosítsa magának; mely körülmény folytán a törökök mindinkább befolyást kezdtek nyerni és gyakorolni Bosnyákország ügyeibe, s már Zsigmond alatt annak déli részét egészen közvetlen uralmok alá vetették.

Mátyás király idejében Tomasevich István volt a bosnyák király, kit a törökkeli egyetértés miatt Mátyás le akart tenni de a pápa közbenjárására, s a miután követei által 1462. az ország rendel előtt hűséget esküdött a magyar koronának, s ünnepélyesen megígérte, hogy a magyar királyt a török ellen mind pénzzel, mind fegyverrel segitendi, s a Száva mentén fekvő várait a király rendelkezésére bocsátja: méltóságában meghagyatott. Azonban, mivel Tomasevich a töröknek eddig fizetett adót megtagadta, ez 1463. junius havában nagy gyorsasággal, mielőtt Mátyás király segélyt nyújthatott volna, Bosnyákországra ütött, s azt csakhamar el is foglalta; a királyt magát is, dacára hogy szabad elmenetelt és sértetlenséget Ígért, miután ez

[1]) Lucius Schwandtnernél id. m. T. 111. 423 Ip. — A bosnyák háború szerencsés bevégeztének köszöni eredetét a Sárkány-rend is, melyet Zsigmond 1408. decemberben alapított. Fejér Cod. Dip. X. 4. 682. p.

várait kezére bocsátotta, lefejeztette. Mátyás király még ugyanez év szeptember havában Bosnyákország visszavételére sietett, s Jajcza megvétele után, mely csak három hónapi ostrom után esett kezére, rövid idő alatt majdnem az egészet visszavette; smiután Jajczát és veleBosnyákország védelmét Székely János kapitányra bízta, 1464. febr. közepe táján diadalmasan tért vissza Budára, koronázását (marc. 29) ülendő. Mohamed szultán a történtekről értesülvén, minden erejét talpraállította, hogy e tartományt visszaszerezhesse, s Jajczát újból ostrom alá vette; miről midőn Mátyás értesült, bár a külföldi fejedelmeknél sürgetett és megígért-segély elmaradt is, 20 ezernyi csekély hadával igyekezett a roppant számú ellenséggel szembe szállani, s a várat felszabadítani. Mohamed szultán az ifjú király jövetelének hírére oly igen megfélemlett, hogy, midőn ez már három napi járásra volt Jajczától, az ostromot félbeszakasztváu sietve visszavonult, s még ágyúit és podgyászai nagy részét is hátra hagyá [1]). A király ekként harc nélkül győztes, Bosnyákország kormányzását Szapolyai Imrére, horvát-,dalmát- s tótországi bánra bízta, majd később pedig Ujlaky Miklóst tette bosnyák királylyá, kinek 1477-ben történt halála után ismét magyar bánsággá lett az átalakítva s magyar bán kormányára bízva; — amint ezt bizonyítja Albert szász hercegnek, thüringeni és meisseni határgrófnak a Mátyás és Frigyes közt kötött béke tárgyában 1487. decemberben kiállított békeokmánya, melyben a következő pont is előfordul: „Isti autem nominatim se inseribere et obligate se debent: Princeps in Hungária, Dominus Banus Dalm. Croat, et Slavoniae, Dominus Despotus Serviae, Dominus Banus Bosnae“ [2]) stb.

Mátyás halála után a rendek nagy része Corvin Já-

[1]) Bonfin Decad. III. Lib. X.

[2]) Hunyadiak kora (oklevéltár) 12. köt. 375. Ip.

nőst királylyá tenni nem akarván, hogy szándékaikat annál könnyebben keresztül vihessék, egy szerződést Írattak a herceggel alá, melynek értelmében határoztatott: „quod si in praesenti conventione generáli (1490) regnicolarum, quae pro növi regis et principis electione instituta est, contingeret, quod praefatus illustrissimus D. Joannes Dux, sive ex divina voluntate, a cujus providentia Regum et Principum electio dependet, sive ex humano consilio, in Regem Hungáriáé non eligeretur; nihilominus ne Regii nominis honore et titulo careat, in Regem Bosnae eligatur; et quamprimum alius quicunque in Regem Hungáriáé eligetur et pronunciabitur: statim et in continent! atque in eodem loco etiam idem D. Dux in Regem Bosnae eligi, nominari et pronunciari. atque post illius futuri Regis coronationem tertio aut quarto die immediate sequente infallibiliter et ipse honorifice ac solenniter per eundem futurum Regem, ut moris est, coronari debeat.“ [1])

E szerződéslevelet Ulászló is megerősítette; azonban a bosnyák királylyá való koronázás elmaradt; mert nem is volt erre jó idő, miután a törökök nemsokára Bosnyákország nagy részét, egy pár erősség kivételével, melyek a zreberniki és jajczai bánságokhoz tartoztak, elfoglalták,— a mohácsi vész után pedig a magyar uralomnak, Bosnyákországban véget vetettek.

Bosnyákország területén feküdtek még a SÓI és **ozorai** még az Árpádok idejében alapított bánságok, valamint a Zsigmond és Mátyás idejében létesített **zreberniki** és **jajczai bánságok** is.

Az előbbiekről igen keveset s csak annyit tudunk, hogy mindkettő Bosnyákország felső- részében a hasonnevű Salona és Ussora folyamok mellett fekvő várak s közvetlen magyar birtok valának, melyek kapitányai már

[1]) Kovachich id. h.

IV. László idejében bánoknak neveztettek. így például 1272. és 1273-ban az oklevelekben igen gyakran előjön „Henricus Banus de Wozora et de So.“ — Nagy Lajos király által apósának, István bosnyák fejedelemnek adattak, s ez magát ennek folytán Bosznia fejedelmének, Ozora és Só urának „Ussorae et Salae dominus“ címezte. Emlékeinkben ezután nem igen tétetik rólok említés, s igen valószínű, hogy István fejedelem halála után a többi bosnyák fejedelmek s általában Bosnyákország urainak birtokába kerültek.

Zrebernik hires és erős vár volt a Bosnya folyam mellett, Bosnyákországnak Szerbország felé eső határszélein a macsói bánság szomszédságában. Mint bánság nem az egész Zrebernik megyét foglalt magában, mely szomszédjával Verbász megyével együtt a macsói bánsághoz tartozott, hanem csak a várat.

Nagy Lajos idejében, midőn ez Tvartkót az ellene fellázadt bosnyák urak ellen segítette[1]), Zrebernik vára külön bánsággá alakíttatott, a mennyiben Zrebernik vára magyar kapitány s illetőleg bán parancsnokságára bízatott, a zreberniki megye pedig, mely nevét a benne levő Zrebernik vártól nyeré, a macsói bánság kiegészítő része volt.

Zrebernik vára, bánság nevén és magyar bánok felügyelete alatt, sokáig fentartotta magát a törökök ellen. Még az 1504-ik évi országos költségvetésben is szerepel, mennyiben bánjainak fizetésére abban 2000 forint készpénzben és 1000 sóban rendeltik. A mohácsi vész után Bosnyákország sorsában osztozott e vár is, — török uralom alá jutván.

Jajcza, Bosnyákország fővárosa s leghiresb vára volt. 1463-ban bevétetvén a törökök által, vele együtt egész Bos-

[1]) János, küküllöi esperes, Turóczynál III. 33. fejezet. V. ö. Farlatus Illyricum Sacrum IV. köt. 61. Ip.

nyákország' elesett. Azonban Mátyás király által még ugyanezen évben három hónapi ostrom után december hóban bevétetvén, Székely János kapitány gondjaira bízatott. Ez idő óta mint bánság folyton a magyar uralom alatt volt a mohácsi vészig s kapitányai bánoknak neveztettek.

Az 1504-iki, valamint ezzel összhangzólag egy, szintén ez időszakbeli orsz. költségvetésben bánjainak évi fizetésül, és 200 lovas és 300 gyalog katona tartására is, készpénzben 12,000 forint, sóban 2000 rendeltetik; ezenkívül a falak kiigazítása és szükséges építkezésekre 3000 forint, egyéb más szükségletekre 5100 frt, tehát rendesen évenkint 20,100 frt.[1]) Természettesen, rendkívüli körülmények közt nagyobb és több volt a költség és szükséglet is.

Jajcza legtovább tartotta fenn magát a törökök ellen; Nándorfehérvár, Szabács és Szörény eleste után is fenállott, főleg miután 1524-ben Frangepán Kristóf által a török ostrom alól felmentetett. A mohácsi vész után szintén török kézre került s vele utolsó helye is a magyar uralomnak Bosnyákországban elenyészett.

A macsói, bronchi és kruchói, s nándorfehérvári bánságok.

E bánságok Szerbország területén feküdtek, a magyar uralomnak mint közvetlen magyar birtok alávetve.

Szerbország, mely a magyar királyok okleveleiben igen gyakran Rascia névvel jelöltetik, II. Béla idejében került először Magyar ország főúri hatalma alá, ez ideig nemzeti fejedelmei a görög főuralomnak hódolván. Ugyanis II. Béla Urósznak Szerbország nagyzsupánjának leányát,

[1]) Kovachich: Suppiementum ad Vest. Com. II.

Ilonát bírván nőül, ezzel testvére Belus is az országba bejött, s rokonságánál fogva a nádori és báni méltóságra emeltetvén, az ország ügyeinek intézésébe befolyt, de mindig üdvösen. Ez Nemancis szerbfejedelmet rábírta, hogy ne a görögöknek hódoljon, hanem a magyar korona főurasságát ismerje el; amit ez megtevén, Mánuel görög császártól háborút vont magára, s fegyverrel kényszeríttetett a görög főuraság újbóli elismerésére, mely alatt Imre magyar király idejéig maradt.

Imre idejében azonban Nemanics unokái, István és Vük egymással viszálkodván, ez utóbbi Imrét hívta segélyül a féjedelemségre több nemű féktelenkedései miatt érdemtelen bátyja ellen. A segélyre Imre annyival inkább hajlandó volt, mivel értesült, hogy István régóta sürgeti
III. Ince pápát, küldene számára koronát, Ígérvén kérelme teljesítése esetére népét a kath. egyház kebelébe téríteni. Imre tehát Vaknak segélyére men vén, megkérte a pápát, hogy Istvánnak koronát ne küldjön, mert ez, azon körülményei fogva, hogy István nagyatyja a magyar korona felsőségét elismerte volt, a magyar király fenhatósági jogába ütköznék, melynek helyreállítását épen most vette célba; mi ha sikerül, igyekezni fog, hogy e tartomány is a római egyház hívének vallja magát. [1] István 1202-ben csakugyan legyőzetvén, a fejedelemség a magyar főuraság elismerése mellet Vuknak adatott át. Ez idő óta Szerbország folyton Magyarország főúri hatalmának volt alávetve.

Azonban Szerbország területén több közvetlen magyar birtok és terület is létezett, melyek felett magyar tisztviselők parancsnokoskodtak.

Ily közvetlen magyar birtok volt mindenekelőtt a **macsói bánság,** mely Szerbország nyugoti. részében Bos-

[1]) Fej. Cod. Dipl. II. 389—390 s köv. Ip. V. ö. Katona, T, IV. 6270 köv. Ipk.

nyákország határának szomszédságában s ettől a Drina folyam által elválasztva egész a Kolubár, vagy Kolubra folyamig terjedt el, s nevét Macsó várától vette; mint bánság nem csupán a macsói megyét foglalta magába, hanem még a vele határos Bosnyákországból két szomszéd megyét, t. i. *az orbászit,* mely a Száva és Drina folyamok közt terült el Bosnyákország felső részében a Verbász vize mellet, honnan nevét is nyerte, valamint a *zreberniki* megyét is, mely szintén Bosnyákországban a Bosnya vize mellet feküdt s nevét a később bánsággá emelt Zrebernik vártéi vette.

A macsói bánság tehát Bosnyák-, Szerbország, Szlavónia és Szerém megye által Magyarország határszélein feküvén, az országnak egy igen jelentékeny védbástyáját képezte.

IV. Béla e területet, mint fentebb láttuk, Bosnyákországgal együtt vejének, Ratiszlav galíciai hercegnek, adta, kinek halála után özvegye és fiai, s különösen Béla bírta még V. István alatt is. Ennek halála után bánjai voltak, s mint ilyen IV. László idejében legelőször bizonyos *Joannes banus de Machoff* 1273-ban említtetik, s utána többen; míg nem a IV. László végéveiben s III. Endre alatt és után beállott és elágazott zavarait az országnak Urósz szerb fejedelem felhasználván, a magyar szent korona iránti hűséget megtagadta, s ezenfelül még a macsói bánságot is elfoglalta s bitorolta is Robert Károly idejéig, ki, miután a trónon magát megszilárdítá, 1319-ben Madin horvát- és bosnyákoszági bán társaságában s Fülep albániai fejedelem által is segíttetve, Urósztmegtámadta stole Macsót és területét visszafoglalván, ezt újból a magyar korona felsőségének elismerésére kényszeritette.[1]) Ez idő óta folyvást fenállott e bánság, amint ez bánjainak szaka-

[1]) Fejér Cod. Dip. VIII, 2, 200. és 257. Ipk.

datlan sorából kitűnik, s alkalmas eszközül szolgált az e tájt mindinkább terjeszkedő és hatalmassá vált szerb fejedelmek féken- és szemmeltartására.

Ily hatalmas szerb fejedelem volt Nagy Lajos idejében Dusán István, ki Macedóniát és Albániát elfoglalván, cári címet vett fel, s a magyar főuraságot elismerni nem akarta. Mivel pedig ezen tettéért háborút várhatott, Lajos természetes ellenségével, Vellencévei lépett szövetségre, sőt még a pápa közbenjárását is kikérte, Ígérvén, hogy népével együtt a római egyházba fog lépni; midőn pedig a pápa követe e végett hozzá érkezett, belőle, mivel talán a háború ellen semmi biztosítást nem hozott, gúnyt űzött. Lajosnak tehát mind ezekért elég oka volta háborúra, s 1354-ben Osli Domonkos macsói bán vezérlete alatt egy hadat küldött, *) majd 1356-ban maga készített egy nagy hadjáratot Dusán ellen, mely azonban, ezúttal a csclszövő Velence ellen fordíttatván, csak ennek megalázása után, 1359-ben lön végrehajtva, még pedig fényes eredménynyel, mert Urósz, Dusán utóda, kénytelen volt minden elődétől öröklött hatalma dacára is, a magyar korona felsőségét elismerni s annak hódolni.

A Lajos halála után kitört zavarokban a macsái bánság is színhelyévé lön ama dráma egyes jeleneteinek, melyeket a lázongók, Horváthy János volt macsói bánnal élőkön, lejátszottak. Ez alkalommal a lázadók Macsót és kerületét is elfoglalták, de a kiktől azt Dara Miklós macsói bán, a lázadok által megölt nádornak fia, csakhamar visszavette s e bánság elén jelentékeny szolgálatot tett Zsigmondnak a lázadók megfékezésében. ')

Ugyancsak e tájt kezdődnek e bánságnak jelentékeny és fontos szolgátatai szemben a töröknek mind inkább nagyobb mérvben folytatott terjeszkedései- s gyakori támadásai-

[1)] V. ö. Zsigmondnak a Garák javára kiadott 1408-i oklevelével. Fejér Cod. Dipl. X. 4, 665 s köv. Ip.

val; főleg miután Bajazet szultán 1390-ben Bolgárország meghódítását bevégezvén, Magyarország délszaki tartományait tűzte ki foglalásai céljául, s miután már István szerb fejedelem is a szultán adózójává lett.

1391-ben egy török csapat a Száván átkelve, csakugyan a magyar földre ütött, a macsói bánság szomszédságában fekvő Szerém megyébe. Maróthy János és Losonczy István macsói bánok, kiket Zsigmond Gara Miklós utódává nevezett ki, vitézül megfeleltek kötelességüknek, s a pusztító ellenséget Nagyolaszinál megtámadván, visszaűzték. [x]) Ez volt a törökök első beütése a tulajdonképi magyar földre. Ezután gyakran ismétlődött az · s még ugyan ez évben kétszer verte vissza részint a Szeremségbe, részint a bánságába betörő török hadat Maróthy János bán.[2]) — A mindinkább előbbre nyomuló s már Bolgárországot valamint Bosnyákország déli részét is maga alá vetett törökök Szerbországnak évi adófizetés mellett ugyan békét engedtek, de ezt is komoly veszélylyel fenyegették. Lazarevics István szerb fejedelem, öcsének, kire gyermeke nem létében fejedelemségét szállítani ohajtá, jövője iránt aggódva, 1426-ban öcsével, Brankovics Györgygyel Budára jött Zsigmondhoz, s vele és az ország főrendéivel oly szerződésre lépett, hogy egy részről Brankovics György Magyarország főnemesévé, s mint ilyen az országtanács tagjává avattatik, Szerbország neki s férfi utódainak a magyar korona fenhatósága alatt biztosíttaik s annak megtartásában a török ellen segittetik, másrészről a szerb fejedelem az országnak hűséget esküdvén, megígérte, hogy némely Magyarországra nézve fontos várak, melyekre a magyar királynak különösen az előbbi huzamos birtok következtében úgy is joga volt — minők Nándorfehérvár, Macsó,

[1]) Lásd a Maróthy János javára kiadott s igen érdekes tartalmú 1404-i oklevelet Fejér Cod. Dip. X. 4, 295. Ip.

[2]) U. o.

Galambócz, Szokol,Szomszédvár, Brodar, sat. — a magyar kormánynak, melytől nem rég szakadtak el, visszaadatnak stb. [1]

Különös, hogy Macsó vára is a szerződés értelmében visszaesendő várak közt említtetik; lehet, hogy maga a vár rövid időre kiesett a közvetlen magyar uralom alól, de hogy maga a macsói bánság nem, — világosan mutatja azon körülmény, hogy bánjaira akadunk ez időtájt is. így 1419—1426-ig Gara Dezső és László bánok említtetnek az oklevelekben. Igaz ugyan, hogy épen a szerződés évében, t. i. 1426-ban az oklevelekben egy bánt sem találtam fölemlítve mint macsóit; de ebből még nem lehet következtetni azt, hogy a macsói bánság egész területével együtt kiesett volna a magyar uralom alól; különben is már mindjárt 1427-ben, még Lazarevics halála előtt Maróthy János és Lévai Cseh Péter bánokat találjuk e bánság élén. Ez időtől fogva folyton fenállott Ulászló uralkodásáig, sőt egy darab ideig még ö alatta is. Valószínűleg az 1500-ik év elején foglalták el azt a törökök, vagy bizonyára semmivel sem később, mivel már az ezévi országos költségvetésben, midőn a fenlevő bánságok mind fölemlíttetnek, Macsó már nem fordul elő. Verbőczy is 1514-ben úgy emlékezik meg róla, mint a mely „az ö korában a törökök által elpusztlttatott“. [2])

Mint közvetlen magyar birtok Szerbországban feküdt továbbá **Bronch** és **Krucho.** Mindkettő már az Árpádok idejében IV. László korától kezdve mint bánságok említtetnek, s bánjaik is előfordulnak IV. László okleveleiben, így például 1272. és 1273-ban György „banus de Kucho et de Boronch.“

Bronch vár volt, s feküdt Szerbországban nem messze

[1]) Lásd az egész szerződést Cod. Dip. X. 6, 809. s kör. Ip.

[2]) HK. I. R. 94. eim 2. §-ban a macsói bánságról mondatik: per Turcas nostro aevo deletus est.“

a Duna jobb partjától Galambócz közelében; Kruchovagy Krusótz pedig Szerbországnak Bolgárország felé cső részében a Morva folyam mellett; — Krusevátz néven ma is fenáll.

Történetökből igen keveset s csak annyit tudunk, hogy Zsigmond idejéig, sőt alatta is jó darabig magyar birtok és uralom alatt valának s kapitányaik különösen az Árpádokidejében bánoknak neveztettek. Zsigmond alatt 1429-ben a török kezébe estek.

Szerbország területén feküdt még a hires és eléggé ismeretes **Nándorfehérvár** is, mely már Robert Károly idejében közvetlen magyar birtok volt; a mint ez elég világosan onnan is kitetszik, hogy e királynak okleveleiben 1334., 1335., 1336-ban, „Paulus episcopus Albensis de Nándor“ előfordul. Kétséget nem szenved, hogy az ország épséget nem csak fentartani, hanem annak határait kiterjeszteni is tudó Lajos király idejében is magyar uralom alatt állott, ép úgy mint a macsói bánság, melynek határszélen Nándorfehérvár feküdt. Zsigmond idejében, úgy látszik, kevés időre kiesett a közvetlen magyar uralom alól, mert a Lazarevicscsel kötött szerződéslevélben, mint fentebb láttuk, a magyar uralom alá visszaesendő várak közt ez is bcnfoglaltatik, s csakis 1427-ben Lazarcvics halála után jutott újra magyar kézbe, mely idő óta kapitányai, kik többnyire ketten voltak, az ekkori szokás szerint bánoknak neveztetnek.

E vár jelentékeny ponton való fekvésénél fogva Magyarország behatásának kulcsául, s szemben a törökkel védbástyául szolgálhatott volna s szolgált is, bár nem mindenkor részesittetett, az ország ügyeinek elhanyagoltsága miatt, jelentékeny állásának és fontosságának megfelelő figyelembe, dacára annak, hogy az egykorú adatok és okelevelekben „antemurale totius Christiauitatis“ névvel jelöl-

[1]) V. ö. Fejér Cod. Dipl. VIII. kötet II. és III. füzeteiben az említett évekre szolé okleveleket.

telik. — Nem is csoda, ha ily nagy fontosságánál fogva a törökök megtámadásának céltábláját képezte szüntelen, s ha a magyar vitézség és hősi önfeláldozás annyi ragyogó emléke van összekötve c vár nevével....

1440-ben is, épen midőn I. Ulászló koronázásával voltak elfoglalva az ország rendéi, Murát szultán roppant erővel támadta meg. De vitézül megvédte azt Tallóczy János vránai perjel, a vár kapitánya, a törökkel szemben aránylag csekély számú őrségével, úgy hogy a törökök 20,000 főnyi veszteséggel kénytelenek voltak a vár alól távozni. Tizenhat évvel később pedig itt mentette meg a hazát a derék hős, Hunyadi János, kinek Nándorfehérvárnál vívott győzelme a törökök roppant hada felett világra szóló diadalainak legragyogóbbika, deegyszersmintultolsója is vala. Mátyás király idejében Horogszegi Szilágyi Mihály macsói bán volt Nándorfehérvárnak kapitánya 1461. végéig, amidőn egy portyázás alkalmával török kézbe esvén, Konstantinápolyba vitetett s ott le is fejeztetett. Utána Rozgonyi László volt a vár-kapitány, majd II. Ulászló idejében Kanizsay György, s később II. Lajos alatt Török Imre és Pax Mihály, ezek halála után pedig Héderváry Ferenc és Török Bálint, Imre kiskorú fia.

Szuleiman török szultán 1521-ben egy nagyszerű hadjáratot indított Magyarország ellen, s legelőbb is Nándorfehérvárt akarta bevenni. A közelgő veszély hire csakhamar elterjedvén, amegfélemlettkormányférfiak 1521. april 24-ére egy országtanácsot hívtak egybe, melyben Nándorfehérvárnak új bánokat akartak adni, mivel Héderváry Ferenc hanyagnak mutatkozott, Török Bálint meg kiskorú volt, s új bánokká Báthory András és Országh Ferencz ki is neveztettek. Azonban Sulyok István az országtanácsban, gyámfia Török Bálint nevében, kijelentette, hogy a várat addig senkinek át nem adja, míg a kormány a Török Imre által a várra tett 70,000 forint költséget meg nem

téríti. Ugyan így nyilatkozott Héderváry Ferenc is, kinek szintén követelései voltak.

így történt azután, hogy a kormány erélytelensége mellett a kinevezett új bánok helyöket el nem foglalhatták, a régiek pedig a vár védelmével keveset törődtek; sőt egyik sem volt személyesen jelen a várban, midőn az ostromoltatott. Helyetteseik voltak Oláh Balázs és Both János, — Török és More Mihály albánok — Héderváry részéről. Ezen albánok mint kapitányok alatt 700-ra menő parányi őrség volt, kiknek számok végre 72-re apadt le, midőn már a várat — More Mihály árulóvá lévén — többé tartani nem lehetett, ezek is Oláh Balázzsal élőkön, az adott szó dacára is, egy lábig lefejeztettek.

És így esett el, a mohácsi vész előhírnökéül, az ország egyik legfontosabb erőssége, — mit sem használván az országnak ezután már az, hogy bánjai hütlenségi büntetéssel sújtva, javaiktól megfosztva lőnek.

A bolgár bánság.

Bolgárország már Imre király óta Magyarország hűbéres tartománya volt, amint ez azon oklevelekből is kitetszik, melyekben Imre magát Bolgárország királyának címezi. [1]) Ezután II. Endre IV. Béla s különösen V. István alatt minden kétségen kívül ezen viszony fentartatottegész
IV. László uralkodása végéveig, a midőn Magyarország ügyei roszra fordulván, Bolgárország hűbéri kötelékei is megtágíttattak s majdnem elenyésztek, függetlenül bírván azt nemzeti fejedelmei. Nagy Lajos király, hogy a hűbéri viszonyt visszaállítsa s egyúttal Bolgárország egy részét is,

[1]) Fejér Cod. Dipl. II. 391. és 395. Ip. — V. ö. Katona Tóm. V. 813—832. pag.

a mindinkább terjedő török hatalomnak gátul szolgálandó!, elfoglalhassa, háborúra határozta el magát. Célját cl is érte, mert a hadjárat szerencsésen folyván le, Bolgárország egy része Bódony (Viddin) környékén elfoglaltatott. Ezen elfoglalt részből Lajos egy bánságot alakított bolgár bánság név alatt, mely Bódony, Nikápoly, Szilisztria és környékét foglalá magában, s első bánja bizonyos László mester volt, kitől később „salva manente dilectione“ elvétetvén a báni méltóság, Heem Benedeknek adatott át, kit a fogságból kibocsátott és kegyelmet nyert bolgár vezér, Strascimir váltott fel. ') Ily állapotban maradt és állt fenn e bánság Zsigmond alatt is, egész a nikápolyi ütközetig, melynek szerencsétlen kimenetele következtében török kézbe került egész Bolgárországgal együtt, melynek meg hódítását Bajazid szultán már 1390-ben teljesen bevégezte.

A szabácsi és szerémi bánság.

A szabácsi bánság eredetét a török hódításnak köszöni. A törökök ugyanis, hogy Magyarországba könnyebben betörhessenek, 1470. a Száva jobb partján, Szlavónia és különösen Szerém megye közvetlen szomszédságában és határszélein, egy erős várat építettek, s azt Szakácsnak nevezték el. -— Mátyás király erről értesülvén, Laki Thuz János szlavóniai bánt, azon hanyagságáért, hogy a vár fölépítését meg nem akadályozta méltán fogsággal büntette, s helyébe szlavóniai bánná Magyar Balázst nevezte ki, megbízván egyúttal ezt a vár megvételével; ez azonban nem volt oly könnyű feladat, s bár a nádor is segítette Magyar

[1]) Cod. Dipl. IX. 3,439. és 492. Ip; úgyszintén u. o. vol. 4.120. Ip. Turóczy III, 34 fej.

Balázst a vár ostromlásában, annak bevétele mindazonáltal nem sikerült. Míg nem 1475. októberben maga Mátyás király 10.000-nyi válogatott sereggel indult Szabács visszavételére, melyet 1476. február elején nagy fáradsággal be is vett.

Ez idő óta magyar uralom és kapitányok alatt — kik bánoknak neveztettek, állott egész 1521-ki júliusig.

Az 1521-ben Magyarország ellen indított roppant hadjárat két előcsapata Achmed és Peri basák vezérlete alatt Szabácsot és Nándorfehérvárat táborolta körül.

Szabács védelmét, a bánok távol lévén, Logody Simon és Torma Endre albánok intézték. „A két derék hazafi —· így írj[a] íθ Horváth Mihály Szabács elestét — az ostrom kezdetén megesküdött s megesküdteté az őrséget, hogy mind halálig védendik a fontos várat. Esküjüket a vezérek s vitézeik egyaránt dicsőén be is váltották. Achmed basa jun. 20. óta keményen törette a vár falait s tizenötöd napon közönséges rohamot intézett. A csekély őrség hősies ellenállás után sem gátolhatta meg, hogy az ellenség a tátongó réseken be ne hatoljon a külső várba; de egy ideig ott is minden talpalatnyi földet drágán engedett át, mielőtt számában megfogyva a belső várba vonult. A védelem itt már nem tarthatott huzamosan, mert poruk mind egy szemig elfogyott, úgy hogy egy lövést sem tehettek többé, s az ellenség az árkokat betöltvén, ennek falaira is felhatott. Az őrség maradványa még ekkor is könnyen átevezhetett volna a Száva túlpartjára, mert hajókban nem volt hiánya, az ellenség pedig egy hajóval sem rendelkezhetett. De a höslelkü őrség esküjéhez híven csak halálával akarta megadni a végházat. Julius 7-kén, mely a megszállás tizenheted napja volt, midőn az ellenség a falakra minden oldalról felhatott, a hatvan főre (500-ból) olvadt vitéz örök a vár piacán gyűltek össze, s ott várták be az ellenség utolsó rohanását; ott hullottak el mind egy szálig a hazának hű

fiai, az erénytelen korban kétszeresen méltók a dicsőség koszorújára. “ —

A szerémi bánságot illetőleg nem lehetünk tisztában, hogy létezett-e az, mint külön bánság csakugyan?

Az minden kétségen kívül bizonyos, hogy Mátyás király idejéig Szerém egyszerűen mint magyar megye és nem bánság állott fenn; sőt Mátyás alatt is mindig mint megye és nem bánság említtetik. Az 1486-ik évi országgyűlési végzeményeknek megerősítésében, a záradékban az országbárók között ugyan mint szerémi bánokat Szokoly András és Haraszty Fenencet találjuk; az 1490: 12., valamint aZ 1492: 8. törvénycikkekben olvassuk hogy „Banatum Slavoniae, Dalmatiae et Croatiae nec non Sirmiensem, Nándor Albensem et de Jajcza, aliaque loca et castra finitima, nec non civitates Regales non aliis praeterquam Ungaris pro officiolatu Regia Majestas dare et conferee valeat, bene tamen meritis,“ — miből az tűnik ki, hogy még is léteznie kellett. Pedig más emlékeink és adatainkban mély hallgatás van róla, még olyankor is, midőn a többi bánságok mind fölemlíttetnek. így például Albert szász herceg 1487-i többször idézett oklevele, melyben minden akkor létező bánságok fölemlíttetnek, valamint az 1504-i országos költségvetés, melyben a bánságok egymásutáni rendben mind elsoroltatnak — a szerémi bánságról egy szóval sem emlékeznek; már pedig azt állítani, hogy Szerém megye már ekkor török kézre jutott, nem lehet, bizonyos lévén, hogy csak a mohácsi vész után jutott török uralom alá.

Ezek így lévén, nem minden alapnélkül azt merem állítani, s ez erős meggyőződésem is, hogy Szerém megye mint bánság, s külön szerémi bánság nem létezett; hanem abból, hogy a törvényhozás, s különösen az 1490: 12. s 1492: 8.t. c. e három bánságot: Szerém, Nándorfehérvár és Jajca, mint különösen fontosakat együtt és egymás mellett

említi — azt következtetem, hogy a szerémi bánság alatt nem más, mint a Szeréna megye határában levő *Szabács* értendő, mely valószínűleg eleinte, miután Szerém megye, közelében feküdt, szerémi, majd azután szabácsi bánságnak neveztetett el, s Nándorfehérvár és Jajczával együtt az országnak egyik védbástyáját és erősségét képezte, s mint ilyen a törvényhozás figyelmét méltán igénybe vehette. Megerősíti ezen állításomat az is, hogy Szerém megye ezen időpontban is, midőn szerémi bánság nevezet alatt előfordul, mint megye és nem mint bánság említtetik minden más oklevelek és adatokban a fentebb felhozottak kivételével, s nem is tudom képzelni, hogy Szabácson kívül hol lehetett volna és hol volt az a végvár — mert az idézett törvényekben is mint végvári bánság említtetik — Szerémben, mely a szerémi bánságnak alkalmas helyül szolgált volna.

Azért is kimondom, hogy *a szerémi bánság, mint ilyen nem létezett,* hanem alatta a szabácsi bánság értendő, mely egy ideig szerémi bánságnak is neveztetett fekvésénél fogva.

B

Előadván a végtartományi s végvári bánságok történetét, lássuk most röviden azok közjogi állását, és bánjaiknak teendőjét és hatáskörét.

E bánságok, mint említém, honvédelmi intézmény valának föképen, s már helyzetük és fekvésüknél fogva is legnagyobb részt nem a szorosan vett Magyarország, mint inkább hűbéres tartományainak területén lévén, egyúttal alkalmas eszközül szolgáltak a magyar szent korona jogainak az illető tartományokban tiszteletben tartása, s a hűbéri viszony és függés fentartására.

Mint kiválólag honvédelmi intézménynek igazgatásuk

katonai parancsnokokra bízatott, kik tekintetve teendőik fontosságát, mindig a legvitézebb s legkitűnőbb honfiak közöl választatván, országbárói rangra emeltettek s báni címmel ruháztattak fel.

Legtekintélyesebbek s már az Árpádok korában az ország bárói közt kitűnő helyet foglaltak el a Szörényi és macsói bánok.

Verbőczy (I. R. 94. c.) csak a Szörényi és macsói bánokat sorozza az ország bárói közé; és ez az ö idejére nézve szabályul is vehető fel. Azonban az Árpádok idejében, valamint azontúl is minden egyes bán az ország bárói közé tartozott, amint ez számos oklevelekből kitetszik.

Zsigmond király idejétől s illetőleg már alatta szokássá vált egyszerre két bánt nevezni ki e bánságokba; mire különösen azon körülmény szolgáltatott alkalmat, hogy a törökök mindinkább nagyobb mérvben intézvén támadásaikat, első sorban különösen ezen az országnak védbástyáiul szolgáló bánságok ellen, szükségessé vált a kiválóbb gond és őrködés is; mit kettő könnyebben teljesíthetett, s egyik, a másiknak távolléte esetében is, helyet álhatott, s így egy mindig jelen lehetett s a védelmet intézhette.

E szokás később törvények alakjába öntetvén, azok határozattan sürgetik, hogy különösen a végvári bánságokban két bán legyen mindig, s ezek közöl egyik fej- és jószágvesztés büntetése alatt a várban mindigjelen legyen.

Az 1495: 36. t. c, rendeli:

Ex quo castra Turcis finitima, ut frequenter personis semper duabus pro offiiciolatibus dari consveverunt, quorum conservatio maximam custodiam et provisionem necessario requirere dignoscitur: Quare ordinatum est:quod arnodo de caetero hujusmodi castra et fortalitia finitima nunquam absque interessentia alterius ipsorum officialium in eisdem castris et fortalitiis pro tempore constitutorum vacua relinquantur; séd alter ipsorum sub poena capitis

semper debeat in eisdem personaliter pro illorum custodia permanere. Ugyanezt rendelik az 1518: 21., (Báni castrorum finitimorum semper in eisdem castris finitimis maneant: ct unus eorum sub nóta pcrpctuae infidelitatis nunquam de castro egredi audeat); 1519: 28., 1523: 17. törv. cikkek; mely utóbbi még azt is rendeli, hogy egyszerre két végvár bánsága egy bánra ne bizassék, nehogy míg az egyiket védelmezi, addig a másik elessék. „Kegia Mtas ad qualibet castra finitima duos officiales extunc et immediate constituat; quorum unus sub amissione capitis et omnium bonorum semper in officio suo maneat. Et nemo duo offiicia finitima teneat; ne alterum custodiendo alterum perdat.“

A bánokat kinevezni számos t. cikkek rendeletéinél fogva egyenesen a király jogához tartozott, oly kikötéssel azonban, hogy mindig magyar és érdemes egyéneknek adassék a báni méltóság. Ily törvények a többek közt az 1490: 12., 1492: 8. törvénycikkek.

Hogy pedig e bánságokban a báni méltóság üresedés esetén azonnal betöltessék az 1514: 67. és 1523: 17. t. cikkek rendelik.

A bánoknak egyedüli és legfőbb kötclességök volt a gondjaikra bízott bánságnak s különösen a végváraknak védelmezése.

Evégrc őrséggel és katonasággal láttattak el, melyek költségeinek fedezésére a közkincstárból évenkint bizonyos összegeket húztak.

A Szörényi, macsói, boszniai, zreberniki, bolgárországi bánoknak Nagy Lajos és Zsigmond idejében s részben ezután is külön bandériumaik voltak, melyek közöl csak a macsói bán bandériumának létszámát (400 lovas) tudhatjuk határozottan. E bánok bandériumaikkal szükség és közveszély esetén a király zászlójához csatlakoztak.

[1] Forgách Ferenc Rerum Hungaricarum Commentarii. Lib. VI. 153—154 lp.

Hatáskörük tehát csak a hadügyek és honvédelmet illetőleg terjedt ki, a macsói bán kivételével, kinek terjedelmes, három megyére kiterjedt bánságában .bírói hatásköre is volt, amenyiben ott mint az ország egyéb bírái, nyolcados törvényszéket tartott; amint ez az 1478: 11. t. cikkből, mely a nyolcados törvényszék tartását ezentúl a macsói bánságban megszünteti, kitetszik: „judicia Octavalia in Sede Banorum Machoviensium a modo in posterum non celebrentur.“ Utóbb Ulászló idejében, azon rövid időre míg Ulászló alatt e bánság fenállott, úgy látszik, a macsói bánok megint visszanyerték e tekintetbeni jogaikat, mivel az 1492: 33. t. c. rendeli, hogy a macsói bán is, mint az ország többi bírái esküt tegyen le „de administranda iustitia.“

A többi bánságok területén lakó nép polgári ügyeik tekintetében azon megye törvényszékének hatósága alá estek, melyhez tartoztak, s ez által a nádor s országbíró *gyakorid* felettök a bírói hatalmat.

A végvárak, igen természetesen egészen hadi lábra lévén állitva és katonailag szervezve, őrsége és lakossága a bán felügyelete és hatósága alatt állott egészen. —

*
* *

Mindezen bánságokat a mohácsi vész eltemetvén, többé vissza sem állíttathattak.

Azon korszakban, míg szerepeltek és fenállottak, a honvédelem igen fontos tényezői valának, és a romlásnak induló haza szomorú napjaiban, mint a melyek a mohácsi vészt megelőzték, csakis ezek szolgáltak gátul némileg a törökök pusztításainak. Ha nagyobb gond fordíttatott volna rcájok, képesek lettek volna a mohácsi vészt megakadályozni; mert csak Szörény, Nándorfehérvár, Szabács és társai elestével nyílt ut a töröknek a haza szivébe. —

A felhozott bánságokon kívül, melyeknek létezését és szereplését a történelem világosan bizonyítja, előjönnek még néha az oklevelekben, egyes bánok címeiben, más bánságok nevei is, de a melyeknek létezése egészen bizonytalan, s csak úgy magyarázható meg, ha meggondoljuk, hogy mindazok, kik egyik vagy másik bánságnak báni méltóságát viselték, midőn e tisztségöktől bármi oknál fogva elmozdíttattak, a báni címet ezután is megtartották s azzal éltek.

így például — csak egy esetet hozok fel — előjön egy oklevélben bizonyos „b-anus de Galgocz“. Pedig a galgóczi bánságról semmit sem tudnak emlékeink, s bizonyos, hogy az, mint bánság soha sem létezett. A dolgot tehát úgy magyarázhatjuk meg, hogy ezen egyén, ki a fentebbi címmel élt, egykor bán lehetett, s méltósága címét midőn attól elmozdíttatott vagy visszalépett, továbbra is, mint Galgócz ura, birtokosa megtartá, s magát galgóczi, azaz Galgóczon lakó bánnak irta. — Nem is lehetne a fentebb felhozott bánságokon kívül ugyanazon korszakokban más bármely néven előforduló bánság létezését és szereplését kimutatni — azon egyszerű oknál fogva: mert nem léteztek.

Ami a *„temesi bánság“* néven ismert területet (Temes, Torontál és Krassó) illeti, kétségenkivül bizonyos, hogy bánság soha sem volt; bár e néven ismeretes is, s ha bár e névvel tudományos honi íróink és mások részéről általában neveztetett és neveztetik még napjainkban is — természetesen eléggé hibásan és jogtalanul. Hogy az említett földterületnek „temesi bánság“ elnevezése mennyire jogszerűtlen, eléggé kimutatta *Pesthy Frigyes* magyar akad, lev. t. azon becses értekezésében, melyet a magyar tud. Akadémia ez évi junius havi ülésében: *„A temesi bánság elnevezésének jogszerűtlenségéről.“* felolvasott; a melyre egyszerűen utalni t. olvasóimat elegendőnek tartom.

A horvát-, dalmát- és tótországi bánok névsora.

A bánok névsorának összeállítása felette sok nehézséggel jár, s pontosan már csak azért sem eszközölhető, mivel nem maradt fenn mindenik bán neve okleveleinkben, sőt azon korszakból, melyben legelőször voltak a magyar uralom alatt bánok, okleveleink is igen csekély számmal vannak, s így bár kétségtelenül tudjuk, hogy léteztek és voltak Kálmán idejétől fogva II. Geyza idejéig bánok, de ezek nevei, a legelső bánét kivéve, nem maradtak ránk azon oklevelekkel együtt, melyekből neveiket megtudhatnék.

II. Geyza idejétől fogva az oklevelekben már előfordulnak ugyan, de egyszerűen bánoknak neveztetnek; pedig épen ezen időszakban, t. i. II. Geyzától III. Béláig, az eddigi egy bán helyébe kettő lépett, — Szlavónia is bánt kapván.

III. Béla idejétől fogva már egész IV. László uralkodásáig minden kétségen kivül bizonyos, hogy csak egy bánja volt mind a három tartománynak, míg IV. Lászlótól fogva Nagy Lajosig hol egy, hol kettő, mint ezt már részletesen kimutattam.

Nagy Lajostól fogva a mohácsi vészig a külön s illetőleg a több bánok korszaka uralkodott, míg a mohácsi vésztől napjainkig ismét csak egy bánja volt és van a kapcsolt részeknek.

Eddigelé több névsort ismerünk, melyek közöl legtökéletesebbek: Kercheliché, melyet említett kézirati müvéhez csatolt, Fejéré, Codex Diplomat!cusában, s a magy. Encyclopaediában (V. K. II. Részében 586—590. Ip.) Pauler Gyula által Kerchelich és Fejér nyomán öszszeállított névsor.

Mindezek azonban, a névsor szerkesztésével járó nehézségeknél, valamint azon körülménynél fogva, hogy szerkesztőik tüzetesen nem foglalkoztak a bánokkal, egy vagy más tekintetben nem oly tökéletesek, mint a milyenek lehetnének; egészen tökéletes és pontos névsort nem is lehetvén összeállítani.

Az általam összeállított névsor sem lehet tökéletes a hiányos adatok miatt, habár oly körülményekre is tekintettel voltam, melyet a névsor eddigi összeállítói figyelmen kívül hagytak, s melyek a nehézségeket némileg elhárították.

Ezen körülményekre való tekintet eszközölte már, hogy meghatározhattam azt: *hogy II. Geyza idejéig csak horvát-dalmát bánok; II. Geyzától III. Béla idejéig külön h.-dalmát és külön szlavóniai bánok; III. Bélától fogva pedig egy bánja volt mind a három tartománynak IV. László koráig,* — mire eddig épen nem voltak figyelemmel.

Tekintettel voltam továbbá, nemcsak — mint a névsor eddigi összeállítói — az oklevelek évszámára, hanem emellett a hónapok szerinti dátumra is, mely mellett egyedül lehetséges megfejteni: hogyan lehetett egy évben néha három bánja is valamely tartománynak.

Azokat, kik nem a magyar királyok által tétettek bánokká — úgy például midőn Dalmátiát és Horvátország egy részét Manuel bírta ő is nevezett oda bánokat -—- a névsorba nem veszem fel; ennél fogva a magyar bánok sorából elesnek: *Saruba* — ki csak Kerchelich tévedése folytán csúszott be a névsorba s nem is volt soha bán, még a horvát királyok alatt sem, hanem csak zsupán Slaviz király idejében[1]) —; *Dachani Konrád, Reles* — kire nézve már Katona[2]) régen kimutatta, hogy bán nem volt —

[1]) Lásd, müvem 32. és 38. Ipját.

[2]) Katona T. VI. 2G4. Ip.

(xaufried és Marcell — kiket Kerclielich h.-dalmát bánoknak nevez, holott ekkor (1171—80) Manuel bírta Dalmátiát s Horvátország- egy részét, melynek a magyar uralom alatt levő részének és Szlavóniának ekkor bizonyos Subán volt a bánja. [1] — Pontius, ki csak egy várnak és nem Dalmát- Horvátországnak volt parancsnoka, Bánk lévén ezen időben (1217) a bán mind a három tartományban és nem csupán Szlavóniában, mint Kerclielich vélte.

Az eddigi névsorok hiányai továbbá, hogy néha a valódi bánok kihagyatnak, míg ellenben azok is bánoknak tétetnek, kik, mint például Horváthy János is, horvát-dalmát-, vagy tótországi bánok nem voltak soha; némelyek előbb mások utóbb említtetnek fel. stb. stb.

Az eddigi névsoroknak az általán készített névsorral való összehasonlításából a külömbség fel fog tűnni.

A liorvát-, dalinát- és tótországi bánok
1102-1868.

Árpád-1orszak.
(1102--1301)

Hor vá t-I)alinátországban	**Szlavóniában**
1102—Illő. *Ugra gróf.*	ez idő alatt, miután az szo-
1115—11-10. ismeretlenek.	rosan Magyarországhoz tartozott, nem volt bán.
	Belus, első szlavóniai bán.
1140—1160. Árpa	Béla.
1160—1163. Ompud.	
1163—1165. Borics.	Ambrus.
1171—1172. körül Ompud.	Subán.
1172—1180. A görögök bírják.	

[1]) Fejér Cod. Dip. II. 189. 1

1181. Mór gróf az egész tengeri vidék szorgos kormányzója.
1183. Dénes gróf, a tengeri részek és Bács kormányzója.

1190—1194. Kalán, pécsi püspök, Dalmát-, Horvát- és Tótország kormányzója.
1194. *Imre,* Horvát-, Dalmát- és Tótország hercege. Alatta:
1194—1198. Domonkos, mind a három tartomány bánja.
1198. *András,* Horvát-, Dalmát- és Tótország hercege. Alatta:
1198. és 1199-ben is egy ideig Benedek, zalai főispán, mind a három tartomány bánja.
1199—1204. Miklós, zalai főispán, mind a három tartomány bánja.
1204. [pocii
1206. Mercur
1206—1208. István
egész Szlavónia, azaz mind a három tartomány bánjai.

1209—1211. Berthold, kalocsai érsek mind a három tartomány bánja.
1212. egy kevés ideig még Berthold, utána, egy darab ideig Márton, s ezután még ugyanezen évben Mihály, mind a három tart, bánjai.
1213. Gyula
1214. Ochuz
1215. János
1216. Pósa
egész Szlavónia, azaz mind a három tartomány bánjai.
1217—1219. Ismét Bánk
1208. Bánk |

1219. Gyula, egyszersmint somogyi főispán;
1220—1223. Ochuz, egyszersmint a királyné udvarbírája, *Kálmán egész Szlavónia hercege* idejében 0221) is, mind a három tart, bánjai.

1224. Salamon; majd midőn még ez év folytában *Béla herceg* tétetett Horvát-. Dalmát- és Tót-ország hercegévé, általa, még ugyanezen évb. Aladár neveztetett egész Szlavónia bánjává.
1225—1226. Aladár egész Szlavónia bánja, kinek idejében,
1225. Vonik, 1226. Valegin tengermelléki bánok előjönnek.

Valószínűleg ez időtájra (1227—1228) tehető Búzád egész Szláv, bánja is, kinek éve határozottan nem tudható.

Kálmán egész Szlavónia hercege 1228—1242-ig; alatta egész szlavóniai bánok:

1228—Ï231. Ratolt Gyula.
1231. Tamás.
1232. Ochuz.
1233—1236. Gyula.
1236— 1237. Opoy.
1237— 1241. Simon.
1241—1245. Dénes, hercegi címmel, eg. Szláv, bánja.
1245. egy ideig még Dénes, majd László 1247-ig egész Szlavónia bánja.
1247—1249. Ratiszlav, galíciai herceg egész Szláv, bánja.

Béla egész Szlavónia hercege 1249—1269. Alatta egész Szlavónia bánjai:

1250—1260. Brebiri István; kinek idejében 1259-ben előjön Butteco tengermelleki bán.
1260—1262. Lóránt,
1263. Dénes,
1264—1267. Ismét Lóránt,
1267—1270. Henrik,
1270. elején is Henrik, azután Máté,
1271—1273. Joachim,
1273- ban egy ideig Máté, majd Henrik,
1274— 1275. april hóig Henrik egész Szlavónia bánjai.

Horvát- Dalmátország Bánjai:	**Szlavónia Bánjai:**
1275—1277. Brebiri Miki.,	János.
1277—1279. „ „	Lóránt, egyszersminl országbíró
1279. „ „	Henrik.
1280. „ „	Péter, majd Miklós.
1282—1284. Brebiri Pál, Miklós testvérével.	István.
1284—1286. „ „	János, majd Dénes.

András herceg, egész Szlavónia hercege 1286.

1286—1288. Pál, brebiri gf.! Lóránt.

Béla herceg, egész Szlavónia hercege 1288.

1289—1292. Pál, brebiri gf. Bereck (Briccius) III. Endre,— Henrik, Robert Károly részéről.

Morosini Albert egész Szlavónia hercege 1292—1299.

1291—1299. Pál, brebiri gf. Jakab, Miklós és Leustach III. Endre, — Henrik és János — Károly részéről.

II.
A vegyes házbeli királyok korszaka.

1301—1309. Pál bán bánjai: A **Szlavónia bánjai:** A partkirályoknak több bánjai, mint Magyar Pál (1302) Henrik, Koposz, Tódór, László, (1307) Henrik I (1308); kik közöl, hogy tényleg ki volt a szlavóniai [1] bán, — eldönteni nem lehet.

Horvát-Dalmatország bánjai: testvérével Györgygyel együtt.

1310—1312. Brebiri Pál. Bebek István.

1312. májustól 1316-ig Brebiri Mladin. ηη

1316—1318. „ „ Szentgyörgyi János.

1319—22. „ „ Miklós, egyszersraint Soprony és Komárom megyék főispánja.

1322. egy ideig Baboneg János, majdBabonegmeggyőzése után Miklós, 1323 augusttól fogva egyszersmint szlavóniai bán is 1325 ig.

1325. elején még Miklós, majd utána 1342-ig Mihály (Michk) egész Szlavónia, azaz mind a három tartomány bánja.

1342—1349. Szécsy Miklós, Horvát-, Dalmátország és Szlavónia bánja.

(1301—1525,)

1345—1355. István egész Szlavónia hercege.

1349. SzécsyMiklós. Illovai Leustach.

1350. Ugali Pál. Mátyás.

1351—1353. Laczkfi Apor István Horvát- Dalmátország és Szlavónia bánja.

1353—1356 Lendvai Bánffy Miklós, Horvát-, Dalmátország és Szlavónia bánja.

Horvát- Dalmátország Bánjai:	Szlavónia Bánjai:
1357—1359. Csuzy János.	Leustach.
1359—1362. SzécsyMiklós,	
1362. „	Nincs betöltve. (Vacat)
1363—1366. „	István, zágrábi püspök, mint Szlavónia helytartója.
1366. September bőtől Kónya	Szécsy Miklós.
1367. Kónya, majd Losonczy Tamás,	
1368. Bebek Imre,	Zudar Péter.
1369—1371. Simon,	
1373. Durazzói Kár.	» »
1374—1376. Simon,	
1376—1380. Szécsi Miklós, majd december hótól Bubek Imre,	» »
1381—1383. „ „	Lendvai Bánffy István.
1384. Szentgyörgyi Tamás,	»

1386—1387. Losonczy László, Horvát-, Dalmát- és Tótország kapitánya.

1388. Losonczy Dén. | Losonczy László.

1389. „ „ i Bubek Detre.

1391. Bubek Detre, Horvát-, Dalmát- és Tótország bánja.

1391. november hótól 1395-ig Frangepán János vegliai gróf, Horvát-. Dalmát- és Tótország bánja.

Morvát- Dalmátország Bánjai:	Szlavónia Bánjai:
1395—1397. Gara Miklós, Bubek Detre.	
1397—1400. Gara Miklós, Horvát-, Dalmát- és Tótország bánja.	
1400. Karlovits Kár. | A szláv, báni méltóság nincs corbáviai gf. j betöltve.	
1401—1402. Ismét Gara Miklós mind a három tartomány bánja.	
1403. Gordovai Fáncsy László és István, Horvát-, Dalmát- és Tótország bánjai együttesen, egymás mellett.	
1404—1406. Bessenyey Pál s Péchy Pál, Horvát-, Dalmát- és Tótország bánjai együttesen, egymás mellett.	
1406. május hótól kezdve Gilley Hermann, Horvát-, Dalmátország és Szlavónia bánja.	
1408. A horvát-, dalmát és tótországi báni méltóság nincs betöltve.	
1409. (március hótól kezdve) 1411. Karlovits K.	A szláv, báni inéit, nincs betöltve.
1412. Bánffi István december hóig, ettől kezdve	Monoszlai Csupor Pál.
1413-ban is Medvei Péter-mann.	
1414. Karlovics Kár. (aug. hóig)	A szláv, báni m. nincs betöltve.
1414 aug. hótól 1416. Medvei Ján.	n?? n
1416—1418. „ „	Laczk Dávid (május hóig.) Marczali Dénes.

1419.	(September hótól 1423-ig) Nagymihályi Albert.	Marczali Dénes.
1423—1427.	„ „	Cilley Hermann.
1427—1434.	Frangepán Miklós.	„ „
1434—1435.	Frangepán János és István.	„ „
1435—1437.	Frangepán János és István.	Tallóczy Matkó bánja
1445—-1467.	Székely János.	Tallóczy Ferencz, testvéreivel.
1447—1449.	Tallóczy Fér.	Cilley Ulrich, Péter és Frigyes testvéreivel.
1449—1451.	Bélái Krescencz.	Ujlaky Miklós.
1252—1455	.Hunyadi Lász.	Cilley Ulrich.
1455.	Cilley Ulrich	Horvát-, Dalmátország és

1437—1445. Tallóczy Matkó IIorvát-Dalmát- és Tótország Szlavónia bánja.

1456. Cilley Ulrich Szlavónia bánja; a horvát-dalmátországi báni mélt. nincs betöltve.

1457. Marczali János Szlavónia bánja; a h. d. o. báni in. nincs betöltve. (1455—1463-ig Ujlaky Miklós erdélyi vajda is viselte a szlavóniai báni címet, anélkül, hogy valóban az is lett volna.)

1458. Székely Tamás horvát-dalmátországi; Gereben! Vitovecz János szlavóniai bánok.

1459. Bodó Gáspár, Losonczy László, Szobi Péter és Speranchich Pál horvát-dalmátországi; Gerebeni V. János szlavóniai bán.

1460—1461. Zápolyai Imre és Losonczy László H. I)., G. Vitovecz János Szlavónia bánja.
1463—1465. Zápolyai Imre H.-Dalmátország és Szlavónia bánja.
1466—1469. Laki Thuz János H.-Dalmátország és Szlavónia bánja.
1469. A h.-dalmátországi báni m. nincs betöltve; Szlavóniában Laki Thuz János a bán.
1470—1471. őszig Magyar Balázs Horvát-Dalmátország és Szlavónia bánja.
1471. szeptembertől 1475-ig Magyar Balázs és Litvai Horváth Demjén, H.-Dahnátország és Szlavónia bánjai.
1476—1479. Laki Thuz János és Egerváry László H.-Dalmátország és Szlavónia bánjai.
1479—1483. Egerváry László H.-Dalmátország és Szlavónia bánja.
1483—1489. Vingárti Geréb Mátyás H.-Dalmátország és Szlavónia bánja.
1489— 1490. Egerváry László H.-Dalra, és Szí. bánja.
1490— 1493. Korvin János Szlavónia hercege s Horvát-Dalraátország bánja.
1493. Derencsényi Imre és Bajnai Both János H. D. és Szlavónia bánjai.
1494. Kanizsay László, majd Ernst Zsigmond pécsi püspök H. D. és Szí. bánjai.
1495. Korvin János H. D. és Szí. bánja.
1496. Ernst Zsigmond pécsi püspök H. D. és Szí. bánja.
1497—1499. Korvin János H. D. és Szí. bánja.
1499—1504. Kanizsay György H. D. és Szí. bánja;
1504—1506. Balassa Ferenc és Bajnai Both Endre.
1506—1507. Bajnai Both Endre és Mislenovich Márk H. D. és Szlavónia bánjai.

1508—1511. Kanizsay György cs Ernst János H. D. és Szí. bánjai.
1511— 1512. Perényi Imre, egyszersmint nádor, H. D. és Szí. bánja.
1512— 1520. Beriszló Péter, veszprémi püspök, IL D. és Szí. bánja.
1520—1526. Karlovics János, corbaviai gróf és Batthyányi Ferenc H. D. és Szí. bánjai.

III.

Habsburg-korszak.

1526—1531. Batthyányi Ferenc Ferdinand részéröl horvátországi bán; Zápolyai János részéröl pedig ez idő alatt Frangepán Kristóf (1527.) Lindvai Bánffy János (1528.) és Erdödy Simon (1530.) voltak a bánok.

Ezután gyakran betöltetlenül találjuk a báni méltóságot, mintáz évszámok hézagaiból ez fel fog tűnni.

1538—1540. Keglevich Péter és Nádasdy Tamás.
1540—1543. Keglevich Péter.
1543—1557. Zrínyi Miklós.
1557—1566. Erdödy Péter
1566—1572. Frangepán Ferenc és Draskovich György zágrábi püspök.
1572—1578. Draskovich Györgyös Alapy Gáspár.
1578—1584. Ungnad Kristóf.
1584—1595. Erdödy Tamás.
1595—1608. Sztankováczky György,
zágrábi püspök és Draskovich János.
1609—1615. Ismét Erdödy Tamás.
1615. Turóczy Benedek.

1616. Frangepán Miklós.
1622. Zrínyi György.
1627. Erdödy Zsigmond gróf.
1640—1647. Draskovich János gróf.
164!)—1665. Zrínyi Miklós gróf.
1665—1671. Zrínyi Péter gróf.
1673—1681. Erdödy Miklós gróf.
1693. Batthyányi Ádám gróf.
1704. Pálffy János gróf.
1732. Draskovics János gróf.
1733. Eszterházy József gróf.
1742. Batthyányi Károly gróf.
1757. Nádasdy Ferenc gróf.
1783. Eszterházy Ferenc gróf.
1785. Balassa Ferenc gróf.
1790. Erdödy János gróf.
1806—1832. Gyulai Ignác gróf, a föhadi tanács elnöke.
1832—1840. Vlasich Ferenc báró.
1842—1845. Haller Ferenc gróf.
1848—1859. Jellachich József b., később gróf.
1859—1861. Coronini Iván gróf, táborszernagy.
1861-től s még jelenleg is Sokcsevics József báró.